

TARTALOM

Veszprémi Szilveszter	Az emlékek helyét egyszer csak átveszik az olcsó viccek, de anyám ezt nem bánja <i>(vers)</i>	3
Balogh Attila	Klára <i>(vers)</i>	5
Háy János	Miért félnék	6
Juhász Tibor	Mindenkit máshogy visel meg	14
	► „A társadalmunkat kell felelősségre vonni” <i>(Juhász Tiborral Pál Sándor Attila beszélget)</i>	21
Papp István	Hó	30
Kollár János Miklós	Bevezetés egy családtörténetbe	40
Seres Lili Hanna	A társadalmi szégyen és a vonat motívuma mint szövegszervező erő Tar Sándor Lassú teher című novellájában	50
Szabó Gábor	Kifosztottság és sorstalanság a Sátántangóban	60
Pál Sándor Attila	A lila, csillámos, műanyag strandpapucs <i>(Sivák Zsófia fotóiról)</i>	74
	▲▲▲	
Romsics Ignác	Egy kiskunhalasi tanyásgazda munkarendje és életvitele a XX. század elején	93
Tánczos-Szabó Ágota	Az első kecskeméti óvónő, Erdélyi Erzsébet különös élete	121
	▲▲▲	
Bence Erika	Mi lesz ezután? <i>(Kovács Dominik – Kovács Viktor: Lesz majd minden)</i>	134
	▲▲▲	
Kriskó János	A száz éve született Orosz László emlékezete	137
Pintér Lajos	Szekér tanár úr	142
Gömöri György	Emlékeim Láng Gusztávról	149

Sivák Zsófia fotói

FORRAS

57. ÉVFOLYAM | 2025. 7–8.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu* ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakálas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Veszprémi Szilveszter

Az emlékek helyét egyszer csak átveszik az olcsó viccek,
de anyám ezt nem bánja

Amikor a halott anyámról viccelődök,
akkor nem a halott anyámról beszélek,
hanem a balkán szegény vidéki nők közhelyeiből
fogalmazok meg valamit, ami elég frappáns,
de mindenki ráismer: tényleg, ilyen asszonyok
a mi balkán szegény vidéki anyáink.

Anyám depressziója mellett például
mindegy volt, hány pohárból iszom egy nap,
mégis, úgy instasztorizok, mintha ez volna
a nagy gyerekkori traumám, nem az,
hogyan az anyám.

Nem mesélhetem el az igazi traumáimat,
mert az ibafai könyvtárban tényleg olvasni fogják ezt a verset.
Ne csámcsogjon rajtuk az egész falu.
Anyámat nem érdekelné, büszke asszony volt,
és végső soron én is ember lettem, járok terápiába,
nem erről van szó.

Egyszerűen csak félek, hogy anyám emléke
elveszik majd a Hahota füzetek olcsó kliséi között,
és instasztorikban inflálom el a valódi gyerekkorom.
Erről nem kellene, hogy vers szülessen,
Nadányi Zoltán nem ilyet írt,
de amikor anyák napján a műsorban azt kiabáltam,
hogy ANYA, ANYA, ANYA, a teljes teatralitással,
akkor az anyám nekiállt röhögni,
hogy ez a negyedik kis üvöltő pojáca,
ez az ő gyereke, egyszerre ennyire szereti,
és így szeret szerepelni is
– ezt épp tőle örököltem.

Derűs asszony volt az anyám, így emlékeznek rá Ibafán,
és voltak hetek, hónapok, amíg a depresszióját,
mint a téli fürdőköpenyét, nem mutatta, mi sem láttuk,
de hogy a Hahota füzetek neveltek ilyenre végül,
és azért ismerek ennyi viccet, mert látni akartam anyám nevetését,
annak van keserősége, de tudom, hogy nem tör meg.

Azt hittem, anyám törik, meg hogy mi nem hajlunk,
nem olyan család vagyunk, de anyám magába hajlott lassan,
anyám szakadt, és hogy erről nem beszélünk,
hogy csak a kibaszott derű van, ez is örökség.

Anyám nem bánná, hogy könnyű és buta viccek hőségé halt.
Szeretné őket, mert szabad lehetne bennük,
nem olyan: okos asszony, nehéz étellel, nagy vágyakkal,
hanem nevetés tárgya és nagy bölcsességeké mégis,
mert az életre az nevel, hogy hány pohárból iszom,
hogy megeszem-e, amit kiszedtem magamnak,
és hogy tudok-e ezeken a mondatokon úgy nevetni,
szívből és pimaszul, mint anyám a jobb napjain.

Ez nem emlékezés, és ne is hazudjam annak egy versben,
de anyám tanított meg rá, hogy nevetetni túlélési üzem,
hisz a harsány gyerekekre biztosan figyelnek,
és az a kis üvöltő pojáca, tudja, végső soron mindig neki szerepel.

Klára

Klárát nagyon szerették a telepen rendkívüli szorgalma és tisztasága miatt. Az asszonyok kicsit irigykedve, de elismerően nézték a szárítókötélre kiakasztott frissen mosott lepedőit, ruháit, melyek olyan illatosak voltak a tavaszi fényben, hogy még magyar emberek is bólogtak arra jártukban.

Már jócskán tavasz volt, amikor olyan szakemberfélék még a rozoga putrik padlásaira is felmásztak, és mindenfelét elkezdtek ott mérgetni. Aztán jöttek a munkások, oszlopokat vertek le, és vezetékeket erősítettek rájuk.

Egyik este a telep fényárban úszott, a gyerekek és a lepkek mind a fény köré gyűltek, az öregek pedig bölcs morgással lesték a csodát. Amikor a házakba is bevezették a villanyt, az emberek kicsit röstellték, hogy a fény megvilágítja szegénységüket, kóccosságukat. Klára és férje úgy döntöttek, hogy a vályogvetésért kapott pénzükből vesznek egy olcsó televíziót. A szobában ki is néztek neki egy komódot, a tetejére tették, és alaposan letörölgették. Késő délután szertartásosan leültek elé, és bekapcsolták. Tiszta, intelligens arcú embert láttak, aki megszólalt:

– Jó napot kívánok!

Klárában meghűlt a vér, gyorsan visszaköszönt, és megrémülve így szólt:

– Jaj, kérem ne tessék körülnézni, mert nagy a rendetlenség! – és gyorsan letakarta a televíziót egy sötét pokróccal.

Háy János

Miért félnék

A szobában volt felravatalozva, és nézted.

A néni azért halt meg, mert öreg volt. Az öregek meghalnak. Már megvolt a halál, de még nem tartoztál a halandók közé. Fogtál néhány fadarabot, technikaórán kötelező volt képkeretet csinálni. Szépen levágom a sarkakat, negyvenöt fokos szögben, és összeillesztem, aztán meg is van a keret, majd a suliban adnak üveget is hozzá, és akkor jutott eszedbe, hogy szebb lenne, ha kidíszítenéd. A gázon szöveget tüzesítettél, és mintákat égettél bele. Az apa nézi, az apa most olyan, mintha olajos ronggyal átkenték volna az arcát és a szemét. Íme, ez az én fiam, ez volt az arcára írva, aki értetek jött a világra, a bűnök bocsánatára.

Megöleli az anyát, ebből a gyerekből lesz valami, mondta.

Miért, kérdezte az anya.

Mert nem csak azt csinálja meg, ami kötelező.

Nagyon látszik, amikor egy apa örül az ő teremtményének, s persze még inkább látszik, mikor ez az öröm elillan az életéből, mert a sokraszánt gyerek leszerpel a gimnáziumban, és reménytelen jövőt mutat maga előtt, ha mutatna valamit, de nem mutat. Az apa csak nézi ezt a jövőtlen gyereket, hogy mi lett ebből az olyan sok reményre feljogosító kisgyerekből. Hová tűnt el belőle, ami eddig benne volt?

Hova tűnt a sok virág?

Akkor már régen tudta, hogy nem élnek az édenkertben, s nem azért, mert szegények voltak, mert az udvaron volt a vécé, és télen kínszenvedés volt kimenni és üríteni, megküzdeni hasmenéssel, székrekedéssel. Este hideg volt, a dunyha alatt egy feltüzesített, konyharuhába tekert téglá adott csak meleget. Bújj be és átmelegszik, akkor már nem fogsz fájni. De míg az átmelegedés tartott, újra pisilni kellett. A hideg miatt, de kimászni még hidegebb, a dunyha alatt várni, hogy talán kihúzható ez a pisilés reggelig.

De nem.

A világ már kész volt, mikor azt vette észre, hogy Gábrriel arkangyal lángpallossal hajtja ki a családot az édenkertből, bele a halál tudatába.

▼

Részlet *A sokimikulásos lány* című regényből.

Úgy ébredtél, hogy érezted, mindazok a vétkek rád vonatkoznak, amit a pap sorol öröklétiglen a hittanórákon és persze a templomban is, amiről leírást kaptál első gyónás előtt. Egy hosszú lista, amin csoportosítva vannak súlyosság szerint a bűnök, hogy ezek mind a te bűneid is, bár embert még nem öltél, és nem is volt ilyen szándék benned, de mint potenciális lehetőség, ez is meg volt ajánlva.

Az emberölő.

És a te válladra telepszik az üzenet, hogy minden csak a halál után lesz korigálva. Ez egy árnyékvilág, olyan, mint Platón világa, az ideák tükröződése, és a valóság, az persze csak halálunk után lesz megtapasztalható a hatalmas boldogsággal egyetemben. Ültem a templomban, és minden héten végigéltem a halállal való felkészülés folyamatát. Meg kell halni, ez az üzenet. És minden bűn, amit csinálunk.

Mert élni bűn.

Mért élnek még a papok, miért nem pusztítja őket el az isten? Annyit imádkoznak érte, hogy elkerüljenek az örök boldogságba. Ott lehet, hogy kapnak feleséget is, és akkor nem kell titokban a szomszéd vagy épp a távolabb lakó özvegyekhez és nemözvegyekhez járni. A legegyszerűbb kérdésekre nem kaptam választ és a szüleim sem adtak és ők sem kaptak. A hitünk szent titka volt, hogy nincs kérdés, mert nincs válasz.

Nem, én biztosan nem maradok ebben a világban, ahol olyan hideg van az ágyban, hogy megfagy az ember vére, ahol nem szabad örülni annak, hogy vagyunk, mert bűn lenni.

Sokszor álmodtam azokkal a harci angyalokkal, akik csodafegyvereikkel kaszabolják le a bűnösöket, vagyis bárkit, akit érnek, hisz mindenki bűnös. Én csak azért úszom meg, mert még vannak előttem, s mikor hozzám érnének, megunják a vérontást, és elmennek más vidékekre, ahol mondjuk, meleg van és nagyobb a népsűrűség. Egy csapással hatot is le tudnak vágni, mint a mesében az az ember, aki hatot, később kiderült, hat legyet ütött le egy csapásra.

Ott állok az édenkert határán, de még a benti részen, épp az útleveletem készíti elő az apám. Neki még az az aranyos kisfiú vagyok, akiből lesz valami, akire ránézni olyan, hogy megérte, megérte megszületnem, hogy ő is megszülethessen. Még nem tudja, hogy minden csak időleges, nemcsak az életünk, hanem az az érzés is, amit egy gyerek kapcsán érez, s hogy mekkora fájdalom tud lenni apának lenni. Egy olyan gyerek apjának, akiből nem lesz senki, mert nem tanul az iskolában, mert azt mondják róla, hogy nincs előtte olyan jövő, amelyet megálmodott. S hogy ő is épp olyan apa lett, mint a Gyuri volt, aki azt gondolta, hogy orvos lesz abból a gyerekből, aki végül a kiségitőosztályba került a testvéreivel együtt.

Van mennyország?

Ezt kérdezi ez a jobbreményre jogosult gyerek, mire az apa rávágja, hogy van. A gyerek gondolkodik. Ott lesz az ágyam? Az ágy volt az egyetlen olyan, amiről azt gondolta, hogy az övé. Nem volt külön szobája, nem voltak külön ruhái, a testvérétől megörökölteken járt. Nem voltak külön játéakai, ha voltak, azt érezte róluk, nem az övé. Nem volt neki semmi külön, minden csak úgy egyben volt, mintha mindenkié vagy bárkié lehetne, de talán az ágya, amit épp most örökölt meg a testvérétől, aki elment kollégiumba egy másik városba, hogy ez az ágy az övé. Az apa megrázta a fejét, hogy az ágy nem lesz ott. Hogyhogy nem?

Mert nem kell.

A jobbreményű gyerek most végleg elveszített minden reményt. Nem lesz ott, még az a kis dolog sem lesz ott, ami neki van, ami egyedül ad olyat, hogy biztonság, mert abba bele lehet húzódni, ott van az ő szaga, ami most egyre inkább elválik az apa szagától, amit már nem annyira a biztonság szagának kezdett érezni, hanem először a másik szagának, aztán pár év múlva már bűdösnek.

Az apa bűdös.

Nem megy hozzá közel. Nagy levegőt vesz, amikor megöleli, hogy ne kelljen ebben a közelségben újra levegőt venni. Az ágy nem lesz ott, felnézett az apára, de már nem volt ott, hanem a katonaangyal volt ott. Akikben hittél, nem léteznek.

Nincs Mikulás.

Mért gondolod, hogy van?

Nincsenek olyan lények, akik ilyen attrakciót tudnának tenni, hogy levegőben sikló szánon a világ gyerekeit ellátják. Hogy gondoltad, hogy ilyen lehetséges? Jézuska? Tényleg elhitted? Tényleg azt gondoltad, hogy van egy ilyen aranyos kisbaba, aki fenyőfákat cipel a hátán, amikor még járni sem tud, amikor még kitalálva is kétezer éve volt.

Hogy fázik és éhezik?

Álltam ott, néztem ezt a katonaangyalt, kezében izzott a lángpallos, fénykard volt. Megsuhogtatta az égben, olyan volt, mintha a Star Warsban lennék, bár akkor, amikor történt, még nem volt ez a filmsorozat leforgatva, még minden a valóságban volt. Igen, Illés szekere, a Mikulás szánja, a piramisépítő csodaemberek, a Szahara kövébe faragott úrhajósok, a Fülöp-szigeti szoborépítők, a Nasca-vonalak megrajzolói egy másik világból érkeztek. Ők hozták nekünk a reményt, hogy van értelme élni. Elhozták a tüzet, hogy ne fagyjunk meg, megtanítottak házat építeni, földet művelni, szerszámokat készíteni, minden olyanra, ami elfeledtetni velünk, hogy kivezettek minket az édenkertből, bele a pusztulásba.

Egész életünkben meleget csinálunk és puha vackokat építünk és magot vetünk és kapálunk és aratunk, vagy épp olyan munkát végzünk, amivel keresünk annyit

pénzt, hogy meg tudjuk vásárolni ezeket a szükségleteket. De soha nem keresünk annyit, hogy le tudjunk ülni akárcsak egy pillanatra is, hogy elgondolkodjunk rajta, mivégre ez a hajsza.

A nyári szabadság.

Ugyan már. A nyári szabadság is a hajsza része. Megvásároljuk azt a kétheti jót, amit a társadalmi elvárások meghatároznak nekünk. Senki nem merne ezzel az elvárással szembemenni, mert akkor úgy néznének rá a többiek, mint kudarcos, szerencsétlen emberre, és persze a gyerekeire is, ezt meg végképp nem tudja elviselni.

Nem, a gyerekeimet senki nem tarthatja szerencsétlenné, ezért aztán minden olyat megcsinál, ami kivakarja őt a szerencsétlenség érzéséből. Megdolgozik a legdrágább szabadidős programokért, a legdrágább ruhákért és játékokért. Annyi programot vásárol, amit már képtelenség befogadni. Dolgozik a szabadidőért, aztán munkába áll a szabadidejében is. A fogyasztás is munka, bármennyire is azt sugallják a termelők, hogy mindez mennyire jó neked, könnyebbé, felszabadultabbá, vidámabbá teszi az életedet. Nem nyomja cipő a lábad, nem fázik tested, ha ezt veszed. Nem fáj a hátad, ha ezt rákened. Nem fáj a fejed, nem lesz rák, nem lesz szívmegeállás, ha ezt a marék tablettát beveszed. Mindenre van fogyasztható anyag, s a termelők, és a megbízásukból szorgoskodó kereskedők ezt a tudodra is adják. De nem csak ők, minden egyes ember két lábon járó reklámfelület.

Telis-tele ajánlatokkal.

Fogyasztani nagyon nagy munka, örökösen benne lenni a beszerzésben, majd a beszerzett áru elfogyasztásában és használatában. Minden tevékenységhez speciális ruházat van, síruha, biciklis ruha, teniszruha, bűvárfelszerelés. Minden életeseeményhez speciális ünneplési mód, számtalan tartozékkal. Mire megszervezed az elvárt esküvőt, már teljesen kifáradsz. De nem vallod be, mert neked ezt kell csinálnod.

Különleges templom, különleges helyszín, különleges ételek, különleges zene, különleges ruházat, különleges élmény, ami persze pont nem lesz különleges, mert épp olyan, mint minden más élményed, kimerítő, és az egészet akkor tudod átélni, legalábbis azzal kecssegteted magad, hogy átélted, amikor végignézték a különleges fotókat és videófelveteleket, rajta példának okáért a nyitótánc, amit be kellett tanulni, mert nyitótánc nélkül nincs esküvő. És elküldöd a válogatottan különleges epizódok felvételeit mindenkinek, aki ott volt. Elküldöd az unalmat, mert a te különlegességed mindenki másnak unalmas, még a gyerekeid is unni fogják, akik épp abból a házasságból származnak.

Nem, a fogyasztás korántsem valódi öröm, csak az van veled elhitetve, hogy a fogyasztásban van az igazi öröm, és rájátszanak a csecsemőlétedre, hogy akkor is mi más akartál, mint anyukád tejét, mi volt a lényeged, a fogyasztás. A felkínált áruk beszerzése nem más, mint visszatálatálni az anyamellhez. Ez megold egy

csomó problémát, ami miatt amúgy pszichológushoz kéne fordulnod, bár persze fordulhatsz, mert ez is egy árukínálat, néha némi gyógyszerrel megtoldva.

Ha a társadalmak ügyesen fenntartják a helyes pénzforgást, hogy épp annyit juttassanak a dolgozóknak, amivel a felkínált fogyasztás elérhetővé válik, illetve legyen egy kis hiányérzet, hogy még többet dolgozzanak, na, akkor soha többé nem tör ki szabadságharc, netán lázadás a fennálló rend ellen. Ha valaki mégis ez ellen ágál, felhossa például, amikor Jézus, az épp elkészült második templomban, felforgatta az árusok asztalait, na, akkor azt tök hülyének fogja mindenki nézni, aki feltehetőleg a fogyasztás terén elszenvedett kudarcait próbálja megindokolni.

Kicsi vagyok, az édenkert határain innen, abban a korban, amikor csak az öregek halnak meg, amikor rám még nem vonatkozik ez a végérvényesség, hiába tudom, hogy van olyan, hogy vége, még nem félek tőle. Apa még hisz bennem, s hisz abban, hogy érdemes, ha másért nem, azért, hogy ennek a gyerekek szebb jövője legyen. Újabb és újabb munkákat eszel ki, amely munkák révén több pénzhez lehet jutni.

A több pénz jobb életet jelent.

Vidéken élnek, földet bérelnek, hatalmas kukoricatáblákat kapálnak be. Este hat, mire ki tudnak érni, mert nappal mindenki máshol dolgozik. Nekiáll a család, csak úgy habzsolják a sorokat. Az apa boldog, a terve bevált, évről évre előbbre jut a család. A kukorica megnő, letörik, hazaviszik, berakják a gőréba, aztán malacokat vesznek, lemorzsolják a kukoricát, megetetik a malacokat, a malacok megnőnek. Kettőt levágnak, abban az évben sem fognak éhezni, ugye milyen finom, házi kolbász, ebben aztán nincs tartósítószer, a többit eladják. A kereskedő mérlege hamisan mér, de így is jól jártak.

Édesapám, ugye számít az is, hogy én is csinálom, kérdezte a gyerek, dobálta a gőréba a kukoricacsőveket. Nagyon számít, ha nem csinálnád, azután is csinálni kéne, amikor már nem csináljuk.

Nincs olyan, hogy ott folytatod, ahol elkezdted. Hogy mi volt akkor, amikor kezdődött, már senki nem emlékszik.

Ösrobbanás, teremtés?

Összehord mindenki hetet-havat, de senki nem tudja, mi volt akkor, amikor kezdődött. Hogy mekkora volt a fű azokban a sorokban, amiket már bekapáltak, amiket tavaly kapáltak be. Folytatódik minden, akkor is, ha épp mások kezében van a kapa, mert az a néni vagy bácsi kidőlt a sorból. Konkrétan a kukoricasorból is.

Először a sorközöket kell bekapálni lóval.

Ló húzza a kapát, a nagypapa tartja, a gyerek meg vezeti a lovat. Száz méter. Végigmennek egy soron, aztán visszafordulnak. A ló néha horkant, de legtöbbször csendben lépdel előre, ahogyan a gyerek. Néha belenézett a ló szemébe.

A ló szomorú, gondolta, holott az a ló csak egykedvű volt, vagy épp semmilyen érzelmet nem fejezett ki, csak nézett a nagy kerek szemeivel. Azt érzi, amit én, gondolta a gyerek. Olyan a szem, hogy tükröződött benne a gyerek, majd lesz vidám is, gondolta a szem, akkor majd azt fogom tükrözni, de egyelőre nem látzott ez a vidámság.

Negyven sorköz.

Visszagondolt a ló szemére, amikor már kívül volt, nemcsak az édenkerten, de már elhagyta a falu határait, s talán az országot is, onnan leszen eljövendő ítélni élőket és holtakat.

Nem, dehogy, soha nem fogok visszajönni.

A ló szeme ezt már akkor tudta. Nem fogok én ítélkezni. Ítéleztek magatok fölött, üljete törvényt a saját sorsotok fölött, de engem hagyjatek ki, mert én ki akartam maradni a ti világotokból, és oda visszalépni soha nem fogok. Most azt mondaná az a szem, hogy íme, hát elhagyá szülőföldjét, hogy a jobb élet reményében sokasodjon majd egy másik földön, ahol békés emberek fogadják, olyanok, akikkel érdemes közös sorsot építeni. De ki tudja, hogy mire fog visszagondolni, amikor még a visszagondolás előtt van. A negyven sor volt az ő társa, a negyven sor meg mondta, hogy megtisztítod testemet a fertelmes gazoktól, és én hálás leszek neked, mert minden erőmet odaadom a kukoricának.

Az volt a lóban a jó, hogy nem volt hangja, nem olyan volt, mint a traktor, ami mellett megszólalni sem lehetett, mert minden megszólalás kudarcra volt ítélve.

Mit mondasz? Mit mondok?

Csak néha a lószerszám csörgése, a horkanás, szuszogás és a kapa hangja, ahogy feltöri a földet. Felhasítalak, felhasítalak. Nem bánt, ha felhasítasz, mondja a föld, mert elrekesztetd a testemből szökni akaró vizet és csatornákat nyítsz annak a víznek, ami az égből alászáll az én ráncaim betemetésére.

Keveset beszélnek, mármint a nagyapa és a gyerek, néha, hogy már csak három sor. Majd holnap, ha készen lesznek, akkor jönnek kapálni a sort, az egész család. Huszonöt méterenként haladnak, addig tart egy állás, így hívják, s ha végimentek mind a negyven soron, akkor jöhet a következő huszonöt méter és még kettő, akkor meglesz a száz.

Nem lehet egyhosszban csinálni, szakaszokra kellett osztani a munkát, felbontani részekre, hogy a részek közötti szünetben azt lehessen mondani, hogy de jó, hogy ezzel már készen vagyunk. Nem lehet a dolgokat másképp megcsinálni, ha nincs közöttte a megcsinálás öröme, nem bírod tovább folytatni. A feladatokat úgy kell szakaszolni, hogy egy-egy szakasz vége belátható legyen, s így kevésbé zavaró, hogy mennyire nem belátható a vége.

Nem nézett vissza, amikor kilépett onnan.

Volt a Bibliában, hogy hiába kérték Lót feleségét, hogy ne nézzon vissza, az persze képtelen volt betartani, mert biztosan azt érezte, ott van az én házacskám, ahol gondosan berendeztem mindent, most vajon mi lesz a sorsa, meg ott van a szomszédom, meg annak a gyerekei, vajon ők nem jönnek utánam? De nincs visszanézés, ha egyszer el kell jönni, akkor csak előre van út. Nem akarta, hogy visszanézzon, mert sóbálvány lesz belőle, valahol az elvezető út mentén, egy olyan sóbálvány, aki épp sóvárogva néz vissza az elhagyott helyre.

Nem akarta, hogy ez a nézés maradjon meg belőle.

Olyan a kukoricatábla, amilyen az élete is, vagy általánosabban mondta a nagyapa, hogy amilyen az élet is, hogy szakaszokból áll, csak azt soha nem lehet tudni, hogy a következő szakasz, az mekkora lesz, ötven méter vagy csak harminc, netán el sem kezdődik.

Amikor egy állással készen voltak, ittak vizet, meg mondtak valami vicceset, vagy olyat, ami azokról szólt, akik már nem lehetnek itt, de még emlékeznek rájuk, mert volt olyan esemény, ami emlékeztetessé tette őket. Mondjuk, az az ember, aki belevágta a kapáját a felesége hátába. Na, ez tényleg emlékezetes cselekedet volt. Mindenki mondta, hogy milyen hülye ember volt, meg hogy megfoghatta volna valaki a kezét.

De épp nem volt ott senki.

Az isten se, kérdezte a gyerek, mert azt mondta a pap hittanórán, hogy az mindenhol ott van. Ádám sem tudott elbújni előle. Látlak, Ádám, minek játszol bújócskát, nem elég nagy ez a kert ahhoz, hogy elbújj előlem. És tényleg látta.

Nem látta, kérdezte a gyerek.

Nem.

Nem?

Az hogy lehet?

Nem lehet ott mindenhol.

De ha ő benne van mindenben, akkor ő mindenhol ott van, mert ő mindenható. Ha nem lenne ott, akkor megállna a világ.

Dehogyan állna meg.

Apád sincs itt, mondta a nagymama, mi mégis kapálunk.

Az apa tényleg nem volt ott, de mégis ott volt az akarata. Mert a világ az apák akarata és képzelete. Ők azok, akik megmarkolják a gyerekük kezét, hogy most megmutatom neked, hogyan működik a világ, és abban hol van a te helyed. És először büszke a gyerek, hogy eleget tud tenni az apa által megmutatott elvárásoknak. Amikor kicsit kifárad, hogy ez nekem sok, megint egy kukoricaföld, megint egy különóra, megint egy, megint egy, megint egy megint, akkor már lohol is oda az anya, hogy megtörölgesse az arcát. Ja, de megizzadtál, de én megölelgetlek, meg megszeretgetlek, és meleg ételt teszek eléd. Ugye, milyen finom, azért van, mert olyan sokat dolgozunk, hogy ezt meg tudtuk teremteni. Ez a teremtés koronája.

A gyerek megnyugszik, megpihen kicsit, csinálni kell, a csinálás a legfontosabb, és követi tovább az apa útját.

Ez az én fiam, ki értetek született a bűnök bocsánatára.

Jó, ha ezt a két fát így szögezem össze? Az apa igazít rajta kicsit, és azt mondja, nagyon jó, kisfiam, nagyon jó úgy. Veled van édesapád és veled van a gondviselés.

Ne félj!

A gyerek vette a kalapácsot, egy asztalos fia volt, akinek a szakma szinte észrevétlen ment bele a fejébe és a kezébe, aztán vett egy hatvanas szögét és verte bele a fába. A szög egyenesen hasított az anyagba. Ez puhafa, mondta az apa, ebbe, ha jól ütöd meg, két csapásra bent van egy hatvanas szög. A gyereknek négy csapásra sikerült. Kettő a cél. Csinálom, én csinálom, mert kell oda még szög, egy egész dobozzal van, soha nem lesz olyan, hogy utolsó szög. Mért félnék, jutott most hirtelen eszébe, amit az apa mondott korábban.

Mért félnék?

Mindenkit máshogy visel meg

Végül meglett a nyolcadik osztályom is, de azt már bent csináltam meg, a javítóban. Azért kerültem oda, mert részt vettem egy rablásban. Úgy történt, hogy találkoztam Zsaklinnal, az akkori csajommal a vasgyári temetőnél. Össze voltunk veszve, és azért mentünk oda, hogy kibéküljünk. De aztán elkezdődött egy verekedés, amiben elvettem valakinek a telefonját. Nem árulom el, hogy kinek. Az a lényeg, hogy hiába akartam neki visszaadni a temetőnél a telefont, elkezdett pánikba esni. Ordibált, hogy meg leszek verve, és elszaladt. Amikor meg hazaértem, vártak a rendőrök. Rám hívta őket. A kezemben persze ott volt a telefon, a bizonyíték. Mama minden héten jött a beszélőre, hozott nekem főtt kaját és pénzt. Így könnyebb volt elviselni a bezártságot.

Mikor bent voltam, Zsaklin annyira megváltozott, hogy amikor kijöttem, egyszerűen nem tudtunk már együtt élni. Ketté mentünk. Lett aztán egy másik kapcsolatom, a Lindával. Igazából Zsaklin miatta haragudott meg rám, mert inkább a Lindával voltam, és nem foglalkoztam vele. A Linda nagyon rendes lány, csak most ő sem akar engemet. Pedig egyedül él a mamájával, és teherbe van tőlem. Ez lesz a második gyerekem. Már volt egy kisfiam, akit a Linda túl korán hozott a világra, koraszülötten. De ezt még kibírtuk együtt. Igazából most azon vagyunk összeveszve, hogy megtudta a Linda, hogy én közben más lányokkal is foglalkozok, és ez nem tetszik neki. Ami érthető, de hát sok mindennel van problémám nekem is, mégsem szakítom meg vele a kapcsolatot! Nem tudom például, hogy mit csinál szabadidejében! Lehet, hogy nem is én vagyok a gyerek apja! Most van az utolsó hónapban, és engemet nagyon zavar az is, hogy nem leszek itthon, amikor megszül. Azért, mert vár rám egy ítélet. Pont december elején kell leülnöm tizenkét napot, amikor a gyereket kiírták. Az történt, hogy megrongáltam egy buszmegállót. Be voltam állva, nem bírtam magammal, szétvertem az egészet. Bírságot kaptam, amit nem tudtam kifizetni, úgyhogy... Korábban papa mindig kifizette helyettem a büntetést, de most azt mondta, elég volt. Azt is mondta, hogy megérdemlem, amit kapni fogok. Igaza van. Engemet születésemtől kezdve ők nevelnek, a papáék. Édesapámat nem ismertem, édesanyámnak aztán élettársa lett, de nekik sosem volt olyan az anyagi helyzetük, hogy el tudjanak látni. Ma már nem is tartom velük a kapcsolatot. Egyébként hetvenezer forintból beszélünk, nem nagy pénz.

▼

A szerző Miskolc egyik zártkertes külterületén, a lyukóvölgyi szegregátumban végez önkéntes írói terepmunkát. Írása, amely egy fiatallal készített mélyinterjú alapján készült, részlet a készülő kötetből.

Hát, az édesanyáméktól eltávolodtam, mert volt egy barátnőm, a Nikike, aki még rosszabb körülmények közül jön, mint én. Egy darabig itt lakott nálunk, az Avason, de nem jött ki a mamával, mindig veszekedtek. Például azon, hogy Nikike miért hagyja szét a ruháit, miért nem tanul rendesen, meg ilyenek. A mama próbálta őt is nevelni, de Nikike ellenállt neki, és az én fejemet is elcsavarta, én is összevesztem a mamával. Úgy döntöttünk Nikikével, hogy elmegyünk Lyukóba édesanyámékhoz, hátha ők befogadnak. Be is fogadtak, de inkább ne tették volna, mert az az időszak vitt félre engemet. Ennek a következménye, hogy kimaradtam az iskolából, hogy kábítószerezni kezdtem, és hogy több ügyem is van, amikről nem döntött a bíróság. Szóval lehet, hogy most bemegyek a börtönbe, aztán kiderül, hogy nemcsak a hetvenezer forintot kell leülnöm, hanem mást is, és a kisfiam már több hónapos lesz, mire szabadulok. Az egyik ügy 2019 decemberében volt, a másik három tavaly, pár hónappal ezelőtt. Ez összesen négy kifosztás és lopás. Komlóstetőn meg Alsózsoltán követtem el őket. De azt is írd meg, hogy a zsolcai ügyben én ártatlan vagyok! Satura be voltam állva, amikor a rendőrök elkaptak, alig emlékszek valamire, és ahogy kitisztult a fejem, láttam, hogy olyan dolgok vannak a vallomásomban, amiket nem követtem el, de elismertem beállva mindent, és ezért most már nem kell más bizonyíték ellenem! Tavaly töltöttem a tizennyolcadik születésnapomat, vagyis már nem javítóba tesznek, hanem igazi börtönbe! Sokakat ez megrémítene, de mindenkit máshogy visel meg a bezártság, velem például azt csinálta, hogy kiölte belőlem a félelmet. Fogalmam sincs, mi vár rám pontosan, mert azt mondják, nem lehet összehasonlítani a kettőt, a javító meg a börtön két külön dolog, viszont abban megegyeznek, hogy bent nem az a jógyerek, aki jól viselkedik, hanem aki tud verekedni, aki ütőképes. Meg hát egy elszívott Pegazus szivarka az utcán, ami nincs akkora, mint a kisujjam, az bent annyit ér, hogy azért az egy megrágott szivarkáért akárki bemegy veled a vécébe, és ott azt csinálsz vele, amit akarsz!

Nem tudom, hogy enyhítő körülmény-e, amit most elmondok neked, de az is legyen majd benne a cikkben, hogy amikor a bűneimet elkövettem, tényleg nem voltam józan állapotban, mindig csak utána jöttem rá, hogy édes istenem, mit csináltam már megint! Lehet, elvonóra kellene inkább mennem, nem is börtönbe, azt mondják, van Komlón meg Pécsváradon is egy hely, ahová nagyon drága bekerülni, de papa felajánlotta, hogy összeszedi nekem a pénzt, ha elhatározom magamat, viszont én úgy vagyok vele, hogy minek menjek oda! Az is mondják, hogy ha ott egy kicsit hangosabban beszél az ember, rögtön kényszerzubbonyt raknak rája, én meg azt nem akarom! Egyébként az nem igaz, amit a mama szokott mondani, hogy a társasággal van a baj, hogy a barátaim visznek bele a rosszba, nem igaz, mert meg tudom állni, ha akarom, de egyszer csak jön valami kattanás az agyamba, öltözők, és azt veszem észre, hogy már kint vagyok az utcán, szomorúság, depresszió vagy akármi, én nem tudom, mi okozza, hogy mindig

eljön az a pont, ahonnan már nem bírom tovább! Krekknek hívják, hasonló a kristályhoz, egyszerre kezdték el árulni őket, csak a kristályt most valahogy oldalra tették, és divatja lett a krekknek. Attól függ az ára, hol veszi az ember, én nem itt szoktam, hanem elmegyek érte Felsőzsolcára, egyszer menjél el oda te is, nem hiszel majd a szemednek, hogy nyolc- meg kilencéves gyerekek bujkálnak a bokorban, nagyobb földiával, mint a tenyerem, és szívják a krekket egész nap! Komplet családok vannak benne, együtt kábítószereznek a szülők a gyerekekkel, sőt vannak helyek Felsőzsolcán, olyat is láttam, ahol még a nagyszülők is benne vannak a buliban, ők is árulnak, ők is terjesztenek! Oda járok, mert ott ugyanannyi pénzért kimérik rendesen a szemem előtt, itt meg csak odaadnak egy kis földiában valamennyit, aztán kész. Felsőzsolcán tízezer forint az tízezer forint, és akkor három vagy négy napig engemet nem látni, de lehet, hogy másfél hétig is odavagyok! Olyankor nem alszok semmit, de mindig hazaesek valahogy, amikor már se kábítószer, se semmi nem segít a fáradtságon, nem is tudom mihez hasonlítani, hogyan érzem magamat ilyenkor, félrebeszélek, kihagyásaim vannak, ha mond nekem valaki valamit, két perc múlva már nem emlékszem rája! A mama akkor veszekedik, hogy milyen ember vagyok, aminek legbelül igazat adok, kicsit meg is bánom, hogy megint kábítóztam, de nem bírom, ha kiabálnak velem, elkezdek visszabeszélni, kiabálok én is!

Egyszer megpróbáltam öngyilkosnak is lenni, mert már elegendő volt az egészből, szúrtam magamnak, de annyit, hogy meg voltam némulva vagy három óra hosszát, nem bírtam megszólalni, a tű benne maradt a kezemben, itt csüngött belőlem, de kitisztultam utána, valahogy csak kitisztultam! Olyan ez a kábítószer, hogy kell belőle egy, kell belőle kettő, aztán meg már kell belőle tíz, és kész, nincsen alja a lejtőnek, csak gurulsz lefelé, és semmi nem tud megállítani, még a rendőrség se! Hát volt olyan, hogy bevitte Szirmabesenyőre, a fiatalkorúak börtönébe, én meg becsempésztem a számban, földiába tekertem, feltettem ide, az ínyemhez, ki volt puklisodva a pofám, mintha begyulladt volna a fogam, de nem vették észre a rendőrök, hogy miről van szó! Bent ugyanúgy szívtam, mint kint, mondjuk, rá is basztam, már bocsánat, hogy így mondom, majd vedd ki a csúnya szavakat, szóval olyan hallucinációim voltak, hogy ütök az édesanyámat a szomszéd zárkában, én meg nem tudok segíteni rajta. Ráadásul úgy éreztem, hogy ha vele végeznek, akkor én jövök, én fogok kapni, összevernek, mint a szart! Kínomban felkeltem, elkezdtem verni a zárka falát, erre jön az őr, hogy mi van, kérdezi, ki akarok-e menni vécére, vagy mi. Lenyeltem azt a sok kábítószert, ki volt száradva a szám, mondom neki, hogyne szeretnék kimenni, kiengedett, elkísért a vécébe, ittam, de még dolgozott bennem a kábítószer annyira, hogy mire visszaértem a zárkába, megint olyan száraz volt a szám, mintha nem is ittam volna. Verem az ajtót, jön az őr megint, azt mondja, fekdjek vissza a picsába aludni, ne szórakozzak vele, jól van, mondom neki, visszafekszem, de csak hallom

anyám sikítozását, felkelek, verem a falat megint, mert szeretnék tenni valamit, hogy anyámnak nehogy baja legyen. Látom, nyílik az ajtó, mondom magamban, legalább iszok még egy kicsit, kimegyek, hát olyat rám vertek az örök, hogy azt hittem, összeszarom magamat! Volt olyan is, hogy én itthon voltam egy lánnyal, folyamatosan hordtam őt ki, mert hát dolgozott, vittem a vendégekhez, és akkor egyszer csak azt vettem észre, hogy száznolcvanezer forint van a zsebemben! Érted, csak hozta a lány a pénzt, én lőttem magamat közben, aztán figyeltem csak fel rá, hogy mennyi jött össze néhány óra alatt. Másnap elment a pénz kábítószerre, az egész.

Nem fogok hazudni, elmondom neked azt is, hogy egy olyan dologból van pénzem, amivel, ha úgy vesszük, minden nap bűncselekményt követelek el. Vagy házhoz viszem a lányt, vagy egy előre megbeszélt helyre, vagy a vendég felveszi valahol autóval, aztán meg a lány visszajön magától ide hozzám, nálam csak ez a három eset lehetséges. Aznap este, amikor elvertem azt a sok pénzt, akkor én vittem el, ő meg jött vissza busszal, amikor végzett. Ide nem hozok senkit, még az utca közelébe se hozom a vendégeket, arra ügyelek, hogy ne jussanak el hozzám, azért is, mert nagyon sok behúzást csináltam már az életemben. Az azt jelenti, hogy odamegyek a megbeszélt időben a megbeszélt helyre, jön velem a lány is, mellettem áll, amikor mondom a vendégnek, hogy előre kell fizetni, és amikor a vendég átadja a pénzt, én nem engedem át neki a lányt, elzavarom a vendéget. Szóval inkább teszek egy nagy kört, mielőtt hazajövök, nehogy később bajom legyen ebből, és alapszabály az is, hogy egyszerre csak egy lánnyal dolgozok, mert ezek lelki sérült lányok, könnyen összevesznek a hátam mögött, és akkor megáll az üzlet. Hirdetésekkkel szoktam dolgozni, a magyarLÁNYOKon vagy a Rosszlánnyokon hirdetek, néha kimegyek a Selyemrétre, a Tiszai Pályaudvarra, de ott kockáztatok, mert arra már ismernek engemet, ott nagy a rizikó. Ha hallanád, hogy a vendégek, ügyvédek, orvosok, és nem is a cigányok, így mondom neked, pedig én is cigány vagyok, legtöbbször nem is a cigányok veszik igénybe a lányokat, hanem a magyarok, sőt a rendőrök! Rendőrök is vannak köztük, igen, ismerek többet is, akinek szolgálatban a szeme előtt adják-veszik a stricik a lányokat, és nem szólnak semmit, vagy rosszabbik esetben még ők is akarnak maguknak egy menetet! Ha hallanád, hogy miket kérnek a lányoktól az emberek, komolyan mondom, undorító, nem egyszer volt már, hogy majdnem elhántam magamat, amikor meghallottam, hogy mit akarnak attól a lánytól, akibe már szinte egy egész hadsereg beledugta a faszát! Esküszöm neked, nálam sokkal rosszabb emberek vannak a Selyemréten! Volt például egyszer egy lány, komolyan mondom, tízéves lehetett, de minden vendég őt akarta, mert kislány volt! Akárkivel próbálkoztam, a legbombább csajokkal, érted, fullos testű lányokkal, hiába, egyszerűen nem kellett a vendégnek senki más, csak az a tízéves fejletlen

kislány! De őt is futtatta valaki! Neki is megvolt a stricije! Nem hiszem, hogy önszántából intézte volna el saját magának azt a sok vendégeket meg a fuvarokat. Az milyen ember lehet már?

Ha sok behúzást csinállok, egy óra alatt összeszedek ötven-hatvanezer forintot, és eddig még mindig megúsztam a dolgokat, soha nem vertek meg! Egyszer mondjuk nem sokon múlt, úgy jártam, hogy édesanyámmal meg az ő élettársával csinálni akartunk egy behúzást, de két nagydarab kancigány jött ki. Látták, hogy mi van, de nem akartak balhézni, mert úgy gondolták, biztos, hogy csóró drogosok vagyunk, inkább megfordultak, hogy menjenek elfelé, amikor édesanyámnak az élettársa utánuk kiabált, hogy a kurva anyátokat. Én nem akartam boxolni, de éreztem, hogy komolyra fordul a helyzet, ezért fejbe akartam rúgni az egyiket, de nem tudtam, elestem, olyan erővel, hogy a seggem teljesen lehorzsolódott, tele lett kövel a bőröm, utána vagy egy órán keresztül csak szedegettem ki magamból a kavicsokat! Édesanyámnak az élettársa kezdeményezte a verekedést, de ő alig bírt felkelni az ütéstől, amit kapott, egyedül maradtam! Nem mondom, kaptam eleget, viszont adtam is. Nem vagyok rá büszke, de a Nikikét futtattuk akkoriban, én futtattam, és hát igen, az édesanyám élettársa is benne volt a dologban, ő mutatta meg, hogy kell, ő mondta azt is, hogy soha ne legyek szerelmes a kurvákba, akikkel dolgozom, de én ezt rögtön az elején megszegtem. Ez, ez a szerelmes érzés vitt engemet a szűrésbe is, mert miután ketté mentünk a Nikikével, akkor lőttem be magamat először. Olyan lelkiállapotban voltam, hogy semmi nem érdekelt, de konkrétan semmi, kábítószerereztem már korábban, rendszeresen, igen, de szűrni nem szűrtam magamat, ez addig eszembe se jutott! Aztán egyszer lementem édesanyámékhöz, akinek az élettársa már benne volt az éjszakában rendesen, ott voltam náluk, amikor egyszer csak felém fordult, és azt mondta nekem, gyere, Káró, elmegyünk a patikába. Mondom magamban, biztos vesz valami gyógyszert, hogy jobban üssön a krek. Ő bement a patikába, én meg elmentem a kábítószerért, aztán hazajöttünk Lyukóba, és amikor beléptünk a házba, édesanyám már hozta is a kanalat, a pohár vizet, az élettársa meg veszi elő a tűt, rám néz, azt mondja nekem, hogy tegyek vizet a kanálba. Mondom neki, te hülye vagy, Zsiga, én ilyen nem csinállok, löjned befelé magadat egyedül, engemet hagyjál ki belőle! De addig-addig mondogatta, hogy jó lesz, jó lesz, hogy engedtem neki. Gondoltam magamban, úgyis be vagyok reccsenve egy csöppet, mit veszíthetek, hagytam neki, hogy leszorítsa a karomat, és akkor rögtön harminc milligrammot, kérdeztem is tőle, hogy te, figyeljél már, nem lesz ennyitől bajom, erre hogy erős a te szervezeted, Káró, mi bajod lehetne. Úgy szűrt a Zsiga, esküszöm, mint egy orvos, nem is vérzett a kezem, nem maradt ott nyom, nem éreztem semmit, csak azt, hogy egyszer csak olyan érzés lesz a mellkasomban, mint amikor az ember hirtelen megeszi a fogkrémet, és valami mentolos íz jön fel a torkán. Zsiga, mondom neki, mit csináltál velem, félrelőtted, vagy mi, olyan furcsa érzésem van,

elkezd nekem, na, Káró, most kábítószerzettél életedben elsőnek! Aztán kivette a kezemből a tüt, én meg azon nyomban felugrottam a kisszékről, fel-le mászkáltam a szobában, és azt mondogattam neki meg az édesanyámnak, hogy ezt nem kellett volna, hogy megmutassátok nekem, nem kellett volna, nem, nem, nem! Azt kérdezi erre az édesanyám, hogy miért, hát, mondom neki, azért, mert most már ezt akarom csinálni egész életemben.

Tizenhat éves voltam, tényleg így gondoltam. Ezt is csináltam onnantól fogva egy teljes éven át minden egyes nap, de aztán karácsonykor belenéztem a tükkörbe, és hát... Szóval azt nem tudom neked elmondani, hogy mit láttam. Eldöntöttem, hogy ez így nem mehet tovább. Szar volt, nagyon szar, hogy itt-hon ültem, a haverok meg hívogattak, hogy menjek a Fekete Bárány Panzióba, kivettek egy szobát, ott várnak, küldték a képeket az asztalról, amin halomban állt a kábítószer, bezárkóztak pár napra, menjek, van helyem nekem is, de nem mentem, otthon maradtam, lejtöttem a szúrásról egymagam. Mama adogatta nekem a Frontint, az segített, de nem sokat, rajtam múlt a dolog egyedül, és én azóta se lövöm magamat, az édesanyámékhoz sem járok már, és erre büszke vagyok! Ezért magyaráztam neked korábban, hogy van énnekem önuralmam, tudok magamra vigyázni, ha kell! Sok mindent megtanultam abban az időszakban, például én is úgy szúrok már, mint egy orvos, a lányokat is, akikkel dolgozok, én szoktam beszúrni először. Ezek olyan lányok, hogy mind lelki sérültek, szeretethiányosak, ezekkel törödni kell, el kell érni náluk, hogy megszeressenek, szerelemmel, mert akkor mindent megtesznek majd neked. Hogy érem ezt el? Hát hogy lehet ezt szépen elmondani, na, közöszlőssel, magyarul mondva úgy, hogy közöszlők velük, aztán elviszem őket ide-oda, veszek nekik ajándékokat, azt mondom, hogy szeretlek, de ez hazugság, csak elhitetem velük, valójában nem érzek irántuk semmit. Puszilgatom, simogatom, aztán megszúrom őket, szépen, óvatosan, hogy jó élmény legyen nekik, mert a kábítószer így egy plusz láncszem lesz, ami hozzám köti őket, ugyanis nem tudják belőni magukat nélkülem, kellek hozzá.

Megpróbáltam, persze, megpróbáltam én rendesen, normálisan is! Dolgoztam egy hetet a Nestlében, három hónapot meg a Joysonban. Ott jó volt, megbecsültek, légszákókat gyártottunk. Bónuszokat is kaptam, de azokat szinte azonnal elherdáltam, kábítószerre. A papával elmentem néha kőműveskedni, itt maszekol a környéken. Kifizetett, mentem az éjszakába, hajnalban hazajöttem, indultunk dolgozni, megint kifizetett, mert naponta fizetett, és megint kábítószerreztem reggelig. A harmadik nap után nem bírtam tovább, befeküdtem a furikba aludni. Arra ébredek, hogy a papa rázza a vállamat, és azt kérdegeti, jól vagyok-e, a munkások meg röhögnek és beszólogatnak, hogy feküdjek át inkább a Nikecellre, az nem töri annyira az oldalamat. Mondom, hiába próbálok a jó úton járni, egyszerűen nem megy, valami hiányzik. Sokszor eszembe jut a Linda, hogy ő nem

kurva, hanem rendes lány, aki tisztességes életet él, és akkor mindig büntudatom lesz, mert én nem bírok megmaradni mellette. Próbáltam a társa lenni, esküszöm, megpróbáltam, de tönkretettem őt, és már nem is akarok kibékülni vele, mert úgyis csak bánthanám. Egy hónap, két hónap, aztán unatkozni kezdenék mellette, és én azt nem bírom.

Na, jó sok mindent elmondtam neked, amit nem kellett volna, de úgy voltam vele, hogy ha már belekezdünk, csináljuk végig. Annyit kérek, hogy a Zsiga nevét majd szedd ki, az nem akarom, hogy benne maradjon, nem is kellett volna mondanom, az enyém se legyen benne, meg a többieké se, változtasd meg őket, vagy valami, nem szeretném, hogy visszaüssön rám vagy valakire ez az egész.

„A társadalmunkat kell felelősségre vonni”

Juhász Tiborral Pál Sándor Attila beszélget

Juhász Tibor a lassacskán középgenerációvá érő fiatal nemzedék fontos, egyedi hangú és sokoldalú alkotója, író, költő, szerkesztő, írótáborok mentora, számtalan est moderátora, s még lehetne sorolni a különféle szerepeket, amelyekben megjelenik a(z irodalmi) nyilvánosságban. Bőségesen volna mit beszélni ezekről a tevékenységekről, a pálya különféle aspektusairól, a sokszor földrajzilag is nagyon markánsan távoli munkahelyekről, a munkák helyeiről, e beszélgetés most mégis egy műfaj és egyben egy probléma, a szociográfia körül ólálkodott, hiszen tudható, hogy Tibor évek óta dolgozik egy ilyen jellegű szövegen¹. Azért a körülményes meghatározás, mert mint az interjúból is kiderül, korántsem olyan egyszerű a helyzet, hogy problémátlanul szociográfiának hívhatnánk egy mégannyira tagadhatatlanul ilyen fókuszú szöveget is, mint amilyen a Lyukóvölgyet centrumába állító munka. Beszélgettünk műfaji problémákról, nagy elődökről, módszertanról, etikai és esztétikai dilemmákról, társadalmi felelősségről, a társadalom felelősségéről és még sok minden másról.

– Ha megengeded, kezdjük ezt a beszélgetést a műfaj felől. Egy olyan folyóirat hasábjain fog megjelenni ez az interjú, amelynek három öndefiníciós fogalma így hangzik: szépirodalom, szociográfia, művészet. Természetesen a szerkesztőség is érzekei, immár évtizedes távlatban, hogy valójában ebből csak kettővel foglalkozik a lap érdemben, a szépirodalom és (képző)művészet adja leginkább a Forrás karakterét. Időről időre próbálkozunk valamivel, sok esetben csupán némi rezignált elmélkedéssel, hogy mégis miért nincsen ma Magyarországon szociográfia, hová tűnt a műfaj, s ha eltűnt, miért? Az első kérdésem az, hogy mikor, hogyan találkozottál először a műfajjal, milyen szociográfiák vagy szociografikus jellegű művek voltak számodra fontosak?

– Legnagyobb olvasmányélményem Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című könyve. Ez vezetett el a belátáshoz, miszerint a szociográfia nem is feltétlenül műfaj, hanem sajátos ábrázolási hagyományok ernyőfogalma, megismerési-írói gyakorlat, amely a szépirodalmi és a szociológiai eszköztár vegyítésén alapul. A kötet társadalomtörténeti eszmefuttatásai, gazdasági elmélkedései, amelyeket ma egyébként ragyogó szöveghelyeknek látok, 2016 tájékán nem ragadtak magukkal, viszont a leírások annál inkább! Szabó Zoltán, aki más műveiben is, például a kiváló *A Vaskapun túl* című balkáni útirajzában megdöbbentő érzékenységgel olvassa a tájat, olyan következtetésekre jut a Mátra, a Cserhát és a Bükk földjén járva, amelyek megdöbbentőek és megvilágító erejűek. Szerencsére sok

1 A Forrásban megjelent részeket: JUHÁSZ Tibor: *Lyukóvölgy*. Forrás 2018/3. 19–24., JUHÁSZ Tibor: *Lehetett volna otthonom*. Forrás 2018/5. 91–95., JUHÁSZ Tibor: *Lyukóvölgy*. Forrás 2019/6. 47–54., JUHÁSZ Tibor: *Fáradásos törés*. Forrás 2024/3. 33–37.

minden változott az 1930-as évekhez képest, az viszont szerintem háborzongató (a művészi teljesítmény vonatkozásában is), hogy a 2010-es években a *Cifra nyomorúságban* kellett ráismerjek arra a vidékre, Nógrádra, Salgótarjánra és környékére, ahová születtem. Voltak még nagy élményeim, de ilyen mélyreható találkozásra már nem akadt szerencsém. Talán azért sem, mert falni kezdtem a szociografikus műveket, olyan tudásvágyam támadt, amelynek eredményeként a szemléletem sokat formálódott ugyan, de alighanem túl gyorsan és túl sokat olvastam ahhoz, hogy a szövegek a maguk természete szerint bontakozhattak volna ki bennem. Amúgy ezt az olvasásdühöt most is érzem, és frusztrál, hogy a vállalásaim miatt nem tudom lecsillapítani.

– *Azzal szerettem volna folytatni, hogy provokatív dolog egy szociográfián dolgozó szerzőtől megkérdezni, hogy szerinte létezik-e még a műfaj, s ha igen, miért nem, illetve hová tűnt, fel kell-e támasztani, és így tovább. Egyrészt kérlek, ezekre térj ki, másrészt viszont a lyukóvölgyi munkád kezdete óta ebben is érzékelek változást: mintha tudatosan kerülnéd az eleinte vállalt szociográfia műfajmegjelölést.*

– Gondban vagyok, ugyanis nem tudom, minek nevezzem a kezeim között épülő szöveget. Regénynek? Szociográfiának? Szociografikus szövegnek? Egy időben scenográfiának hívtam a jelenetközpontúságra való törekvés, az interjúhelyzetekre irányuló figyelem miatt, de már ezt sem érzem pontosnak. Tudom, ez áldilemmának tűnik, de hát azt sem tagadhatjuk, hogy a megnevezés erő, a hatalomgyakorlás egyik módja, és ha innen nézzük, én bizony még most sem vagyok képes uralni azt az élményanyagot, amelyet közvetíteni szeretnék. Ez egyébként az írói terepmunkám alaptapasztalata is. Miskolc zártkertes külterülete, Lyukóvölgy hatalmas szegregátum, amely számomra azért is kiismerhetetlen, mert állandó mozgásban van, folyton alakul, sőt önmagát bontja le, hiszen egyre-másra tűnnek el az üresen álló vagy megüresedő hétvégi házak, a helyiek építőanyagokra bontják szét és hordják el őket. Nyolc éve járok oda, így nekem is vannak emlékeim olyan szakaszokról, amelyeket már visszahódított a természet. Különös belegondolni, ha nem lenne helyismeretem, akkor nem tudnám, hogy pár évvel ezelőtt itt meg itt még éltek, reménykedtek és szerettek az emberek. Ráadásul Lyukóvölgyben nem jött létre olyan közösség, mint egy faluban vagy városrészben, ami nemcsak azt jelenti, hogy súlyosan hiányos az infrastruktúra a térségben, hanem azt is, hogy tulajdonképpen nincs hová beépülni, vagyis a munkát, amely egy igazi szociográfustól elvárható lenne, nem végezhetem el. Egy-egy családdal, személlyel van lehetőségem közelebbi kapcsolatot ápolni, ami ahhoz talán elég, hogy az általuk elmondottak alapján felrajzoljak valamiféle átfogó, társadalmi mozgásokra is utaló mintázatot, de az igazat megvallva erre én nem szívesen vállalkoznék. Egyrészt nincs meg hozzá a kellő szociológiai felvérteztségem, másrészt nem akarok általánosítani. Idegenkedem minden módszertantól, mert az a benyomá-

som, hogy a módszertan előirányozza a tekintetet, a segítségével előállított világkép a látszat ellenére nem több, mint a kutató saját, transzparens kritériumokkal rögzített valósága, amely végeredményben önmagát szavatolja. Lehet, azért is van bennem ez a tartózkodás, mert az adatok mellett reprezentációs kérdések is érdekelnek, sőt elsősorban azok foglalkoztatnak. Néha azon kapom magam, hogy számomra fontosabb a szem körüli bőr rezdülése egy beszélgetés közben, egy-egy jellegzetes kéztartás, szófordulat megfigyelése, mint az, hogy megtudjam, konkrétan mekkora volt az a devizahitel, amelynek eredményeként az illetőnek Lyukóba kellett költöznie. Egyébként ez nem feltétlenül alkati sajátosság, inkább tényállás, amely az egzisztenciális körülményeimből is következik – néhány évvel ezelőtt ugyan támogatta a projektet az Nemzeti Kulturális Alap egy viszonylag nagyobb összeggel, 800 ezer forinttal, ami 2017 és 2018 fordulóján sok pénz volt, de ahhoz közel sem bizonyult elégnek, hogy a munka befejeződjön. Nagyobb és hosszabb lejáratú ösztöndíj(ak)ra és/vagy a rendszeres ott-tartózkodást lehetővé tevő intézményi háttérre lett volna szükségem ahhoz, hogy az „összociográfiáknak” nevezett művekhez, például a *Cifra nyomorúsághoz* fogható szöveget kíséreljek meg létrehozni, de mivel ezek soha nem álltak a rendelkezésemre, azt tettem, amit a lyukóvölgyi, helyi szóhasználat: lyukósi hőseim – alkalmazkodtam. Igaz, nekem könnyebb dolgom volt, mert ezt csak poétikai értelemben kellett megtennem. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy Lyukóvölgyről nem lehet szociográfiát írni, és azt sem állítom, hogy 2025-ben nincs lehetőség egy tisztességes szociográfia megalkotására. Ahogyan kedves barátom, Fekete Richárd mondaná: „nincsenek halott műfajok”, de, és ezt már én teszem hozzá, háttérbe szorult, eltűnőben lévő megszólalásmódok márpedig vannak, és a szociográfia egy közülük. Nem vagyok a téma szakértője, azért sem, mert minden, amit erről gondolok, az Lyukóvölgyön alapul, mindenesetre úgy az írói gyakorlat, ahogyan a nyelviség felől nézve én hibrid formának látom a szociográfiát, amelynek megírásához és befogadásához is speciális alapállás szükséges. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy amennyiben műfajként fogjuk fel, úgy a szociográfiáról rétegműfajként kell beszélünk, még annak ellenére is, hogy a politika nem egyszer a figyelem keresztültüzébe állította a szerzőket. Érdekes belegondolni, hogy a legizgalmasabb szociográfiák-szociografikus művek akkor születtek, amikor az irodalom funkciótöbblettel bírt, azaz eleget kellett tennie, mert csakis és kizárólag az irodalom tudott eleget tenni azoknak a feladatoknak, amelyeket egy egészséges társadalmi-politikai klímában mondjuk a szociológiának kellene ellátnia. Hát, most is ilyen időszakban élünk, a szociográfiák megszületését támogató ösztöndíjak és más intézményi lehetőségek nélkül.

– *Hatvani Dánielnek, a Forrás egykori főszerkesztőjének volt a hetvenes évek második felében egy interjúsorozata a lapban a szociográfiáról, ahol beszélgetett többek között Illyés Gyulával, Mocsár Gáborral, Zám Tiborral, Varga Domokossal, Végh Antallal is.*

Még egy kicsit maradva a műfajiség-fogalmiság problémájánál, ekkoriban a szociográfiáról a felek következetesen mint ún. valóságirodalomról beszélnek. Tüллépve azon, hogy bizonyos elméleti belátások szerint ez önmagában egy oximoron, te mit gondolsz erről a fogalomról?

– Örülök, hogy szóba hoztad az interjúsorozatot, mert fontosnak érzem, hogy a beszélgetésünkben is elhangozzék Mocsár Gábor neve! Ugyanis január közepe óta a debreceni Déri Múzeum segédmuzeológusaként dolgozom, és a feladataim közé tartozik az is, hogy sajtó alá rendezzem élete utolsó nagyobb művét, az önéletrajzi trilógia máig kiadatlan harmadik kötetét, amely *Magamban bízva* címmel fog megjelenni várhatóan a jövő év elején. A válaszomat tehát elsősorban Mocsár Gábor irodalomszemléletéből kiindulva fogalmazom meg, hiszen az említett írók közül jelenleg vele foglalkozom a legtöbbet. Esetében a valóságirodalom nem pusztán a társadalmi jelenségekre irányított írói figyelmet jelenti, hanem egy olyan irodalomfelfogást is, amely a marxista-leninista tükrözésesztétika sokat kárhoztatott alapvetésein nyugszik, tehát nem számol a világhoz történő odafordulás nyelvfilozófiai feltételezettségével, már csak azért sem, mert az írást társadalmi cselekvésnek látja. Ugyanakkor fontos hozzátenni, hogy ez pártatlanságot is sugall, a társadalom jobbá tételének szándékát, az írói munka mint gyógyítás melletti elköteleződést, amely akkor válik érdekessé, ha belegondolunk, hogy Mocsár Gábor, miként egyébként Zám Tibor is, életének bizonyos szakaszában elkötelezett volt a marxizmus, sőt, ne kerteljünk, a Párt felé. 1956 után azonban mindkettőjük gondolkodásában fordulat állt be, és innentől kezdve szinte állandó konfliktusban voltak a Párttal, ami a valóságirodalom vonatkozásában azt is jelenti, hogy írásaikkal nem azt a képet ápolták például a magyar vidékről, amelyet a Párt láttatni akart. Mindenekelőtt a saját terepmunkájukon szerzett tapasztalatokra építették a reprezentációjukat, és ennek következtében több ízben is szembe kerültek a hivatalos álláspontokkal. Én elsősorban így tudom érteni a valóságirodalom fogalmát: olyan prózaformáció, amely korhoz kötött, nem választható el a kelet-közép-európai irodalmak alakulástörténetétől, jellemzően átnéz a nyelvfilozófiai vonatkozások felett, az írást társadalmi praxisként képzei el és hangsúlyosan rendszerkritikus. A felsoroltakkal tudok azonosulni, ugyanakkor gyanúval kezelem a fogalmat, hiszen az én tereptapasztalataim nagyon is posztmoderneek. Gyakran figyelem fel arra, hogy a helyiek máshogy narrálják a múltat, ami önmagában még nem nagy újdonság, de az már igen, hogy valaki szerint volt sújtólégrobbanás a lyukósi bányában, mások szerint viszont ez hülyeség. Egyesek azt állítják, a 16-os autóbusz fordulóállomása mellett látható paneltömb, amelyet munkásszállónak építettek, mindig is lakatlan volt, mert a bányát tulajdonló cég még az átadás előtt elesett, miközben én ismerek valakit, a mozgássérült Garai bát, aki elmondása szerint az épületben működő munkásszállón lakott az ezredfor-

dulón. Nyilván egy kis kutatással könnyen utána lehet járni a dolgoknak, én azonban a könyv szempontjából nem érzem szükségesnek ezt a kutatómunkát. Mert nem az a lényeg, hogy valójában mi történt, hanem az, hogy ők, akikkel beszélgetek, hogyan mondják el a saját élettörténetüket. Különbözik ezeknek az embereknek soha nem volt lehetőségük arra, hogy a róluk történő beszédet formálják a nyilvánosságban. Ők a médiában mindig csak szegényekként, cigányokként tűnnek fel, ha elmondhatják is az érzéseiket, a gondolataikat, akkor sem önálló állampolgárként jutnak a megnyilatkozás lehetőségéhez, hanem egy olyan csoport részeként, amely bűnnel és piszokkal teli homogén masszaként tűnik föl azok előtt, akik emberhez méltó életet élhetnek. Nem ringatom magamat a tévhitben, hogy én végre arcot adok nekik, de szerintem akkor járok el a legeretikusabban, ha nem okoskodok bele a narrációjukba, ha nem írom felül az érzéseiket, a gondolataikat. Azt persze észreveszem, ha füllentenek, néha hazugságon is kapom őket, de minderről csak akkor írok, ha ezáltal segíthetem az érző és gondolkodó emberként történő reprezentációjukat. Tehát nem valóságról, hanem valóságokról gondolkodom, és nem felszámolni szeretném a közöttük lévő határokat, hanem felmutatni őket, építeni rájuk a gyógyítás reményében, de az igazság önkényes kinyilatkoztatása nélkül.

– Erre rákapcsolódva, az előző kérdésben említett szociográfusoknak megvolt az a rendszer logikájából fakadó, paradox módon egyszerre nagyon reális és mégis naiv hite, hogy a munkájuk változtatni tud, ma úgy mondanánk ugye, hogy *make a difference*, nevezetesen pl. Végh Antal penészleki szociográfiának vihara, vagy Zám Tibor kiskunsági borhamisítótokat lebuktató munkái. Nem akarok sugallni semmit, szóval csak pörén annyit kérdezek: látsz bármi esélyt, hogy egy hasonló munka bármiféle változást elérhet?

– Nem. Mert hát ki a valódi bűnös? A társadalmunkat kell felelősségre vonni. Nemcsak a távlat nélküli intézkedésekre, a csakis tüneti kezeléseket vállaló politikai döntéshozókra, a döntésekre, hanem az előítéleteinkre, a passzivitásunkra is gondolok. A strukturális rasszizmusra. Arra, hogy az emberek azt hiszik, a szegénység fertőzés, és ha felsegítesz valakit a földről, akkor te is beteg leszel. Hogy a mai Magyarországon szinonima a szegény és a cigány. Hogy nincsenek projektfüggetlen pénzek, és a hosszabb lejáratú felzárkóztatási, szemléletformáló kezdeményezések sem tartanak tovább néhány hónapnál, évnél. Hogy nem vagyunk képesek belátni: ha másokon segítünk, magunkon segítünk. Arra az egzotizáló, kiskorúsító szemléletre is gondolok, amely látszólag integrálni akar különböző csoportokat, de valójában az integráció hirdetésével tartja fenn a különbségeket, hiszen azt sugallja, hogy azokat, akiket integrálni kell, nem a társadalmunk részei. Pedig nyilvánvaló, hogy ők is hozzánk tartoznak, velük is összetartozunk. Közös társadalomban élünk azokkal, akiknek se pénze, se TAJ-kártyája nincs, akikkel okmányok, hivatalos

iratok nélkül nem törődnek, mert nem látják őket a közigazgatási intézmények. Ismerek olyan többgyerekes fiatal anyukát, aki hathónapos terhes volt, amikor megtudta, milyen nemű a gyermeke, mert csak azután látták el a kórházban, hogy elintéződött a társadalombiztosítása. Tudom, hogy senkinek sem könnyű, a vállalásaim, a megélhetés kényszere, terhe miatt egyelőre én sem tudom megtenni azt, amire szerintem szükség lenne, és nem is akarom megmondani másoknak, hogy mit csináljanak, de ezt az egészet együtt kell helyrehoznunk. Én most az irodalom segítségével tudom kivenni a részemet ebből a közös munkából.

– *Akkor ezen a ponton a lényegre térve – bár talán már bőven ott vagyunk – kérlek, meséld el, hogyan kerültél Lyukóvölgybe, hogyan kezdődött ez a munka.*

– 2016-ban Szederkényi Miklós, a dokumentumfilmekkel foglalkozó Dunatáj Alapítvány gyártásvezetője felhívott, hogy olvasta az első, *Ez nem az a környék* című verseskötetemet, és szeretne találkozni velem. Amikor leültünk beszélgetni, megajándékozott Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című kötetével, és megkérdezte többek között azt is, hogy hallottam-e már Lyukóvölgyről. Nemleges válaszomra elárulta, hogy a Dunatáj a 2010-es évek eleje óta készít dokumentumfilmeket a völgyben, és arra kért, ha van lehetőségem és kedvem, nézzem meg őket a YouTube-on, majd utazzunk el Lyukóba együtt, ugyanis szeretné megmutatni nekem ezt a helyet. Mint később, az első közös út alkalmával elárulta, valójában azzal a céllal keresett meg, hogy rávegyen egy szociográfia megírására. Miklós talán még most sem tudja, hogy a telefonhívása végeredményben az életemet változtatta meg, hiszen azóta minden szépirodalmi munkám a Lyukóban szerzett élményeknek rendelődik alá, még akkor is, ha történetesen az ország más területeihez kapcsolódom az adott szöveggel. Így kezdődött az a régóta tartó nyelvkeresési folyamat, amelynek egyik első számottevő eredménye az a máig érintetlenül hagyott interjúnovella lett, amely *Lehetett volna otthonom* címmel jelent meg a *Forrás* 2018 májusi lapszámában. Azért ezt a szöveget emelem ki a kezdeti időszakból, mert a nyelvkeresés csak részben jelenti az autentikus, hiteles megszólalásmód iránti kutatást. A nyelvkeresés kudarcos küzdelem is a saját előzményeimmel, birkózás azzal, amit mások írtak és írnak, köztözködés mindennel, amit írtam és írni szeretnék. Az elmúlt 2-3 évben szinte mindent elvetettem ebből a korai időszakból, de ezt az egy szöveget valamiért megtartottam. Ez volt az első mélyinterjú, amelyet íróként készítettem. Jó visszaemlékezni az elkészülés körülményeire, még akkor is, ha a megnyilatkozással már nem tartjuk a kapcsolatot.

– *Minek neveznéd ezt a munkát, amit hosszú évek óta Lyukóvölgyben folytatsz? Ha a szociológia, a néprajz, ne adj’ Isten a kulturális antropológia felől közelítenénk, és miért*

ne tehetnék, akkor nevezhetnék résztvevő megfigyelésnek azt, amit csinálsz, mármint módszertanilag, de csak megszorításokkal, hiszen ha jól tudom, nem csak arról van szó, hogy kijársz „terepre”, „gyűjtesz”, majd ezt szöveggé formálsz, és elvégzettnek gondolsz a munkát, hanem aktívan segíted is az ott élőket, ahogyan tudod. Ez emberileg, állampolgárilag, nem is tudom hogyan mondjam, társadalmilag, etikailag csodálatos és dicséretes dolog, de egyáltalán nem magától értetődő.

– Szeretnék sokkal több önkéntes feladatot vállalni, de ahhoz, hogy ezt csinálni tudjam, nagyon sok mindent kell átalakítani az életemben. Egyébként annyira kitágítottam az írói munka fogalmát, hogy a gyakorlati segítségeket is az alkotás részének tekintem, ami valószínűleg annak lett az eredménye, hogy egy-egy szöveg elkészüléséhez sokkal több időt kell tölteni Lyukóvölgyben, a terepen, mint a debreceni albérletemben, a konvektor melletti íróasztalnál. Ami nem jelenti azt, hogy könnyebb újragondolni, rendszerezni a tapasztalatokat, mint átélni őket, hiszen ez a két művelet nem választható el egymástól. Gyakran érzem úgy, hogy az élmények akkor válnak igazán a sajátommá, ha írni kezdek róluk, és az igazat megvallva egy kicsit félek is ettől az elsősorban gyakorlati kérdések területén megmutatkozó aszimmetriától, mert attól tartok, hogy amit nem írok meg, arról nem leszek képes érdemben beszélni, azt nem értem meg igazán. Ez a készülő könyv szempontjából azért is probléma, mert az a differencia, ami a terepen és az íróasztalnál töltött idő között megfigyelhető, e munka jellegadó sajátosságának látszik. És még nem is beszélünk arról, hogy a tapasztalatok megváltoznak írás közben, nemcsak alakítanak, hanem maguk is alakulnak a feldolgozással, és ebben rokon vonásokat mutatnak magával Lyukóvölgygel: egyikük sem statikus, és ami állandó bennük, az nem más, mint az élelenség, amely folyamatosan mozgásban tart engem is, földrajzi és mentális értelemben egyaránt. Szövegmunka tehát az is, amikor nem szövegekkel dolgozom, hiszen ha valaki elmeséli nekem egy beszélgetés alkalmával az életét, akkor én nem csak a történetére figyelek, hanem a fogazata állapotára is. A reprezentációs problémák tehát alapvetően határoznak meg mindent, amit csinálok, még akkor is, ha erről nem adok számot műalkotásokkal.

– Van itt még egy dilemma, amiről érdekelne, hogy mit gondolsz, ez pedig az anonimizálás kérdése. Már érintettük ezt a valóságirodalom kapcsán, de amennyiben nem tekintjük ab ovo a szépirodalmi szöveget fikciónak, s ez különösen fontos a szociográfia, vagy a szociografikus megközelítésmód esetében, akkor súlyos dolgokkal szembesülhet az író az általa gyűjtött, hallott, akár látott, tapasztalt történetek kapcsán. Komoly etikai dilemma a kérdezettek, rettenetes szóval adatközlők történeteinek leírása, egészségügyi, anyagi, mindenféle kiszolgáltatottságaik ábrázolása. Horribile dictu konkrét bűncselekményekkel, személyes tragédiákkal is szembesülhetél. Milyen megoldásokat tudtál kidolgozni erre a problémára?

– Amikor felveszek egy beszélgetést, még a rögzítés elindítása előtt közlöm az előttem ülővel, hogy amit mond, azt jó eséllyel fel fogom használni a könyvemben. Egyikük sem felejt el megkérni rá, hogy változtassam meg a nevét, vagyis hogy biztosítsam az anonimitását, amit én mindig készséggel megteszek. Eltüntetek minden olyan jelölőt, amely segítségével pontosan lokalizálható az illető lakóhelye, de az általa elmondottakat sem hagyom érintetlenül, hiszen pusztán a történetek is alapot szolgáltathatnak az azonosításra. Bizonyos elemeket megmásítok az önelbeszélésekben, átemelek részeket, részleteket más megnyilatkozók sztorijaiból, kombinálok és cserélek azok alapján a cselekményvezetési, motivikus sajátosságok alapján, amelyek egymás mellé rendelik a hangfelvételeket. Az írói figyelem itt elsősorban a kombinatorikai lehetőségeket követi, amelyek az interjúnovellának nevezett szövegek között transzferpontokként is működnek. Amivel szemben, úgy érzem, eszköztelen vagyok, az a bűn. Pont ebben a lapszámban olvasható az az interjúnovella, amelynek felvétele és szövegezése talán az eddigi legnagyobb önváddal járt a számomra. Mert miközben a megnyilatkozó olyan dolgokat osztott meg velem, amelyekért saját elmondása szerint is életfogytiglant kapna, én azon kaptam magam, nem könnyű ezt kimondani, hogy szimpatizálok vele, sajnálom őt, miközben undort is érzek. Ahogy haladtunk előre a beszélgetéssel, ezek az érzések kavaroztak bennem, hol az egyik, hol a másik kerekedett felül, én pedig végig a megnyilatkozó szemébe néztem, és még akkor sem kaptam el a tekintetemet, amikor azt esetelte, hogy milyen módszerekkel tartja érzelmi függésben azokat a lányokat, akiket futtat. Azóta sem tudok mit kezdeni mindazzal, amit ott és akkor hallottam, de valójában azzal se, amit magamon tapasztaltam. Egyébként gyakran kérdeznek arról, hogy elbírom-e azt az érzelmi terhet, amellyel ez a munka jár. Én pedig mindig azt igyekszem hangsúlyozni, hogy ezeket a tapasztalatokat azért élem át, mert át akarom élni. Eldöntöttem, hogy ezt fogom csinálni. De azoknak, akikkel a döntésem következtében foglalkozom, nincs döntési szabadságuk. Nekik ez az élet jutott osztályrészül. És ez nagy, sőt felszámolhatatlan különbség köztünk.

– *Mindig érdekelt a lyukóvölgyi munkád kapcsán, hogy elképzelhetőnek tartasz-e valamiféle hasonló, átfogó, szociografikus jellegű munkát a szűkebb pátriádban, Nógrádban? Ez is klasszikus probléma, az ún. saját terepé, ami szerintem minden szociológust, antropológust, néprajzost, szociográfust, még talán írókat is megkísért. Vagy tulajdonképpen már Lyukóvölgy is saját terep?*

– Azt hiszem, nincs olyan, hogy saját terep, az én esetemben legalábbis biztosan nincs. Debrecen számomra az írás helye, Lyukóvölgy pedig a világomnak az a pontja, amely folyamatosan újraszituálja a napjaimat. Hosszú évek óta azon dolgozom, hogy nyelvet találjak a lyukósi élményekhez, de a nehezen elért sikerek ellenére a szülővárossal kapcsolatban mégis a nyelvvesztés élményét élem át.

Amikor hazautazom Nógrádba, Salgótarjánba, más ember leszek, más szavakat használok, más tulajdonságokat veszek észre magamon, sőt gyakran hülyeségeket is beszélek, mert nem bírom kifejezni rendesen egyetlen gondolatomat sem. Olvasni sem úgy olvasok, értelmezni sem úgy értelmezek, ahogyan szeretnék. Pedig már nem haragszom Kismoszkvára, mióta eljöttem onnan, újra megszerettem, újra izgalmas lett a számomra, sőt szeretnék írni róla még legalább egy könyvet, valami olyasmit, mint a *Salgó blues*, csak sokkal hosszabban és részletesebben. Az utóbbi egy-két évben egyre élénkebben foglalkoztat a város mostoha sorsa, különleges városépítészete és -szerkezete, valamint a hozzá tartozó külterületek jellege, a környező kistelepülések atmoszférája. Nagyon érdekel Somlyóbánya, a város zártkertes külterülete, ahol gyermekkoromban egy családi tulajdonban lévő, mára elkótyavetyélt telek miatt megfordultam párszor. A zártkertes jelleg ellenére Somlyóbánya egészen más sajátosságokkal bír, mint Lyukóvölgy, ugyanakkor persze van köztük egyértelmű hasonlóság is, például a kreatív építőanyaghasználat tekintetében, a házi, barkácsolós térrendezési megoldásokban. Mindkét helyen láttam már, hogy dexionpolc-elemekre futtatják fel a szőlőt, ily módon a méltán elhíresült Salgó polcok metaforikusan összekötik eddigi életem két meghatározó területét.

– *Hogyan látod a lyukóvölgyi munkád kifutását? Értem ezt konkrétan, hogy egyáltalán lezárható-e maga a fizikai munka, s lezárható-e maga a szöveg?*

– Nyolc éve csinálom, lassan kilenc, és biztos, hogy plusz egy évet még rá fogok húzni. Most jutottam el oda, hogy bevalljam, ideje figyelembe vennem az eddig elkészült szövegeket és háttérbe szorítani kicsit a terepmunkát. Figyelni, hallgatózni, vajon párbeszédben állnak-e egymással ezek az írások, és amennyiben igen, úgy a diskurzusuk milyen ütemben, milyen dinamikával szerveződik. Ez elég nehéz feladat, mert, mint ahogy korábban is mondtam, Lyukóvölgy kiismerhetetlennek bizonyult. De ha nem vonzana a megfoghatatlansága, ha nem adományszerűként tekintenék a szeszélyességére és nem tisztelném a beláthatatlanságát, már rég befejeztem volna a könyvet, hiszen akkor az írás sem foglalkoztatna többé.

Manapság már alig havazik. Úgy semmiképpen sem, mint egykoron. Olyan bundásan, párnásan, mintha kifordítanának egy meleg pufajkát és eltakarnák vele a föld öreg arcát. Mindig így gondolok a télre. Számomra jóságos, barátságos, kedves idő. A sűrű pelyheket hullató felhők a természet ős demokráciáját hozzák el nekünk. Amikor mindent szépen elborít, elrejt, befed a több centiméterre hízott, napokon, sőt heteken át velünk maradó hótakaró, mely idővel jéggá fagy és kemény kérget húz a dolgok fölé. Ez az állapot igazságosnak, vagy legalábbis tisztességesebbnek tűnik, mint az első pillantással megalkotott látszat.

Nem tudom megtapasztalom-e még a havazás eme régi formáját, de ha ilyesmire gondolok, mindig Matyi bácsiék portáját látom magam előtt. A két óriás nyárfát, amelyek félelmetesen tekergöztek a kutyaugatásos nyári éjszakákon. Gyökerükkel fölnyomták és összetörték a járdát. A két sudár törzs között, nagyjából középtájon indult a kicsiny ösvény, amelyre sokáig nem mertem rálépni. Jobbra, Sirkeiek kerítése sarkán bástyaszerű halom: évtizedekkel ezelőtt vetett vályogok lassacskán elporladó kupaca. Pocoktanya, patkányfészek. Mintha egy régi vár hajdani dicsőségének utolsó hordozója lenne, s nem véletlenszerűen egymásra hányt, eleinte minden bizonnyal halogatott, majd örökre félbehagyott építkezés mementója.

Az ösvénytől balra ócska lavrok, melyek már cinezésre sem érdemesek, rozsdás drótok, törött vezetékek, téglasarkok, egy megrokkant fűrészbak, szanaszétjelt hajigált, görcsös ágak kibogozhatatlan halmaza: a téli tüzelő állandó forrása. Amoda egy régi lekváros köcsög, oldalán korommal. Meg persze burdzsín, vagyis áthatolhatatlan bozótos. Az utóbbi csak nyáron. Az ösvény nem hosszú, tán tíz méter sincs, s a vége felé pihenő rozzant talicska, meg egy kimustrált, szíjas, zsíros műszeresztáska mellett elérkezem a nóra-bóra fák közé. Mintha itt is silbakolna két őrszem, bár inkább csak a kilátást rejtik el az utcáról bámészkodók szeme elől. Néha macskakölykök szaladgálnak a füben, egyikük cipőfűzőt húz tűhegyes fogaival. Óvakodva lépek le a taposott útról, mert bárhol akadhat egy törött befőttesüveg, egy elgörbült jancsiszeg, esetleg egy köteg forrasztópáka, rafiával átkötve. Ez a sokaknak csupán közönséges szemétdomb, valójában egy romos élet maradéka szerencsés esetben hetekre is eltűnhet. A hóból csak buckák, téglatesetek, fűcsomók bizonytalan körvonalai sejlének. Amíg fel nem olvad, bármi lehet a felszín alatt. Szinte a csoda ígéretét kínálja.

A legnagyobb csoda mégis Krizbai Mátyás élete. Mármost önmagában az élet léte és folytonossága. Sokáig tévedésben éltem vele kapcsolatban, úgy telt el életem első kilenc-tíz esztendeje, hogy egy öreg házaspár férfi tagjának tartot-

tam őt. Máig nem feledem a meglepetést, mikor véletlen elszólásomat javítva, derelyeszaggatás közben nagymamám felnevetett, hogy Matyi bácsi és Bözsi néni nem férj és feleség, hanem anya és fia. Ők számomra két, nagyjából egykorú idős embernek tündek, pedig akkor még semmit sem tudtam arról, hogy az idő múltával összeöregszenek a népek. Hál Istennek előttük sosem kevertem magam kínos feszengésbe. Pedig Bözsi néni dátum szerint 1911-ben született, idősebbik fia pedig 1934-ben. Ők voltak az utca legrégibb lakói. Történetüket régi emlékeimből kapargalom össze.

Minden úgy kezdődött, hogy lassacskán lesántultam. Épp úgy húztam a lábam, mint a kapa vasát, ahogy locsolás előtt árkot vájtam a zöldbab sora mellé. Eleinte hanyagságnak tűnt az egész. Egy májusi délelőtt idéetlenül botladoztam a pálinkafőző kerítése előtt, a borzalmas cefreszag facsarta az orrom, s látszólag ok nélkül lemaradtam a sor végén. Talán a piacra mentünk, mi hárman. Adjál neki egy nyaklevest, akkor tud majd rendesen menni, biztatta nagymamám anyukámat. Azt hihette, csak elhagyom magam. Anyutól mi sem állott távolabb, mint az efféle ösztökélés, így azután egyre látványosabban vánszorogtam. A végén eljutottunk az ortopéd klinikára. Karolina út, ismeretlen világ. Egy számlálóra utolsó foka: Mezőtúr, Szolnok, klinika. Bármi lehet asszonyom, közölte szárazon a radiológus, ahogy a combom felett lévő sötét ürt nézegette. Bármi.

Nem tudom már hogy esett, hogy nagymamám megbeszélte a dolgom Matyi bácsival. Talán akkor is villanyt szerelt nálunk? Leégett a daráló motorja, mert túlságosan megtömték kukoricával? Netán a garázs padlásán rágtak el az egerek egy amúgy is hamvadó vezetékét? Elég az eléghez – hogy Matyi bácsi történetmesélésének kihagyhatatlan elemét idézzem –, hogy tőle kaptuk az első biztató szót, amely nem csupán a kötelező udvariassági formákat merítette ki, hanem némi empírián nyugodott. Ugyanis nem én voltam az első beteg, aki a Béketelep eme utcájából eljutott az Ortopéd Klinikára. Matyi bácsi megelőzött, még pedig nem is kevéssel, kerek harminc évvel. Bő évtizedes kinszenvedés után jutott el a budai kórházba, s Vízkelety professzor kezének köszönhetően, ha nem is gyógyult meg, de legalábbis elviselhetőbb lett az élete. S láss csodát, a fiatal tanársegéd nevét igazgatóként olvashattuk a Klinika bejáratánál, s ez felcsillantotta a reményt. Nem is elsősorban nekem, aki alig értettem valamit az eseményekből, hanem inkább anyukámnak és nagymamámnak. Ha egyszer már sikerült, akkor miért nem sikerülne újból? Így is lett, de mindez, ebben a történetben nem fontos.

Annál inkább lényeges, hogyan jutott el egy fiatal villanyász a klinikára. Mire ez bekövetkezett, már bőségesen gyűjtött tapasztalatokat élete regényéhez. Voltaképpen már nem is a városon született, hiszen a házuk kívül esett az utolsó utca, születése pillanatában a Fecske (később Alkotmány) vonalán. Velük szemben Vargáék laktak, s körülöttük alkalmi kukoricaföldek vagy terebélyes kaszálók

húzódtak. Matyi bácsi az elemi iskolában kezdte, majd az általánosban fejezte be tanulmányait. Egyik osztálytársa – ártatlan kíváncsi kislány – beleesett egy dögkútba, így végezte szomorú életét. Mindig megborzogtam, ahogy Matyi bácsi ideért, számba véve hajdani osztálya és osztályos társai sorsát.

Persze nem csak iskolába járt, nyaranta elszegődötték kisbajtárnak, a legtöbb időt egy Kovács István nevű nagygazdánál töltötte, Mesterszállás vagy Mezőhék határában. Kenyéradó gazdáját költött névnek tartottam volna, de mindezt akkor mesélte el, amikor az egykori módos parasztember 1995 nyarán, 91 éves korában örök létre szenderült. A véletlen úgy hozta, hogy éppen együtt nézegettük a gyászjelentéseket a temetkezési vállalat hirdetőjén, akkoriban ez a morbid szokásom élt, s Matyi bácsi szenvtelen hangon sorolta mit tud az elhunytakról.

A történetmesélés régi konvenciója szerint most valami olyasmi jönne, hogy 1944-ben sorsfordító hónapok következtek. Mivel fogalmam sincsen milyen lehet egy régi világ, egy egész világ hetek alatt végbemenő összeomlása, így megpróbálok a tények száraz elmondására szorítkozni. Miből is lett a baj? A Krizbai ház nem csupán a városon kívülre esett, hanem ami ennél sokkal rosszabb, a sze'miklósi kövesút és a szolnoki vasút szomszédságában árválkodott. Pontosabb egyike lehetett azoknak a tanyáknak, amelyek felülről, nagy magasságból nézve apró pöttyökként színezték a tájat. Azt a tájat, ahová a Liberátorok bombáikat szórták.

Egy ízben a tíz éves Matyi bácsi is a határban kódorgott, mikor különös zúgásra kapta fel a fejét. Méretes fekete idomtalanság ereszkedett alá az égből, aránylag gyorsan, sőt olyan dermesztő sebességgel, hogy nem volt értelme futásnak eredni, hiszen nem igen jutott volna 100 méternél messzebbre. Szerencsére csak egy kiürült benzintartályt pottyantott el az egyik repülő. Később a környékeliek szétszedték az értékes vasat, gondolom, hogy ásók, kapák, lapátok képében élt tovább a harci alkatrészt. Ám a baj csupán halasztódott, de nem múlt el. Ugyanis október első hetében megérkeztek a Vörös Hadsereg egységei, ám két héttel később a németek néhány napra visszanyomták őket, hogy késleltessék a szolnoki átkelést. Hullámozott a front, szikráztak a fegyverek, hullottak a bombák. Lángolt a református templom tornya is, csak úgy néztük a tanyából, mesélte nagymamám. Igen ám, de a Krizbai s a vele szemben felépült Varga ház a szó legszorosabb értelmében a két front közé szorult. Keletről az oroszok, nyugatról a németek tüzeltek. A szörnyű fegyverropogásban a házuk udvarán felrobbant gránát repeszei sebesítették meg a tízéves Matyit. Alighanem az mentette meg az életét, hogy Vargáék 18 éves fia, gyerekkorom Balázs bácsija berakta őt egy taligába, s nem kevés bátorságról tanúságot téve, elzötyögött vele az ideiglenes városi kórházba, a református fiúkollégium épületébe. Itt azután elállították a vérzést, de a húsba fúródott szilánkok a helyükön maradtak. Matyi bácsi ezekkel a testében élt tovább, ahogy lehetett.

Bár Matyi bácsi szívesen mesélt, és ezek az órák egyre hosszabbra és hosszabbra nyúltak, mégis maradtak homályos foltok az élettörténetében. „A csak a szépre emlékezem” közhelyes igazságát, mindez igen jól példázta. Fiatalkorából két időszak rajzolódott ki nagyon eleven és vibráló kontúrral: a komlói bányában és a Fővárosi Nagycirkusznál töltött ideje. Nem tudom, mi oknál fogva ment el szülővárosából, s hogyan jutott be a vas- és acél országának stratégiai vállalatához, csak a tárnákban uralkodó eszetlen fejetlenség, az anyag- és eszközhiányos bányaművek képe rajzolódik ki. Matyi bácsi elbeszéléséből az kerekedett ki, hogy egy dologra bizonyosan alkalmas volt Komló, amely belőle nem tiszteletet váltott ki, hanem sokkal inkább a kókányolás művészetének tökélyre fejlesztését. Ebben a szóban rejlik a szegény ember életének egyik kulcsa: hogyan lehet kevés pénzből, hulladék anyagból, sok kínládással, felesleges kanyarral, felibe-harmadába megoldani egy-egy felmerülő problémát. Ha jobban belegondolok, Matyi bácsi élete nagy részében kókányolt. Legyen szó villanymotorok újratereléséről, porszívók életre keltéséről, ammóniától bűdösödő hűtőgépek beindításáról, mindig akadt olyan ötlete, fortélyja, amely átmenetileg kisegítette a bajból. Persze a már réges-régen kidobásra érett készülék hamarosan megadta magát, de hát addig is éltünk valahogy.

A kókányolás képessége, sőt mi több tökélyre fejlesztett, már-már a Stradivari hegedűk készítésének fokát elért módja a bicikligumik foltozásánál mutatkozott meg. Azt hiszem, így kerültem közelebbi kapcsolatba Matyi bácsival, ahogy alkalmanként, a nagy akácfa hűvösében hozzáfogott egy-egy lyukas belső rendbetételéhez. Ilyenkor szívesen telepedtem mellé, hogy meghallgassam történeteit a komlói Béta-akna tekervényes zugairól, no meg persze a cirkusztól, amelynek révén elutazhatott volna Indiába, ha 1956 októberében nem tör ki a forradalom. A tigrisek és maharadzsaik soha el nem ért földje volt Matyi bácsi Amerikája, a meg nem valósult álom, az el nem ért rév, ahová hiába ácsingózott élete hajója. Sosem hallottam őt panaszkodni, vagy zsörtölődni, nem kiabált semmiért sem, talán még a hangja sem remegett az indulattól, de amikor az indiai útra terelte a szót, mindig mélyet sóhajtott. Mintha ott ment volna tönkre minden. Pedig nem.

Nem egészen két évvel később Matyi bácsi eljutott az ortopéd klinikára, ahol a fiatal Vízkelety, akkor még csak doktor, nem professzor, kiszedett a testéből minden szilánkot, így például újra tudott biciklizni. Csak a fejébe fúródott vasdarab őrizte meg örökre a '44-es október emlékét. Tizennégy év alatt szépen körbe ölelték az idegszálak, mintha óvnák attól, hogy bárki bolygassa. Így azután a kínzó, gyötrő fejfájás végleg Matyi bácsi osztályrésze maradt. De megtanult mindezzel együtt élni, legfeljebb néha kért tőlünk egy-egy szem Algopyrint, hogy jobban menjen a bicikligumi foltozása. Hiszen ahhoz tiszta fő kellett, s főként nyugalom. Micsoda örömmel társultam hozzá. Először is engedtem egy vödör vizet. Ebben gondosan végighúzta a vékony belső gumit, persze előtte megtapo-

gatta, nincs-e benne túske, üvegszilánk, netán kósza vasreszelék. Ha nem tapadt az ujjá hegyére szemmel látható szűrős darab, akkor a víz bugyborékolását figyelte. Amikor ráakadt a lyukra, szinte gyermeki örömmel mutatta meg, mintha egy tolvajt csípett volna el. Ezután megszártotta a gumit a napon, keresett egy foltot, megragasztotta az előzetesen finoman megdörzsölt felületet. A foltot rányomta, megszorította, s megint csak vártunk. A második vízpróbát sosem mulasztotta el, hiszen lehetett több lyuk, netán eresztetett a folt. S akkor még nem beszéltem a szelep problémáiról, amit első körben sosem feledett ellenőrizni: rákent egy kis nyálat, s ha nem pukkant ki a buborék, akkor tökéletesen zárt. Végezetül gondosan beszórta hintőporral a külső gumi belső felét, mielőtt rápattintotta volna az abroncsra. Mindez, még így leírva is hosszú folyamatnak tűnik, hát még végigélve.

Az évek múltával a bicikli foltozásának időtartama is nőtt. Hiszen közben Matyi bácsi el-elpöfékelt egy cigarettát, amit gondosan megsodort, értékelte a detektoros tévéjén látott filmet, felemlegette hűtlen öccsét, aki Dunakeszin lakott, s ha nagyon-nagyon ritkán hazalátogatott, mindig megállt az ösvény elején, bekiabált, s megvárta, amíg az összedülőben lévő házból előmászott az anyja vagy a testvére. De azért Imrét nem nagyon bántotta, ő mégis vitte valamire, hiszen tisztán, emberhez méltó körülmények között élt. Sőt mi több, Zoli fiából operatőrt nevelt, s ezt Matyi bácsi számtalan alkalommal, látható büszkeséggel tudatta velünk. Nem a tévében dolgozik, hanem a Balázs Béla Stúdióban, hangsúlyozta a különbséget. Még az akkoriban állandóan járatott tévé- és rádióújságot is elővet-tük, mert valahogy hírt vette Matyi bácsi, hogy másorra tűztek egy produkciót, amit Zoli fényképezett. Nagymamám kihozta az újságot, leült az akácfa alá tett lócára, s hangosan felolvasta a stáblistát. Operatőr: Krizbai Zoltán. Hogy miről szólt a film, azt már nem tudtuk meg, legfeljebb annyit, hogy a fiatalok problémáiról. Mint ahogy az sem derült ki soha hogyan is néz ki a nagybátyja által szinte könnyig magasztalt Zoli, hiszen nem tette tiszteletét alföldi rokonainál.

Amúgy Matyi bácsit nagyon érdekelt a televízió, s ha el is dugult a vaskályha csöve, leolvadt a hűtő vagy tönkrement a sütő, ezek várhattak. De a tévé az nem. S boldogan tárgyalta Vitray Tamás beszélgetős műsorait meg Gobbi Hilda filmjeit. Ezen túl szívesen és sokat olvasott, és ha nem lenne túlságosan életidegen, azt írnám komoly autodidakta műveltséget szedett össze. Földrajz, történelem és német mondatok morzsái kavargtak a fejében. Különösen izgatta az ötvenes évek, ezen belül is az államvédelem története. S ahogy megtudta, hogy engem is érdekel mindez, még könyvet is kaptam tőle kölcsön. Hú, de kikaptam érte nagymamámtól. Elment az eszed, hogy ezt a bűdös, bagószagú, mocskos, egerhúgyos könyvet behozod a szobába. Még arra is emlékszem, hogy Zalka Miklós írta, s a talán valami katonai témájú krimi lehetett. Kelepcébe szorultam, mert a házban nem olvashattam a könyvet, az idő meg már eléggé elromlott ahhoz, hogy sokáig kint üldögéljek. Arra bázíroztam, hogy Matyi bácsi ügyis elfelejti, s egyszerűen

nalám marad. Ez persze nem jött be, s a legközelebbi bicikligumi foltozáskor, rákérdezett, hogy tetszik-e a könyv. A hímezés-hámozásnál nem tellett többre, így azután azt találtam ki, hogy az év nagyobbik felében üres kiskonyhában elolvasok találomra néhány rövidebb fejezetet, meg a befejezést, felkészülve arra, hogy visszaviszem. Már csak az alkalmat kellett hozzá megtalálni.

Ez hamarabb eljött, mint gondoltam, mert a szokásos novemberi disznóvágás után anyu átküldött egy kis kostolóval – hurka, kolbász, tepertő – Matyi bácsi-ékhoz, mondván nem is mindig fogadott el pénzt az apró-cseprő javításokért. Hál Istennek, a szokásosnál korábban és bőségesebben havazott, így életemben először nekivágtam a Krizbai házhoz vezető keskeny ösvénynek. Lehettem legalább 16 éves. Vékonyka füstcsík jelezte, merre kell mennem, s a hótól roskadozó bokrok mögött eljutottam a kis vályogházig. Nem volt egyértelmű, merre keressem az ajtót, így azután úgy tettem, mint bárki más a környéken: addig kiabáltam, míg Matyi bácsi elő nem bújtt. Ugyanis, s ezt majd el felejtettem mondani, legkedvesebb szokásának az alvást tartotta, s ezzel persze magára zúdította az 1930 táján született, fizikai munkában tönkrement nemzedék tagjainak haragját, magyarán az elsöprő többség életterlen naplopónak tartotta őt, aki szálnalmas sorsát csak magának köszönheti.

Mit mondjak erre? Én egyszerűen nem így láttam. Mivel férfi, vagy hát ahogy akkoriban mondták, ember, nem akadt a házunknál, hiszen a szüleim elváltak, anyai nagyapám pedig még '82-ben meghalt, így Matyi bácsi egyike volt azoknak az embermozaikoknak, amelyekből a magam férfimintáját összeraktam. Talán leginkább az imponált, hogy valamiképpen szüksége volt rám. Szerelés közben sokat segitettem neki: megkerestem az elgurult csavarokat, odaadtam a megfelelő számú kulcsot, be- vagy éppen kikapcsoltam a biztosítékot, vagyis megtettem mindazt az apróságot, amit egy fiát tanító apa szokott kérni. Mi volt ehhez képest Matyi bácsi kedélyes kényelemszeretete? Így azután örültem, hogy némi óbégatást követően átadhattam a küldeményt, amit az érintett suta mozdulattal be is hajított a Lehr villámgyorsan becsapódó ajtaján. E szebb napokat látott sütőt használta anyja és fia hűtőszekrénynek: ők adták a teret, a természet meg a hideget. Ezzel nyertek némi haladékokat, mielőtt a ritkán látott finom falatokat megehették. Nem sok örömet letek az életben, ha jól belegondolok, talán még két, derűre okot adó eseményt tudok megszámlálni Matyi bácsi történeteiben.

A fontosabbik az első tavaszi napsütés. Amikor ki lehetett ülni a rogyadozó vályogkupac tövébe, s nem törődve a kitüremkedő törek szálaival, sem a nedves agyag nyirkos felszínével, Matyi bácsi önfeledten nekidűtötte a hátát, és magába szívta az éltető fény sugarait. Úgy sütkezérezett, mint egy kiszolgált, a háborúból hazatért katona, aki újból összegyűjti erejét a mindennapok megpróbáltatásaihoz. Évről évre megisméltódott a jelenet, ami visszavonhatatlanul jelezte a jobb évszak eljöttét az utca népének. Matyi bácsi másik vidám pillanata, vagy még

inkább percei alighanem azok lehettek, amikor Pepikénél tévét nézett. Pepike vele nagyjából egy idős, rendkívül látványos csípőficammal ténfergő öreglány volt, aki a szomszéd utca kicsit jobb állapotú házában éldégl. Voltaképpen ő volt Matyi bácsi szerelme, még ha ezt soha senki nem mondta így ki, csak legfeljebb célozgatott rá. Pepikétől, akit senki sem hívott néninek, annyi tellett, hogy lassacskán elbicegett a boltig meg vissza. Időnként meghívta magához Matyi bácsit, teát főzött neki, s megnéztek egy-egy filmet a tévében. A románc alighanem ennyiből állt, e minden testiséget nélkülöző szerelem két számkivetett ember szelíd egymásra találásában ragyogott fel.

Am egyszer csak jöttek a bajok, amelyek előidézésében egy kicsit magam is vétkes lehettem. Először a hamis remény felcsillantásával, másodszor pedig azzal, hogy elkezdtem a magam útját járni. Matyi bácsi ritkán politizált, megszólalásai nem igen terjedtek túl a hétköznapi tehetetlen morgolódások határán. Nem hitt, nem bizakodott, viszont nem is csalódott, nem is átkozódott. Mindig elment szavazni, rendszerint az utolsók között, mintha egész nap azon gondolkodott volna, megtegye-e egyáltalán. Az állam, annak közegei nem nagyon bukkantak fel az életében. Így azután csaknem érintetlenül hagyta a rendszerváltás is. Azért csaknem, mert egy utcai beszélgetés során valahogyan szóba került Matyi bácsi háborús sérülése. Többen is ott lehattunk, anyukámra emlékszem, meg a magam kamasz lelkesedésére. Biztattuk derék szomszédunkat, hogy folyamodjon valami-féle hadi kárpótláshoz, hiszen életre szóló sérülést szenvedett – ahogy mondani szokás: önhibáján kívül –, s erről bombabiztos orvosi papírjai vannak. Valahogy fellelkesítettük az öreg, anyu még le is gépelte kézzel írott beadványát, lemásolta az orvosi dokumentációt s vártuk a folyamat végét. Amely nemleges eredménnyel zárult. A hatóság/hivatal/intézmény/intézet/szakértői testület/bíráló bizottság/szerv nem vitatta a Matyi bácsi koponyacsontja alatt rejtőz gránitszilánk élettan szempontról kedvezőtlen mivoltát, csupán annak eredetét látta problémásnak. Hiszen a kérelmező nem tudta minden kétséget kizáróan igazolni, hogy melyik harcoló féltől szenvedte el a sérülést. Ekkor ütött vissza, hogy Krizbaiék tanyája beszorult az orosz és a német front közötti senkiföldjére. Ahol a jelek szerint még ötven évvel később is senkik éltek.

Mégsem ekkor láttam a legszomorúbbnak Matyi bácsit. Egy nyári napon két fiatal, nyúlánk, szőke rendőr zörgetett a kapunkon. Vizsgálódtak. Valaki ellopta a szerencsétlen villanyszerelő táskáját, benne sok-sok kincsel: fogókkal, forrasztópákával, csipesszel, gépzírral, ragasztószalaggal. Kérdezték, gyanakszunk-e valakire. Hát gyanakodni éppen gyanakodtunk, Matyi bácsi csencselő hajlamú lusta szomszédjára, aki igyekezett mindent pénzé tenni, s nem állt tőle távol a dolgok ügyes intézése. Ahogy mifelénk mondták: „kibasztá volna a kecskét is a sárból.” Könnyen kileshette, hová dobta le Matyi bácsi a táskát, s éppen ilyen könnyedén el is emelhette. Persze ok nélkül senkit sem lehet vádolni. A rendőrök még egy

ideig pizsmogtak, még megkérdeztek egy-két szomszédot, majd közölték, hogy folytatják a vizsgálatot, és ha eredménnyel járnak, értesítik a károsultat. A károsultat, akit sosem láttam még ilyen gyámoltalannak. Kifosztották őt, sőt ennél több történt, megszegényítették. A rekkenő hőségben, magába roskadtan állt Matyi bácsi, vagy tán a bal oldali szomszéd háza falának támaszkodott. Az ingjét két gomb tartotta, a nagy melegben is ősdi katonai bakancsot húzott, melynek ormótlan, durva nyelvében majd felbukott, ha lépett. Kezével hol a homlokát dörzsölte, hol pedig a dereka mögé rejtette. Egyetlen szót sem ejtett ki, mégis nyilvánvaló volt, hogy valami helyrehozhatatlan történt. Másoknak csupa limlom, tűzrevaló kacat, a MÉH-be szánt dirib-darab szerszám lapult csupán a táskában. Matyi bácsi számára – bár nem mondta ki – de valahol az élet folytatásának lehetősége. Nem volt már ereje, lehetősége, akarata, szándéka újból összeszedni az ellopott táska tartalmát, s ezzel alapvetően változtak meg a mindennapjai. Ezt követően már nem hívták el házakhoz, nem bütykölhetett azokkal a régi gépekkel, amelyeket még javításra érdemesnek tartott a tulajdonosuk. Híre ment a lopásnak, s valahogyan Matyi bácsi egész lénye leértékelődött. Még az is terhessé vált számára, ha mégis akadt hébe-hóba valami reparálásra szoruló keshedt masina. „Nemigen kellek én más senkinek, még néha Molnárék hívnak át – ezek voltunk mi –, de kikoptam már mindenünnen” – pletykálta nem sokkal később nagymamámnak egyik ismerőse, akinek Matyi bácsi panaszkodott.

Egy idő után már mi sem kértük meg, hogy jöjjön át hozzánk. A daráló átesett egy nagyobb javításon, s ezután vígan örölte a búza- és árpaszemeket. Vettünk új hűtőt és porszívót, de ami a legfájdalmasabb érvágást jelentette Matyi bácsinak, addig-addig nézegettem, figyeltem a biciklifoltozás tudományát, hogy magam is megtanultam. Így azután már nem volt rá szükség, terhessé lett jelenléte. Mindez akkor teljesedett be, mikor egy alkalommal déltől este hatig tartott egyetlen, fűgén szelelő lyukadás eltüntetése, s ezt már anyuék is megsokallották. Ezzel lezárult Matyi bácsi életében a kókányolás időszaka, s megkezdődött a gyorsuló vegetálása.

Elkerültem én is az egyetemre, így már csak telefonhívás révén tudtam meg, hogy Bözsi néni, Matyi bácsi töpörödött édesanyja befejezte földi pályafutását. Az idős férfi így végleg magára maradt, eltűnt életéből a mindennapi állandó viszonyítási pont, az anyai korholás. Bözsi néni hamvait elvitte magával kisebbik fia Dunakeszire, ott őrizték, ha el nem helyezték egy kolumbáriumban. Még sírja sem domborodott, ahová Matyi bácsi időnként elmehetett volna. Napirendjének egyetlen biztos elemeként a kútra járás maradt meg. Régi kis házukba nem vezették be a vizet, s őszintén szólva nem tudom, mit ittak hosszú éveken át. Úgy húsz éves lehettem, mikor felújították a sportpálya sarkánál telepített, kézzel hajtott kutat, s finom vizére rákapott az egész környék. Ki demizsonnal, ki kannával, ki flaskával, ki pedig műanyag palackokkal járt a kellemesen hideg ártézi vizet adó

kúthoz, amely sosem ment tönkre, legfeljebb a darazsakat kellett elhessegetni a nyári forróságban. Valóságos találkozási ponttá vált, néha sort álltak az emberek, régi ismerősök csodálkoztak rá egymásra, vagy éppen ismeretlenek kezdtek el barátkozni. Matyi bácsi, rozszant biciklijére felpakolva ráértett a kút kínálta lehetőségekre. Itt ő is egy volt a várakozók sorában. Nem küldte el senki, nem találták bűdösnek, elhanyagoltnak és feleslegesnek, nem zavarta a többieket. Sőt még szóba is álltak vele, s ez alighanem a társas érintkezés utolsó alkalmát teremtette meg számára.

A biciklire régen nem tudott már felülni, csak támaszkodott rá, ha pedig megmerítette edényeit, akkor szinte ráomlott. Hideg időben bebugyolálta magát foszladozó ruháiba, bekötötte lábát, ahogy csak tudta, s mind nagyobb szünetekkel tolta a biciklit. Azt nem lopták el tőle, annyira kopott csotrogány volt már. Nem egyszer láttam őt, s beszélgettem vele, ahogy a kútról hazafelé tartott. Pistikém, fogy már az erőm, panaszkolta. Ez nem csupán az elmúlás felé lépegető öregek szokásos szófordulataként él bennem, hanem mellbe vágó tapasztalatként. Hiszen alig öt-hat évvel korábban még ott lakott Matyi bácsi kezeiben az erő. Történt egyszer, hogy nagymamám útnak indított a gumikerekes kocsival, azt hiszem, almáért valamelyik ismerősünkhöz. Nagy büszkén toltam magam előtt a leginkább malacok vételekor használt kékikocsit, s nem figyeltem arra, hogy erősen fogjam a két karját, így azután beleszaladt az árokba. Megpróbáltam kihúzni, ám a délelőtti eső következtében csúszott a fű, s ahogy erőlködtem, mind jobban feltörtem a földet, így még kevésbé akart megmoccanni a lomha jószág. Egészen kétségbe estem. A se előre, se hátra állapotból, amely nem csupán apró küldetésem kudarcával, hanem nagymamám haragjával is fenyegetett, nem tudtam kievickélni. A kerekes kocsit nem hagyhattam magára, hiszen bárki ellophatta volna, viszont saját erőmből nem boldogultam. Már sírásig hergeltem magam a kétségbeesett erőlködéstől, amikor feltűnt Matyi bácsi. S látva kínlásomat, könnyedén kirántotta a járművet az árokból, engem meg a kátyúból. El nem mondhatom, mennyire hálás voltam neki, így már boldogan vállallhattam meg gondolatlanságomat, hiszen a hátralevő úton nagyon vigyáztam, ne essék baj. Ez a kocsihúzó erő költözött el Matyi bácsi karjaiból. Inkább már őt kellett volna támogatni.

Már nem egészen tudom, hogyan vergődtünk el régi cimborámmal a hatvani állomásra, ahová egy Egerben töltött szilveszter után jutottunk el. A csatlakozás reményében szálltunk le, s az ólomszürke januári reggelen egy szolnoki átszállással haza is jutottam. Nagymamám reggelivel várt, s úgy gondoltam, evés után szunyókálok egyet, kipihenve a hosszú éjszaka fáradalmait. No, mondok egy újságot, Giti mesélte. Giti a legrégebbi barátnőjét takarta, még a csugari iskola idejéből. Giti nénit nagyon szerettem, mert ő volt az egyetlen, aki anyukám halála után lelket tudott önteni nagymamámba. A többiekkel ellentétben nem

kezdte el együtt siratni anyut, hanem jópofa, szórakoztató, szemtelen, érzelgős, de a figyelmet mindenképpen elterelő történeteket mesélt. Ezúttal viszont egy elég szomorút. Képzeld, meghalt Matyi bátyád, folytatta nagymamám.

Karácsonyra szépen leesett a hó. Mint a régi időkben. Jótékonyan elrejtette az élet minden egyenetlenségét, csúfságát. Eltelt néhány nap, s Matyi bácsi hátsó szomszédjának feltűnt, hogy nem füstöl a rozzant házikó kéménye. Átment, s próbált zörgetni, kiabálni, de csak a bútorlapból eszkábált néma ajtóféleség meredt rá. Ahogy lenni szokott, kihívta a rendőröket, ők meg az orvosi ügyeletet. Azt mondják, csúnya látvány fogadta őket. Kint mindent belepett a hó, éjszaka szokatlanul keményen fagyott. Így a régi vályogkupacban tanyázó patkányok is melegebb helyet kerestek. Mivel a ház falai között nem olyan régen még fűtöttek, s a szél sem járta át, így azután ott letek menedéket. Ekkor találták meg a több napja halott Matyi bácsit, aki akkorra már kihűlt, de nekik táplálékot adott. Több bordája kiállt, oldalt kezdték ki, legalábbis így tudta Giti néni. Az inspekciós doktor be sem ment a házba, feleúton megállt az ösvényen, onnét utasította a hullaszállítókat.

Így élt és halt meg egy szegényember.

Bevezetés egy családtörténetbe

A kelet-közép európai társadalmakat a 20. században oly gyakran jellemző szegénységből, a háborúk, a különböző elnyomó rezsimek, gazdasági válságok okozta nélkülözésből nekem szerencsére nem jutott. Mindig volt mit enni, járhattam gimnáziumba, el tudtam végezni az egyetemet, édesanyám pedig mindig megfizette a Budapest 11. kerületi kollégiumi férőhelyem árát. Még arra is futotta erejéből, hogy minden hétre adjon zsebpénzt. Nem volt ez olyan egyértelmű: volt olyan rokonom, akinek csupán napi egy zacskó ropira tellett, és olyan ismerősöm is, aki a legolcsóbb páncélos barackkompótból vásárolt magának ebédre valót hónapokon keresztül. Csupán arról tudok mesélni, milyen volt a nagyszüleim, illetve a dédszüleim generációjának élni, és nap mint nap küzdeni, traumákat örökölni és továbbörökíteni. Arról is tudok még mesélni, hogy mindez miként jutott el hozzám. Nem kizárt, hogy egyszer, ha már kellő idő telt el, és nem lesz lehetőségem bántani olyanokat, akiket nagyon szeretek, írok majd egy családtörténetet. Egyfajta terápia számomra ez. Talán én vagyok az első, aki lehetőséget kapott arra, hogy letegye mindazon terheket, melyeket felmenőim évtizedek óta cipeltek. Nem azért, mert én kiválóbb lennék, mint ők voltak, sőt. Csak így alakult (plusz az idő, a távolság, s az „áttétel”, amit egy történelmi korszakváltás hozott).

Egyik nagyapámat nem ismertem, 1986-ban meghalt. A másikról pedig manapság is inkább csak azt hiszem, hogy ismertem, de vannak dolgok, amiket már sosem fogok tudni tisztázni vele kapcsolatban. Sokkal többet kellett volna kérdeznem. A fizikai tényekkel kapcsolatban röviden: nagyapám erős és nagydarab ember volt. Erejét pedig nem sajnálta használni. Ebben egyáltalán nem hasonlítottunk soha egymásra. Egyszer megütötte a helyi termelőszövetkezet elnökét, amiért az a hétvégén habosra hajtatta a lovakat, melyekkel hétfőn hajnalban dolgozni akart menni. Pedig ő ezt pénteken egyértelműen megtiltotta. Délután beadták nagyanyámnak a hónapra addig arányosan járó fizetését, és közölték vele, hogy többet nagyapámnak nem kell menni lovakat hajtani, aki valamikor éjjel ért haza részegen a kocsmából. Fizikai erejét azért fontos kellőképpen szemléltetni, mert neki tulajdonképpen ez volt a mindene. Pénze, iskolái nem voltak, de a hetvenes években ő járt az állatorvossal oltani, megfogni az állatokat, és ő taglózta a falusi teheneket is.

Már jócskán közeledett a hatvanhoz, amikor egy hazaérkezésünk után nagyanyám bőszen noszogatta nagyapámat; *„mondjad csak el, mit csináltál múlt héten a hűlye fejeddel!”* Nagyapám gyakran használta az „eriggymán” kifejezést, amikor valamit túlzónak érzett. Csányi Dani kocsmája volt a falu főútján a magyar kocsmá. Nagyapám csak oda járt, a cigányba sosem. A történet szerint betért

meginni a szokásos napi sör-pálinka adagját, amikor két, városi kidobó, nagyapám szavajárásával „fogdmeg” ült a pult mellett. Mondogatták azoknak, hogy ez egy erős ember, nagy verekedő, vigyázni kell vele. Ők pedig meg is értették a felhívást, és elég bátornak érezték magukat, hogy oda-oda mondogassanak egy ismeretlen, idősödő embernek. Nagyapám nem törődött ezzel, megitta az italait, felült a biciklire és elindult hazafelé. A malomnál aztán úgy érezte, hogy ezt a szegyént mégse, magában úgy morfondírozott, hogy a „*kurva Isten ne bassza meg*”, és visszafordult. Biztos vagyok benne, hogy kész tervvel érkezett meg a kocsmába. Belépett, nyomban leütötte az egyiket, aki becsúszott az asztalok közé, a másikat pedig a falubeli barátai fogták meg; „*hé az öregnek egy elég!*” Nagyapám aztán úgy tett, mintha bocsánatkérően fel akarná állítani az elsőt, és ahogyan felhúzta a kezénél fogva, újra leütötte. Kamaszként kérdeztem egyszer tőle, mit kell csinálni papa, ha megütnék? Azt mondta „*megbaszta az ég, ha már megütöttek*”.

De ilyen volt a dédapám is. A trianoni döntést követően a határátkelővé lett falu görögkatolikus híveit nem engedte átkelni a római katolikus utcán, hogy a főtér melletti templomukba imádkozni menjenek: késsel a kezében megállt az utcasarkon, mondván menjenek csak át Romániába, és ha akarnak, akkor ott legyenek oláhok meg oláh vallásúak. 75 évvel később engem is görögkatolikusnak kereszteltek. Az elmondások szerint dédapám is hatalmas ember volt, aztán egyszer a szőlőjébe tartva beesett a löcsös szekerét húzó tehenei alá, emiatt az élete második felét görbén és alkoholistaként élte le. Előtte egy kortyot sem ivott. Nagyapám, nagyanyám, anyám és a nagybátyám a nyári konyhában laktak, dédapám pedig abban a kis helyiségben, ami ma a galambdúc. Aztán később, amikor felépült a tufakő Kádár-kocka, ő került a nyári konyhába. Ha nagyapám részeg volt, néha felszedte az udvaron heverő téglákat és elindult, hogy agyonverje dédapámat. Úgy kellett kicsavarni a kezéből.

A viszálykodásnak néha múltbéli, néha nagyon is hétköznapi okai voltak. Dédapám rendszeresen összeszedte, azaz ellopta a nagyszüleim tyúkjai által tojt tojásokat, amiket vagy elvitt a gyűjtőbe, vagy visszavásároltatta nagyanyámmal. A keskeny, palánkkal több kertrészre bontott telket hosszában szigorúan kettéosztották, jobbra nagyszüleimhez tartozott, balja dédapámhoz. A nagy cseresznyefa, mely még akkor is állt, amikor gyermekként nyarakat töltöttem nagyszüleimnél, dédapám részére esett. Ez azt jelentette, hogy anyám és öccse nem ehettek a terméséből, még akkor sem, ha a görbe dédapám helyett, egyébként csak a seregélyek lakmároztak az ízletes gyümölcsből. Hogy eltántorítsa saját unokáit a cseresznyeevéstől, dédapám körbetekerte a fa törzsét éles akácfagallyakkal, a fa körül pedig felgereblyélte a homokot, hogy észrevegye a két cseresznyére éhes gyerek lábnyomait. Ahogy anyám mesélte, ez „*felhívás volt keringőre*”: kúsztak az fűben, a telket határoló árokban, vitték magukkal saját gereblyét, hogy miután felkapaszkodtak egy oldalsó ágon, el tudják tüntetni az árulkodó nyomokat.

Egy idő után, amikor már elegendő gyümölcsöt fogyasztottak, kezdett unalmassá válni titokban üldögetni a fán. Ekkor elkezdtek a cseresznye magjával lövöldözni dédapámat, aki rövidesen éktelen káromkodással vette tudomásul, hogy unokái kicselezték. Rövidesen már a káromkodást hallgatni sem volt izgalmas, ekkor anyámék elkezdtek leugrálni a fáról, odafutottak az öreg elé, hergelték, amikor az megpróbálta elkapni őket, gyorsan visszamásztak. Persze gyakran előfordult, hogy egyiküket elkapta, olyankor azt nagyon megverte, és aztán az is kikapott, aki a másik megsegítésére ugyancsak leugrott a cseresznyefáról. Este pedig a fáradtan hazaérő nagyapámat azzal fogadta dédapám, hogy a semmirekellő gyerekei megint megdézsmálták a cseresznyéjét.

Jöttek hozzá néprajkutatók is a hetvenes években, mert faragott magának egy szőlőkaró hegyezőt. A szerkezetet befogta a lába közé, pörgette benne a karókat, az meg lehántotta róluk a hánscot. Lefotózták vele, dédapám meg minden régi holmiját, teknőt, köcsögöt, erdélyi bevonulási érdemrendet, és a hántógépet is odaadta nekik. Anyám reklamált, de dédapám azt mondta, az csak az övé, ne pofázzon bele. Később itatta borral a hat-hétéves anyámat, hogy szórakozhasson rajta, hogyan viselkedik részegen a még egészen kisgyermek unokája.

Nagyapám nyolcéves lehetett, amikor meghalt az édesanyja. Víz volt a tüdejében. Hatvan évvel később nagyapámnak is az volt. Még élt, amikor nagyapám egy nap kifogta a lovat az istállóból, kivezette az udvarról és úgy döntött, elköltözik otthonról. Messzire nem jutott, mert a világgá menésből végül annyi lett, hogy a ló és nagyapám a pár telekkel odébb álló, elhagyott viskóba költöztek be. Egy-két nappal később egy járókelő útbaigazítást kért nagyapámtól, kinek, miközben kihajolt az útra, hogy megmutassa a megfelelő irányt, oldalra nézve összeakadt a tekintete a dédanyáméval. Haza kellett mennie, és nagyon megverték. Habár hatan voltak testvérek, a szülei tulajdonképpen napokig nem is keresték vagy csak úgy ímmel-ámmal. Talán azt gondolták, ha nagyon megéhezik hazamegy, egyébként meg mi baja történhet a faluban.

Dédapámat nem hallhattam káromkodni, ugyanis a nyolcvanas évek derekán meghalt. De nagyanyám azt mondta, rettentően mocskos szája volt. Amikor haldoklott, felköltöztették a Kádár-kocka egyik új szobájába. Néhány órával halála előtt egy kupica pálinkát kért anyámtól. Vigyed neki, fiam, mondta nagyapám. Dédapámat nem, de nagyapámat most is látom magam előtt, miközben szenvedéllyel káromkodik, szidja a lovat, a szomszédot, nagyanyámat vagy a cigányokat, hogy az isten húzza a faszát a szájukba. Olyankor az egész teste remegett bele, de az egyre vörösödő feje mégis kéjesen vigyorgott. Nem kérdés, rettenetesen élvezte, ha káromkodhatott. Amikor kisgyerek voltam nagyanyámmal, erősen vigyáztak előttem a szájukra, ezért csak mindig azt mondták, hogy bassza meg a kurva ánti, az náluk nem számított csúnyának, hiába mondta anyám, hogy de, az is csúnya. Én is imádok káromkodni. A mi családukban

talán az ocsmány beszédhez fűződő különös élvezettel is öröklődnek a férfiak generációs traumái.

Mikor fájt a lába, dédapám levizelt egy rongyot és azt tekerte a visszerjeire. Egyszer anyám nyitott rá, ahogyan egyedül ült egy forró nyári délután, orrfacsaró bűzben a nyári konyhában. Ha a húgyos lepedő nem volt elegendő, szavajárásával élve, egy kis gyöngye tehénzsart is rákent a lába szárára; „*hidd el fiam, az a legjobb orvosság lábfájdalmakra*”. Nem csoda, hogy nagyanyám rendszerint a jószágok elé dobta a néhanapján dédapám által főzött és kóstolóba küldött töltött káposztát. Állítólag nagyon koszos volt. Egyszer még nagyapámat is lehugyozta. Fia egész éjjel csavarogni volt, hiába tudta, hogy hajnalban dolgozni kell mennie az apjával a határba. Éppen csak indulás előtt ért haza, mikor már dédapám a tornácra készülődött. Az utcafronti korlát előtti bokor aljába bújtt el, dédapám pedig pontosan tudta, hogy ott lapul a fia. Ezt nagyapám már nekem mesélte el nem sokkal a halála előtt, és nevetett rajta.

Édesanyjuk halála után a legidősebb nővér jó pár faluval odébb házasodott egy jómódú parasztsaládhoz. Nagyanyám szerint kulákok voltak, de ez nem biztos, mert nálunk mindenkit kulákoknak hívtak, akik nem éltek szegénységben. A legidősebb nővér úgy érezte, elárulta félárva testvéreit, ezért volt, hogy napokig főzött, órákat vonatozott haza, és hatalmas batyuval hozta az ételt testvéreinek. Nagyapám fogott be olyankor a szekérbe és ment ki a vasútállomásra a nővére elé. A mi falunkban a vasútállomás messze van a központot jelentő malomtól. Azt mondják azért, mert a grófnő annak idején nem engedte, hogy az angolkertjén keresztül menjen a sín pár, így kilométerekkel arrébb építették fel az állomást. Amikor én gyerek voltam, a malom már diszkóként működött, és szembe vele várta vendégeit a cigány kocsmá, amit bajor sörözőnek neveztek. A legidősebb nővért sosem fogadta el az anyósa. Rangon alulinak tartotta fia házasságát, ezért gyakorta a hatalmas ruhája alá szart bent a szoba közepén, és elvárta, hogy a menyé takarítson fel utána. Azt hiszem, a paraszti elitizmus, az egyik legkirekesztőbb mind közül, mert a legsötétebb fájdalomkból, elfojtásból és komplexusokból táplálkozik.

Nagyapám végül nem végezte el a nyolc osztályt, pontosabban majd a rendszerváltás után pótolta az utolsó két hiányzó évét, mert kellett a motorfűrészes kezelő tanfolyam elvégzéséhez. A szocializmusban juhászként dolgozott, de igazából nem tanult ki egy mesterséget sem rendesen. Ez egyébként nem jelenti azt, hogy ne lett volna kiváló juhász. Stillezni végül azért nem tudott túl sokáig, mert a szíve nem bírta a szerszám használatával járó, állandó rezgést. Azt tudom, hogy az egész család, nagyapám, nagyanyám és a két gyerek is rengeteget dolgozott: dohányt törtek, kapáltak vagy dücsközni jártak az erdőre mínusz 10 fokban. Mégsem volt sohase igazán pénzük. Néhanapján anyám és a testvére már kisgyermekekként több száz birkára vigyáztak a határban apjuk helyett, de megesett,

hogy rájuk lett bízva a kukoricacsutka égetése is. Egyszer kis híján felgyújtották az egész határt. Felnőtt fejjel fel nem foghatom, hogyan lehetett mindezt engedni, de akkoriban ez egyszerűen nem volt kérdés. Amikor nagyapám halála után elkezdtek bontani a feleslegessé vált melléképületeket, lecseréltük a régi omladozó ajtókat és kapukat, arra jöttünk rá, hogy igazából egy egész élet fáradtságos munkája után semmi értékes nem maradt ránk.

A nyolevtanas években ritkán adtak törést a saját földjükön dohányt termesztőknek. Nagyapám egyszer bement az elnökhöz, ráüött az asztalra, hogy „*a tiednek van szállító, az enyémnek meg sosincs, rádborítom az asztalt*”. Ezért kapott 15 mázsa törést, ami egy jól megpakolt szekérnyi dohányt jelentett. Másnap hajnalban nagyanyám és anyám mentek törni, hogy nagyapám miért nem tartott velük, azt nem tudom. Biztos más dolga akadt. A két nő egy nap leforgása alatt áttört egy holdnyi dohányt. Amikor este hazaértek, nagyapám nagyon szerette őket, még vacsorát is főzött nekik, szerintem olyat se előtte, se utána nem csinált. Aztán anyám hajnaltájban arra ébredt, hogy nagyapám káromkodik, szidja őt is és nagyanyámat is: mint kiderült, nem törtek eleget ahhoz, hogy aznap délelőtt tíz óráig le lehessen adni a szállítóknak. Hajnal öt órakor nagyapám szekerét a rendőr ötven kilométeres sebességgel fogta meg a sportpálya mellett, amint az elégtelenül megpakolt szekérrel és családjával száguldott ki a dohányföldre. Még három órán keresztül törték a vizes, harmatos dohányt, mire meglett a penzum.

Nagyapám senkinek sem hagyta, hogy bármit is megmozdítson az udvarán. Az őskáosz, ami a hátsó kertet jellemezte, gyerekként rendkívül izgalmas volt, de később már pontosan láttam, hogy a porta java része gyenge minőségű tákolmányokból áll. Nagyapám nem használt fűrőt, mindent kalapálással igyekezett megoldani. Elképzelhetetlen mennyiségű kampó, rozsdás szeg állt ki a falakból, a düledező kerítés és csűr minden egyes részére újabb és újabb deszkákat szegelt fel, szegeken lógtak a lószerszámok, a barkácseszközök, szinte csoda, hogy nem vágtuk vele össze magunkat gyerekként, amikor mezítláb futkároztunk az udvaron. Olyan megesett, hogy az én kezemben mindig is ügyetlenül és setén álló kapát egyszer belevágtam a lábfejembe; a kiserkenő vérre nagyapám homokot lökött, melyről úgy tartotta, hogy egyszerre kiváló fertőtlenítőszer, miközben megbízhatóan állítja el a vérzést is.

Gyerekként az unokatestvéreimmel közösen elkövetett csínyjeinkre nagyapánk alapvetően jól reagált. Ez azt jelentette, hogy sosem minket szidott meg. Amikor például belefetrengtünk a lucernába, és a tisztaságra kényes ló többé már nem volt hajlandó enni belőle, anyámmal káromkodott ugyan, milyen semmirekellők kölykök vagyunk, de nekünk nem szólt egy rossz szót sem. Emlékszem, amikor egy alkalommal hoztuk haza a sárga homokot, mi hátul felfeküdtünk a naptól felmelegedett rakomány tetejére, és marékszámba dobáltuk a homokot le a szekér végéről. Egyszerűen csak tetszett nekünk, ahogy a kezünkkel formázott

sárga labdák szétszattannak a kék bitumenen. Majd csak otthon tudtam meg anyámtól, hogy nagyapám mindez meglehetősen feldúlta, „akciónkat” komoly megaláztatásnak élte meg azok előtt, akikkel akkor az utcán találkoztunk. A sárga homok beszerzése (sosem fizettünk érte, de nem hiszem, hogy ahonnan elhoztuk, az valamilyen szabadon használható homoktározó lett volna) egyébként egy nagyon jelentős aktusa volt a nagyszülőknél töltött vakációknak. Azzal, hogy minden nyár elején egy új kupac homok került a nyári konyha árnyékos oldala mellé, ténylegesen is elkezdődhetett a nyári szezon. Általában együtt kezdtük el lehányni a szekérről, de mivel közveszélyesen bántam még a rövid nyelű lapáttal is, nagyapám rövid időn belül kivette a kezemből, és örök életre eltanácsolt minden kétékezi munkától.

Gyerekként nagy élmény volt szekérral körbejárni a falut és a határt. Együtt hordtuk ki a ganét, és ha mindhárman menni akartunk – mivel előre, a stráfra csak ketten fértek a jóval száz kiló feletti nagyapám mellé – szalmával húztunk sorsot, és akinek a legrövidebb jutott, annak egy deszkán ugyan, de a gané tetejére kellett ülnie. Egyszer ketten a sötét hajnalban indultunk át a szomszédos faluba a kifőtt pálinkáért. Gyakran megálltunk egy-egy kocsmában, olyankor nagyapám sörözött, én meg kólát kaptam. A nyarak végén nap égette barnán, sebekkel és telis-tele bolhacsípésekkel tértem haza, még hetekig vakartam magam. Télen hasonló élményt a disznóölések jelentettek. A hajnali hidegek, a hagymás vér illata és a disznó keserves vonyítása mind megmaradtak emlékezetemben. Anyám mesélte, hogy minden tiltakozása ellenére nagyapám hároméves koromban odaállított a már letepert disznó mellé, hogy én tartsam az állat nyakához a tálat, amikor ő éles kését a disznó nyakába döfi. A fejem búbjáig véres voltam, de azt hiszem, a tudtomon kívül, akkor kiálltam nagyapám valamiféle férfiasság próbáját.

Az, hogy gazdálkodni kell, nagyapám számára a legeggyértelműbb dolog volt a világon. Azzal viszont, hogy a háztáji gazdaság pénzügyi szempontból fenntartható legyen, sosem törődött. A rendszerváltozás előtti világban „fenntarthatóan” gazdálkodni, legalábbis látszólag, érzésre, jóval egyszerűbb volt, hiszen jóformán mindent el lehetett lopni a tsz.-ből. Kiváló példa erre, hogy a szövetkezet nyája mellett, otthon mindig volt a karámban 10-15 birka. A lopás aktusa a következőképpen nézett ki. A szopós bárányt egy zsákba bugyolálták, és a kislány korú anyám alá, a szekérládába rakták, bízva abba, hogy a szövetkezet kapujában senkinek sem jut eszébe lopott állami javakat keresni egy gyermek közelében. Nagyapám fűrt egy lyukat oldalra, ahol anyám be tudott nyúlni, és ha azt érezte, hogy a jószág ficáncol, netalán meg kíván mukkanni, be kellett fognia a száját. A hatszáz birkából harmincat nagyapámnak kötelezően meg kellett vásárolni: így a juhász jobban vigyázott az állatokra. Ehhez természetesen kölcsön kellett kérnie a bátyjától. Ha bárány született, vagy levágták a saját birkái gyapját, azt kifizették

neki. Amikor először kifizették, nagyapám otthon kiborította a sok-sok papír-bankót a konyhaasztalra. Azt mesélte anyám, hogy percekig álltak az asztal előtt, és csodálták a színes fecniket.

A tsz-ből hazafele vezető út mentén volt a szövetkezeti almás. Egyszer nagyapám azt mondta anyámnak, ugorjon be a kerítésen, és szedjen otthonra egy kicsit. Anyám meg mondta, hogy az lopás. *„Ha mindenki annyit lopna fiam, mint mi, akkor nem lenne semmi baj”*, válaszolta nagyapám. Végül egy táskányit kellett szednie anyámnak; hiába érvelt, hogyha mindenki kicsiket visz el, egyszer abból sok lesz. Nagyanyám a porcelángyárból lopta el rendszeresen a munkáskesztyűket. A műszakvezető mondta is egyszer neki, hogy *„száradna le a keze annak, aki állandóan elviszi a kesztyűinket”*. Nagyanyám, akire természeténél fogva egyébként teljességgel lehetetlen haragudni, mosolyogva válaszolta, hogy *„ó, azért ne száradjon már le neki műszakvezető elvtárs”*. *„Tán csak nem te lopod el őket, Kati?”*

Alapjaiban változott meg a helyzet, amikor a 90-es évektől, az állam már nem szponzorálta tovább falvak ezreinek kisebb-nagyobb „magángazdaságait”. Legalábbis nem a nagyapám-féléket. Kitartó valóságtagadása ellenére azt gondolom, hogy a realitásokkal ő is tökéletesen tisztában volt, hiszen a környékbeli földek gyenge minőségével kapcsolatban többször megfogalmazta azon véleményét, miszerint lényegében azok csak azért vannak, hogy ne egy fekete lyuk tátongjon helyettük a térképen. Ennek ellenére becsülettel végiggörgette maga előtt a régi rendszerből örökölt, fenntarthatatlan gazdasági struktúrát, amelynek következményeivel a családja volt kénytelen szembesülni a halála után. Amikor betöltötte a hetvenedik életévét, egyszerre csak kinyilatkoztatta, hogy megöregedett, és mintegy tüntetőleg – kifejezve az élettel szembeni undorát, hogy az pusztán magától, egyszerre elmúlt – könnyes szemmel eladta Lepke nevű pej lovát és a szekérét is. Tudom, hogy volt még egy kedves lova, a Zoli. Amikor őt eladta, keservesen sírt. Zoli arról volt híres, hogyha nagyapám öntudattalan állapotra részegedett, ami gyakorta megesett, elég volt csak a cimboráinak felfektetni a stráfra, a ló ugyanis képes volt a falu bármely kocsmájából hazatalálni, orrával benyomta a kerítéskaput, és még meg is fordult az udvaron. Nagyanyámnak vagy anyámnak csak le kellett szedni róla a lószerszámot és bevezetni a helyére. Évekkel később, amikor a sokadik gazda sem bírt Zolival, elhívták hozzá nagyapámat. A jószág azon nyomban megjuhászodott, ahogy meghallotta nagyapám hangját.

Egyszerűen képtelen volt feldolgozni, hogy immáron hetessel kezdődik az életkora, és Lepke eladásának aktusával valóban megöregítette saját magát, megfosztva hátralevő éveit az aktív élet lehetőségétől. A legvégére már nem maradt semmi, csak egy árva szerencsétlen kecske, amelyet dörgedelmes káromkodások közepette minden nap kivezetett hátra a kertbe, este meg vissza a helyére. Volt ennek a kecskének egy faládákból összeeszkábált sámlija, amire nagyapám min-

den este felvezette, hogy a hosszú, egészséges időskor elixírjének számító tejet könnyebben kifejhesse az állat tőgyeiből. Ilyenkor nagyanyámnak kellett tartania a kecske nyakába akasztott láncot, úgy, hogy a rémült állat ne tudjon egy mozdulatot sem tenni. Ha megrántotta fejét, vagy bármilyen mozdulatot tett a testével, nagyapám dührohamot kapott, üvöltött, káromkodott szidta a kecskét és nagyanyámat is. Egészen csodaszámba ment, hogy szerencsétlen jószág egyáltalán hajlandó volt némi tejet adni. Groteszk, megrázó lezárásai voltak ezek a gazdáságnak, az egykoron valóban virágzó kertnek, amely nagyapám életének egyetlen igazi értelmét jelentette.

Annak az állatnak, amelyik nem hajtott hasznót, egyébként sem volt semmi keresnivalója az udvaron. Gyerekkoromban rendszeresen mellénk szegődött egy-egy kóbor kutya, amikor ganét hordtunk ki a határba vagy éppen sárga homokért mentünk a homokbányához. Ezeket a szerencsétlen állatokat nagyapám rendszeresen haza is hozta a kérésemre, és én boldogan játszottam velük egész héten, amíg nagyszüleimnél nyaraltam. Aztán amikor a vakáció véget ért, és én hazamentem, a kutyáim rövidesen mind eltűnedeztek. Persze nekem nagyanyám mindig azt mesélte, hogy megszöktek, de valójában nagyapám agyonütötte őket egy baltával a hátsó kertben, miután megfogtak egy-két tyúkot. Nem várt kellemesebb sors a macskakölykökre sem, őket földhöz csapta, ha túl sok született belőlük. Mondjuk ez talán humánusabb volt annál, amit a feleségem mesélt, az ő nagyanyja vízbe fullasztotta a kismacskákat. Ez már gyerekként teljesen érthető volt számomra: a nőtény macskát félevenként felcsinálták a környék kandúrjai, nagyapám meg mi az „isten fasztát” kezdett volna több tucatnyi macskával.

Amikor nagyapám átsétált az udvaron, azt hiszem, kicsit minden jószág gyomra összeszorult, ha az egyik tyúk a közelébe merészkedett, abba általában belerúgott. Gyerekkoromban emiatt a szárnyas állományt nem lehetett megközelíteni, nyomorult állatok azonnal kétségbeesetten menekülni kezdtek, ahogy megpillantottak egy embert. Ma is mindig jól derülök azon, amikor a nagyanyámhoz való hazaérkezés után azt tapasztalom, hogy a kertben kapirgáló tyúkok már nem félnek az embertől. Egészen közel tudok merészkedni hozzájuk, szinte olyan szemtelenek lettek, mint a városi galambok. Nagyapám meghalt, és a következő baromfigenerációk már felszabadultan élnek mindennapjaikat a sárga homokkal feltöltött hátsó udvaron. A rend megbomlott.

Dédapám 1940 szeptemberében a második bécsi döntést követően ott volt az Erdélybe bevonuló honvédek között. Az volt az őszinte véleménye, hogy igen beletört volna a bicskájuk, ha neki kell menni a román erődöknek, melyet a franciáktól kapott légierő és páncélosok garmadája őrzött. Az ő egységének feladata volt, hogy felszámolja a határra épített akadályokat, és szétszedje valahogyan a beton erődöket. A háborúba már nem vitték el, mert nagycsaládos volt. Még a nyolcvanas években is azt mondta, ha adnak neki egy puskát, megy visszafoglalni

Erdélyt. Mindez érthető, hiszen fiatal felnőttkorát a húszas, harmincas években élte, szocializációjának alapvető eleme volt a revizionizmus és az irredenta gondolat. A falu, ahol felnőtt, 1920-ig majdhogynem a „Szent István-i birodalom” kellős közepén helyezkedett el, országhatár arrafelé a török kiűzése óta nem nagyon járt.

Ami inkább különös, hogy a románokkal szembeni ellenséges attitűd valahogy átkúszott a 44-es születésű nagyapámba is. Pedig nem gondolnám, hogy dédapám túlságosan igyekezett volna világnézeti szempontból terelgetni a fiát, vagy hogy nagyapám bármit is igyekezett volna eltanulni apjától. Mégis nekem egyszer azt mondta, hogy a románok tulajdonképpen nem is emberek. Itt egyébként személyes élmények is közrejátszhattak. Mintha egyszer azt mesélte volna nekem, hogy a hetvenes években járt valahol Kolozsvár, netalán Torda környékén dolgozni, és egy benzinkúton az eladó nem volt hajlandó reagálni arra a kérdésre, hogy hol a budi. Nagyapám természetesen magyarul kérdezett.

Mikor már felértem ésszel, akkor jöttem rá, hogy mindezen gyűlölet nem pusztán a határ túloldalán élő népnek szól, hanem egyszerű rasszizmus, xenofóbia, amely mindenkit érint, akinek a bőre nem fehér színű (és a románokat). Holott biztos vagyok benne, nagyapám sosem találkozott se négerrel, se ázsiaival, se latinóval, leszámítva a televíziót. Imádta a Bud Spencer- és Terence Hill-filmeket, de főleg az előbbit, aki kinézetre is hasonlított rá. Tetszettek neki a hatalmas pofonok, de amint meglátott egy néger karaktert feltűnni a képernyőn, hangosan kiabálni kezdett, hogy *„ezt már ide is benyomták”*. Cristiano Ronaldo tehetségét egyértelműen elismerte, de közben felháborította, hogy az a *„gádzsó”* szerinte nyilvánvalóan *„cigány”*. Végtelen szomorúsággal töltötte el, hogy nem volt katoná, és azt tulajdonképpen én sem értem, hogy miért nem. Számára a hadsereg a férfiaság, az erő szimbóluma volt, amely egy olyan helyszín lehetett volna életében, ahol megélheti, megmutathatja valóban hatalmas testi erejét.

Ahogy telt az idő, az utca, ahol nagyszüleim éltek, amely a hetvenes években még tele volt gyerekekkel, családokkal, az én gyerekkoromban pedig a falun nyaraló unokákkal, a 2010-es évekre szinte teljesen kicserélődött. A szomszédba cigány családok költöztek, akik jelenlétével nagyapám sehogy sem tudott megbékélni. Élete utolsó éveiben aztán a migránsokkal is haragba keveredett, és néha hosszasan ecsetelte nekem, hogy *„Orbán Viktor azért egy fasza gyerek”*, mert nem engedi be őket. Rendszerint kérte is a mozgó urnát, hogy szavazhasson rá. A srégen szembe szomszéd Bözsi néni is attól félt, hogy ha beengedik őket, *„meg fogják baszni a migránsok”*. De hát ez a veszély végképp nem fenyegetett.

Lehet, túlon túl rossz képet festettem egy olyan emberről, aki engem szeretett. Ezt azért tudom, mert nagyon szerette anyámat, én meg nagyon hasonlítok rá. Egyszer azt mondta neki, *„bárcsak ennyi pucád lenne!”* Nekem egyáltalán nem ez volt a célom. Nagyapámnak, azt gondolom, semmiféle lehetősége nem volt arra, hogy a ma hangzatos szófordulattal élve *„kitörjön”* a falujából. Erős a gyanúm,

hogy ő nem is akart volna, feltehetően el se tudta képzelni, hogy személy szerint ő másképp éljen. Aztán elvette nagyanyámat, a másik félárvt és azután ketten nem tudták, hogyan lehetnének boldogok. Azt viszont tudom, hogy tisztában volt azzal, hogy egyébként lehet másképpen élni. Mindig büszke volt például arra, hogy anyámat kitaníttatta diplomásnak. Dédapám még analfabéta volt, csak a nevét tudta leírni. Esténként vagy a Nők Lapját nézegette, vagy kissé – néha nagyon – részegen éjszakába nyúlóan verte a citerát. Citerázni papa is tudott, még a falu citerakörével is eljárt fellépni. Ő már egész tűrhetően olvasott, ha náluk voltam, kedves délelőtti elfoglaltságunk volt, hogy felolvasta nekem a tv-műsorújságot, majd megbeszéltük, mit fogunk nézni, ha délután bejövünk sziesztázni a kertből. Kifejezetten szerettem a történeteimre adott válaszait, bölcselkedéseit. Például, „akkor essen a fene hasra?“, vagy „akkor most adtunk a szarnak egy pofont“, vagy „hidd el, fiam, mindenre van ember“, vagy a kamaszkori szerelmi drámáimra adott reakcióként; „igen, a pina nagy úr“, illetve a személyes kedven-cem, a „jó ember a hőember“. Amikor a pinásat elmeséltük a süket nagynénémnek, ijedten kérdezett vissza, hogy „meghalt apósod?“ Kiváló esze volt, művészi hajlama, jól számolt fejben, jól ismerte az embereket; meggyőződése, hogy értő és szerető kezek mellett akármilyen lehetett volna belőle. Mint sok-sok ezer hasonló sorsú kortársából.

Mindig azt hittem, hogy nem sok közös van bennünk. Ha igaz is, ma már azt is tudom, hogy ennek nincs sok jelentősége. Én mindig azt vártam, hogy ő értsen meg engem, hogy fogja fel, mit jelent az, hogy én doktor leszek, de nem orvos, hogy fogadja el, az is munka, ha csak ülök a számítógép előtt és írok egy tanulmányt, vagy csak egyszerűen olvasok. Hogy nem csak akkor fáradhatsz el, ha végig kapálsz egy napot a határban. Pontosan olyan makacs voltam, mint ő, és valami olyasmit vártam el tőle, amit ő nem volt, honnan megértsen. Igazából már nem köt hozzá semmi, csak a két pár halála után rám szabott nadrágja, amiket a hetvenes években, a hajdúböszörményi tsz-ben gyártottak (azokat veszem fel ünnepelőnek ma is), meg a kalapja, melyet ott tartok a szuzukim kalaptartóján, meg a bicskája, ami az íróasztal fiókomban pihen, éppen a barna bőr pénztárcája mellett. A zsebkendőiből egyet mindig a zakóm zsebében tartok. Én pedig valamikor a kétezres évek elején ülök a stráfon az udvarban, késő délután van, hajtják haza a teheneket az úton, egy befordul hozzánk, érzem a falu, a trágya és a fű szagát, közben azt játszom, hogy hajtom a szekeret. Éjjel hallok, ahogy a túloldalon a hamis komondor dörgölődik a falhoz. És ez az egész érzés úgy, ahogy van, jó.

A társadalmi szegény és a vonat motívuma mint szövegszervező erő Tar Sándor Lassú teher című novellájában

Jelen tanulmány készülő disszertációm¹ egyik fejezetének (*A köztudat-alakítás és a közösségvállalás prózapoétikai eszközei Tar Sándor novelláiban*) részlete. A fejezetben elsősorban a befogadó-elbeszélő-szereplő(k) hármas viszonyrendszer felől elemzem Tar Sándor két novelláját, az egyik szövegelemzés a debreceni Tar Sándor-konferencia alapján készült tanulmánykötetben jelenik meg hamarosan, a másik pedig e tanulmány keretein belül.

Tar életművének árnyalt és pontos deprivációábrázolása azért is kulcsfontosságú, mert a közgondolkodásból általában hiányzó jelenségekre is ráirányítja a figyelmet;² ráadásul a közvélekedésben és az irodalmi recepcióban egyaránt jelenlévő oppozíciós társadalomérzékeléssel³ is erőteljesen szemben áll. A szövegek közösségteremtő prózapoétikai eljárásainak vizsgálata során a motivikus és szerkezeti elemzésbe szociológiai és szociálpszichológiai megállapításokat vonok be, mely által olyan interdiszciplináris olvasatot kapunk, ami véleményem szerint a Tar Sándor-i novellisztika összetettségének megfelelő értelmezés.

A *Lassú teher*⁴ című, kétszeresen kiemelt (kötetzáró és -címadó) novella mind formailag, mind tartalmilag, a szegénység lélektanát illetően árnyalt és komplex szöveg. Fókuszában az apa-fiú kapcsolat, a szegénység szégyene és megalázottsága, valamint a gyermeki psziché áll. A deprivált gyerekek tudatát és fejlődését a szociálpszichológia, érthető okokból, nagy figyelemmel vizsgálja; Kende Anna és Illés Anikó tanulmánya például pontosan rögzíti, miben tér el ezeknek a gyerekeknek a helyzetük az átlagos körülmények között felnőtt társaikétól:

„A kisebbségi csoporthoz tartozó gyerekek a fejlődés során két olyan jelenséggel néznek szembe, amellyel a többségi gyerekek nem találkoznak. Az első a többségi társadalom részéről tapasztalható sztereotipizálás és előítéletek ereje, a második a többségi társadalom értékrendjétől eltérő értékek rendje, amely azt a feladatot

▼

¹ A disszertáció a kortárs magyar deprivációs irodalom elméleti keretrendszerét igyekszik kidolgozni, vizsgálja a külföldi és az itthoni recepció tendenciáit, illetve három szerző szövegeit elemzi interdiszciplináris módon, az első az itt is főszerepet játszó Tar Sándor.

² Például a szegénység rétegelt, heterogén jellegére.

³ A szegény mint „problémás Másik” szubjektumáról lásd: Apurv CHAUCAN – Juliet FOSTER, *Representations of Poverty in British Newspapers: A Case of ‘Othering’ the Threat?*, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 2014/24, 390–405.

⁴ TAR SÁNDOR, *Lassú teher* = Uő., *Lassú teher*, Magvető, 1998, 204–223.

követeli meg a gyerektől, hogy kettős értékrendet alakítson ki. Mindkettő megnehezíti és veszélyezteti a pozitív énkép kialakulásának folyamatát.”⁵

Kozma Judit pedig rámutat, hogy a többségi életformától gyökeresen eltérő tapasztalatokhoz – amelyek túléléséhez szükséges személyiségvonások elsajátítását „kiilleszkedési karriernek” nevez – szükséges új életstratégiák megtanulása a felnőttekkel szemben a gyerekek esetében nem a másodlagos, hanem az elsődleges szocializáció során történik meg. Ezek a gyerekek „azért válnak veszélyeztetetté, mert arra szocializálódnak, hogy miképp lehet túlélni úgy, hogy hiányoznak mindazok a források és feltételek, melyek a beilleszkedett életformát lehetővé teszik”.⁶ Ráadásul a legtöbbször a szülők segítségét sem tudják megkapni, akik a legalapvetőbb szükségletek hiányában képtelenek biztosítani azt a védelmet és támogatást, ami a beilleszkedett felnőtté váláshoz lenne nélkülözhetetlen.⁷ Jelen novellában az apa részéről az érzelmi támogatás, a szeretet, a pozitív interakció⁸ megvan – szemben több más Tar-szöveggel, amelyekben agresszív, alkoholista, erőszakos, elhanyagoló apák és érzelmileg bonyolultabb kapcsolatok jelennek meg. A védelem azonban hiányzik, sőt, az apa szereplő teszi ki fiát – később igyekszem megmutatni, hogy a szegénység természetéből fakadóan logikus módon – mindannak a megaláztatásnak, ami a végső tragédiához vezet.

A novellában jelöletlen dialógusok⁹ és külső, harmadik személyű leírások váltják egymást, kilenc alkalommal. A folyamatosan változó formában ugyanakkor homogén történetmesélés valósul meg, a párbeszéd értelemegységeit folytatják a leíró részek és fordítva. Mindez oly módon válik igazán különleges elbeszéléstechnikává, hogy a narrátor a párbeszéd megtagadása helyett a kommentárokat, a függő beszéd jegyeit, hiányoznak a cselekvést jelölő igék és az érzelmeket jelölő melléknevek, határozószók, melyekre így az olvasó kizárólag az elhangzottakból következtethet.¹⁰

A szöveg, az apa és fia közti párbeszéd, rögtön a szegénység tematizálásával indít:

Apu, mi csórók vagyunk?

Azok vagyunk, kisfiam. Nem nagyon, de olyan szegényebbek.

▼

5 KENDE Anna – ILLÉS Anikó, *Hátrányos helyzetű gyerekek jelen- és jövőképe*, Esély, 2011/4, 74.

6 KOZMA Judit, *A szegénység pszichológiai vonatkozásai*, Esély, 2003/2, 20.

7 Uo., 26–27.

8 „A szegénység korlátozza a szülők pozitív interakcióra való képességét. Kutatások bizonyítják, hogy a szegény szülők negatív érzelmi állapota nagymértékben előrejelzi a szülői következetlenséget és a gyermekek függőségi igényeire való reakció hiányát, valamint azt, hogy a szülők kevesebb pozitív gesztust mutatnak, például ölelést, dicséretet vagy támogató szavakat a gyerekeik felé.” Jiyeon PARK – Ann P. TURNBULL – H. Rutherford TURNBULL, III, *Impacts of Poverty on Quality of Life in Families of Children with Disabilities*, Council for Exceptional Children, 2002/2, 158.

9 Pontosabban nem bevett módon, gondolatjelekkel, hanem azokat elhagyva, kizárólag sortörésekkel jelölt dialógusok.

10 Erre az egyik legjobb példa a következő részlet [sortörések helyett perjelekkel választom el a sorokat – S. L. H]: „Nem. / Hát akkor? / Ne sírjál, apu. / Nem sírok, csak felidegesített az a szemét.” (TAR, *Lassú*, 205.)

És miért?

Azt én se tudom.

Mert más ellopta?

Mit lopott el?

Nem tudom. Kárász Tibi mondta, hogy olyan csórók vagyunk, hogy nálunk még az egér is éhen döglik.

Kárász Tibi egy hülye.¹¹

A főszereplő kisfiú tehát a család társadalmi helyzetére és annak okára kérdez rá, így a novella a szereplők saját társadalmi helyzetének meghatározásával, vagyis a szubjektív szegénység jelenségével indít. Az apa elismeri, hogy „szegényebbek”, de ennek okát nem tudja (vagy persze elmondani nem tudja vagy akarja), míg a fiú önidentifikálódása, a gyermek-lélektannak megfelelően, a környezete által és kérdésekben megfogalmazva történik. Az apa ezután a minimális emberi szükségleteket¹² sorolva „támasztja alá”, miért nem szegények, rámutatva, hogy ők is birtokolnak ételt, ruhát, lakást, a gyerek iskolába jár – ezután azonban elhangzik egy mondat, amely a bizonygatás gesztusával együtt megkérdőjelezi az apa kezdőmondatát enyhíteni hivatott korábbi állítását: „*Nem nagyon*, de olyan szegényebbek.”¹³ versus „És neked különben is mindened meglesz, *ha beledöglök is*”.¹⁴ A szöveg egy későbbi, a szintaktika szintjén sokatmondó pontján hangzik először a *kéregetés* szó: „Ott már sokan kéregetnek. / Mi nem? / Mi nem. Mi művészek vagyunk.”¹⁵ Az apa és a fiú kimondott-kimondatlan egyezsége szerint ők „nem koldusok”, „nem annyira szegények”, a nyílt kérdésre a zene felhasználásával érkezik a túlélési stratégiát nyújtó önmeghatározás válasza.

A szöveg visszatérő, kizárólag a szereplők verbalításában és gondolataiban megidézett alakja a főnti részletben is megjelenő Kárász Tibi, a gyerek osztálytársa, akinek többször emlegetett alakjában egyfelől érzékelhetjük a bourdieui megállapítást, miszerint „a hagyományos oktatási rendszer szükségképpen konzerválja a kialakult társadalmi hátrányokat és előnyöket”;¹⁶ másfelől a társadalmi szegénység megtestesítőjeként, szimbólumaként is értelmezhetünk.¹⁷ A gyerek

▼

¹¹ Uo., 204.

¹² Más szóval a *létminimum* tételeit – a szegénységkutatás egyik első meghatározó alakja, Seebohm Rowntree nevéhez köthető e fogalom bevezetése, „vagyis azoknak a javaknak és szolgáltatásoknak a számbavétele, amelyek a létfenntartáshoz, a minimálisan elismert emberi szükségletek kielégítéséhez szükségesek. Ezt a szükségalapú, legtöbbször fogyasztói kosárral meghatározott szegénységi mérőszámot nevezi a szakirodalom abszolút típusú szegénységmérési módszernek.” (HAVASI Éva, *A szegénység fogalma és mérhetősége*, INFO-Társadalomtudomány, 2001/54. 8.)

¹³ Uo. (Kiemelés tőlem – S. L. H.)

¹⁴ Uo., 205. Kiemelések tőlem – S. L. H.

¹⁵ Uo., 210.

¹⁶ VAJDA Zsuzsanna, *Az iskola, a társadalom és a társadalmi hátrányok*, Esély, 2003/3, 18–19.

¹⁷ Ahogyan Robert Walker angol szociológus írja monográfiájában, a szegénység és a szegénység jelensége szorosan kapcsolódik egymáshoz: „a szegénység a szegénység szerves része, annak tapasztalatát és dinamikáját is formálja”, ráadásul „a szegénységben élők a szegénység többszörös terhének vannak kitéve (...) Nem csak hogy nem képesek teljességgel részt venni a társadalomban,

szégyene félelemmel, az apáé ingerültséggel párosul – de az elbeszélő sem az érzelmeket, sem a szereplők társadalmi helyzetét és a felidézett vagy megjelenő szereplőkkel való viszonyrendszerét nem expliciten tárja fel, azokat a megszólalások, a tettek és a látvány segítségével mutatja meg.

Ahogy mindjárt az első két leírásban, amelyek belső nézőpontról külsőre váltva élesen ellentmondanak az apa fönt idézett enyhítő mondatának. Az elbeszélő ugyanis rögtön a dialógust követően a kislány szegényes ruházatára és az apa tangóharmónikájára és sántaságára irányítja az olvasó figyelmét,¹⁸ amely jelekből az következtethet a kezdő szituációra és a szereplők helyzetére, még ha a vonaton való zenés kérégetés cselekményét a szöveg lassan tárja is elő.

A saját helyzetéhez való viszony külső környezet felé mutatása is árnyaltan jelenik meg: az apa egyrészt eldobatja a fiúval a fagyiját, akin, mint később kiderül, a rosszabb kabátja van és érzi a hajában az „angyali hullámokat” adó ceruzák egész éjjeli feszítését, ezek pedig mind az elérzékenyítés gesztusát szolgálják, és hogy még szegényebbnek tűnjenek, olyannak, akiknek érdemes pénzt adni; másrészt viszont az apa egy ponton egy utasnak azt mondja, „nem vagyunk koldusok”,¹⁹ és sem az előreengedést, sem a segítséget nem fogadja el. Az egyik utas ugyanis a sántaságát látva segítene neki, de amikor az apa partneri módon kommunikálni akarna vele, megmagyarázva, miért nem fogadta el a segítséget, az utas már nem vesz róla tudomást és a vagonba sem megy be. Erre a gesztusra, ahogyan nem sokkal később egyes utasok ablakon kibámulására is, az apa gúnyos nehezteléssel reflektál: „Ez is attól fél, hogy ha adni kell egy forintot, éhen hal” és „Mind kifele bámul ilyenkor (...), mintha a perselyt tartanánk, majd kicsavarodik a nyakuk”.²⁰ A szövegben számos prózapoétikai eszköz segíti elő a ranciére-i *mi* politikai szubjektumának megszületését, az olvasó és a szereplő egymáshoz való közeledését, amelynek ezek a megszólalások meglátásom szerint, érdekes módon negatív felhangjuk ellenére tesznek eleget. Azáltal ugyanis, hogy a köztes osztálybeli befogadó,²¹ aki vélhetően gyakran helyezkedik a közlekedési eszközön ülő potenciális „adományozó” pozíciójába, de legalábbis ez a szerep sokkal ismerősebb lehet neki, mint a „kolduló”, az ezzel a tudással olvasó befogadó tehát megismeri a *másik* nézőpontját, és abban talán meglátja önmaga nevetségesként,

aminek névlegesen tagjai, de a sikerélmény hiánya a saját személyes hibájuknak tulajdonított, mivel a strukturális akadályokat, amikkel szembenéznek, vagy nem veszi észre vagy nem ismeri el [a társadalom]. (Robert WALKER, *The Shame of Poverty*, Oxford University Press, Oxford, 2014, 49. 43.)

18 „A kislány egy kopott, barna, felnőttés télikabát volt, elől teljesen nyitva, hátracsúszott a válláról, és egészen a lábáig lógva úgy csüngött rajta, hogy a nadrágot nem is lehetett tőle látni. (...) Az apja egy fának támaszkodva állt mellette, tangóharmónikát tartott maga előtt a lábfejen, keze a kék melegítő zsebében, nyakában kockás sál, a fején kis ellenzős sapka. (...) A férfi keskeny, borostás arcával néha a gyerekekre nézett, és a fogát szívtá.” (TAR, *Lassú*, 205–206.)

19 *Uo.*, 214.

20 *Uo.*, 207., 209.

21 A köztes vagy közvetítő osztály kifejezést Éber Márktól kölcsönzöm – a „középosztály” kritikájáról és a köztes, illetve közvetítő osztályokról részletesebben lásd: ÉBER Márk Áron, A „középosztály” eszménye és a köztes-közvetítő osztályok. *Osztályhelyzetek és mozgósító ideálok a félperifériás magyar társadalomban*, Replika, 2022/125, 35–53.

kisszerűként is interpretálható alakját. Ez a perspektíva-átfordítás olyan szubverzív eljárás, amelyről Rancière ír és amely a befogadó által birtokolt tudásanyagot és nézőpontot borítja fel.

A közösségvállaláshoz is kapcsolható egy, az eddigi Tar-recepció egyik már említett elemzési pontja,²² a nevek kérdése. Az *Előtted a küzdésben*, ahogy számos más novellában is, a főhős neve késleltetve derül ki, ami az azonosulást segítő általánosítás funkciójával is bír, a történet elindul az általános síkból, egyre konkretizálódik, míg végül a néven keresztül egyéniséget kap a szereplő. A *Lassú teherben* viszont az, hogy az apa csak nagy sokára neveződik a nevé, hogy aztán több megnevezés váltakozzon, más szerepet is ellát. Az elbeszélő ugyanis a gyerek fókuszálása során alkalmazza az *apja* szót, míg a *Balog* nevet a külső narrátori leírások során. Ami pedig különösen figyelemreméltó jelenség, hogy a gyerek, aki gyakran, sőt, elsődlegesen kerül fókuszált helyzetbe, akivel, érzelmeit ismerve az olvasó valamivel evidensebb módon azonosulhat, mint az apjával, ez, a befogadóhoz a másik, megnevezhető szereplőnél közelebb álló gyerek nem kap nevet. Igaz, hogy az apjáé sem különleges, ő mégis birtokol egyet, ráadásul nemcsak polgári nevet, több gúnynév is elhangzik az elbeszélés során, ami ismét a Tar-életmű többi darabjához szervesíti a szöveget. A névtelenség eszközében olyan funkciót is láthatunk, hogy hatására az olvasó magától értetődő módon „ifjabb Balogként” azonosítsa a fiút, vagyis a szülő-gyerek kapcsolatból és így a hasonlóságból induljon ki és a „nem esik messze az alma a fájától” mondás alapján az apai minta másolását várja el a gyerek szereplőtől. A novella a név elhallgatása és a befejezés által a feltételezésnek ezzel a magától értődőségével szembesíthet, illetve az olvasó és elbeszélő látszólagos szerződéskötésének be nem tartásával „okozhat csalódást”, így a váratlanság narratív eszközével mélyítheti a tragédiát.

A mindkét novellában megjelenő gúnynevek pedig az életműben végig jelen vannak, sőt, a Tar-novellák egyik fő narratív összekötő elemének tartom a szereplők és a helyek folyamatos becézését, gúnynévvel ellátását, amely komplex jelentőséggel bír. Egyfelől az emberben rejlő kreativitásigény jelölője: ha nincs mód más szintéren alkotni, akkor a környezetünk elemeit használjuk fel erre. Ugyanígy jelzi azonban a birtoklásigényt is, vagyis azt, hogy amikor keveset birtoklunk, életbevágó, hogy a környezetünkről úgy tűnjön, hogy birtokunkba vettük. Nem utolsó sorban pedig, a humorhoz hasonlóan, a marginális társadalmi helyzet okozta mentális feszültség levezetésének, a verbális agresszióknak is jele lehet. Deczki Sarolta monográfiájában két életrajzi elemmel magyarázza a gúnynevek állandó jelenlétét: említi azt az értelmezést, amely szerint a szerző ügynök létével indokolható, hiszen „egy olyan szervezet tagja [volt], amelyben

▼
²² Lásd például DECZKI Sarolta, *A robogó csontváz, vízipók, Nándi néni és a többiek. A nevek poétikája Tar Sándor prózájában*, Literatura, 2018/1, 66–76.

senki sem viselhetette a saját nevét, sem a megfigyelők, sem a megfigyelték.” Ám ő is „egyszerűbb megoldásnak” tartja inkább a másik életrajzi tény, tudniillik, hogy „Tar Sándor egy olyan közegben élt és dolgozott élete végéig, melynek nyelvhasználatára a szleng volt a jellemző, egy sajátos rétegnyelv, melynek beszélői között természetes beavatási gesztus volt a gúnynevek adományozása.” Ehhez pedig az általam soroltakhoz hasonló társadalmi funkciókat rendel: csoportkohéziós gesztusként értelmezi, a sztenderd nyelvhasználat aláásásaként, és nem utolsó sorban a névadás állami monopóliumának kétségbe vonásaként.²³

Balog alakja tragikus, ugyanakkor hagyományosnak tekinthető kiilleszkedés-történetével, egyszerű nevével és kifejező, csúfondáros gúnyneveivel nem tűnik ki, beleillik a szerző ugyanilyen attribútumokat viselő szereplőgárdájába. A fiú pedig tulajdonképpen szintén társítható Tar gyerekfiguráihoz, akikhez a narrátorok jellemzően komplex módon viszonyulnak: a felnőtt-ábrázolásokkal szemben nem nyíltan, direkt módon beszélnek el történetüket, hanem az érzelmeikre és gondolataikra fókuszálva, sokkal inkább impresszív módon mutatják be őket. Ezáltal ábrázolásmódjuk egyszerre lesz távolságtartó – a gyermeki elme titokzatos, a felnőtt elbeszélő és az olvasó számára nem teljességgel hozzáférhető, a gyakran tragikus tetteik (szexuális abúzusok, egyéb brutalitás) váratlannak hatnak – és válik ugyanakkor közelivé is, hiszen ezekben a novellákban a gyakori háborzongató események ellenére és a felnőtt szereplőkkel való szolidaritás mellett is a gyerekszereplők tragikumuk lesz a legerősebb hatásmechanizmussal bíró pont.

A jelen novella végkifejletét adó tragikus tett is érheti az olvasót váratlanul, az *Előtted a küzdés* szövegében fellelhető hangulati és motivikus anticipáció hiányzik, ugyanakkor a külső cselekményt és időnként a fiú minimalista, jelentésszerű megszólalásait a befejezés határozott előkészítéseként, megalapozásaként is olvashatjuk. A történet kulcsérzelme a korábban említett társadalmi szégyen, amelyet a rendszeres és hosszadalmas, megalázó zenés kéregetés okoz, amelyről a szereplő a maga módján többször is az apja – és a dialógusokat olvasva a befogadó – tudtára adja ösztönös tiltakozását. Először az derül ki, hogy nem akar énekelni és hogy le szeretne szállni a vonatról,²⁴ a negyedik párbeszédből és leírásból pedig megtudjuk, hogy ennek egyik legfőbb oka a koldulás veszélyesen kiszolgáltatott volta. A dialógusban ugyanis, ismét gyermeki tanulásvággyal, idézi a fiú apja szavait: „Te mondtad, hogy az ember nem tudhatja előre, kiben, mi lakik.”, majd az ezt követő leírás első fokalizált mondata: „Most nem volt kedve énekelni, mert az ember nem tudhatja előre.”²⁵ Ez a kifejtetlen, de sokatmondó kijelentés a másoknak, a kényszerű kontaktusba állított potenciális adományozóknak való fenyegető kiszolgáltatottságot jelentheti, azt tehát, hogy azonkívül, hogy a koldulás

23 Mindkét idézet helye: DECZKI, *Tar Sándor*, Osiris, Budapest, 2022, 183–184.

24 Ezek az igények, ismét a gyermeki viselkedés pszichológiai pontosságával, óvatos (gyakran „mi lenne, ha”-típusú) kérdésekben nyilvánulnak meg.

25 Mindkét idézet helye: TAR, *Lassú*, 208.

az embert megfosztja a méltóságától, még félnie is kell a megszégyenítésben résztvevő másikkal, ismeretlenek váratlan reakcióitól. A koldulást a novellában értelmezhetjük a szegénység metonímiájaként és metaforájaként is, ami a fenti állapotot – a szegénnyel, a kiszolgáltatottsággal, a bizonytalansággal megélés – általános érvényűvé teszi.

A szegénnyel a gyerek tudatában folyamatosan felsejlő Kárász Tibi fenyegető alakja testesíti meg, olyan gondolatokban, mint például „Ha ezt Kárász Tibi látná”. Az osztálytárs, és ezáltal a szegény is a gyermeki tudatban veszélyes monstrumává válik, mindenható entitássá: „Nem látja, de tudni fogja úgyis, mert oda lát, ahova akar. Lehet, hogy most is.”²⁶ Ez a gondolatmenet együtt foglalja magában a szegénnyel és a többségi környezet omnipotenciáját, a megszégyenülés mindent átjáró, mindenhol jelenlévő és felszámolhatatlan erejét. Ez a fajta bőr alá kúszó, állandó feszültséget okozó szegényérzet az egyik fő motivációja a novellavégéig „apagyilkos” gesztusnak. A szegényérett, illetve az öngyűlölet és a saját csoport ellen forduló agresszió, amiket Gordon W. Allport szociálpszichológus az előítéllettel sújtott kisebbségi csoportok tagjainak túlélési-ellenállási kategóriái közé sorol.²⁷

Mindezt egy tragikus fejlődés- vagy felnövéstörténetnek nevezhető folyamat kíséri a novellában. Az első dialógusban az apa és a fia arról fantáziálnak, hogy az apa megveri majd Kárász Tibit; a vonaton való sorozatos megalázások csúcspontja után azonban (amikor egy részeges, agresszív csapat kihasználja, leitatja őket és miután megunt a „mulatást”, a hangszert összetörve kidobja őket) a fiú addigi bátortalan, bizonytalan viselkedése átalakul. Az átalakulás egy, egyszerre az ital és a megrázkódtatás hatására történő, szinte hisztérikus nevetésben csúcsosodik ki, majd a fiú, immár kijózanodva, elfogadja a felismerést, és elköveti elsőként a mentális, verbális apagyilkosságot – egyetlen, sokat jelentő mondat: „Te nem fogod megpofozni Kárász Tibit.”²⁸

A felnövéstörténet szintaktikai szinten is megvalósul: a gyerek a novella első felében túlnyomórészt kérdésekben szólal meg, később azonban már vagy állít (válaszol az apa kérdéseire) vagy hallgat. Az imént idézett mondatot egy olyan anticipáló megszólalás előzi meg, amelynek baljóslatú jellegét az olvasó vélhetően csak utólag ismeri fel. A dialógus ugyanis így kezdődik: „Én erős vagyok, apu? / Hát persze. (...) Akkor én fel tudnék ugrani a vonatra is. Ami gyorsan megy. / Arra senki nem tud felugrani. Leszakad a keze. / Te sem? / Én sem. / Mert gyenge vagy, mint a szellő?” Ugyanakkor az utolsó kérdésben (mely így folytatódik: „Ezt

26 Mindkét idézet helye: Uő.

27 „Az »öngyűlölet« kifejezésével azt az állapotot jelöltük, amikor az ember szégyenkezve veszi tudomásul, hogy csoportja mások által megvetett tulajdonságai őt is jellemzi. Ebben az összefüggésben érdektelen, hogy valóságos vagy pusztán képzelte tulajdonságokról van szó. Az öngyűlölet kifejezést használjuk abban az esetben is, ha a személy saját csoportja más tagjaitól azért irtózik, mert azok »rendelkeznek« a csoport negatívan értékelt tulajdonságaival. Az »öngyűlölet« kifejezésének mindkét jelentése jogos.” Gordon W. ALLPORT, *De elnyomás következtében kialakult tulajdonságok* = Uő., *Az előítélet*, Osiris, Budapest, 1999, 199.

28 TAR, *Lassú*, 222.

is a vonaton mondták? / És hogy pacsomag vagy.”), illetve az idézetből kihagyott részben („Azt mondták, izmom van. Az az? / Az.”)²⁹ újra a gyermek külső környezete segítségével és kérdések általi tudáskielégítése jelenik meg. A kérdések tehát a szöveg végén visszatérnek – ez egyfelől a mentális változáson keresztülment gyerek szereplőnek szükséges, hogy megszerezzen minden eszközt, tudást az apjával és a sorsával való leszámolás elvégzéséhez; másfelől azonban narratív szempontból ennek segítségével érzékelhető, hogy a gyerek mentális felnövése természetesen nem teljes felnövést jelent. Ez pedig fokozza a tragikumot, hiszen az ártatlan, tudásért tapogatózó kérdések felmutatják a gyermeki psziché ideális jellegét, azt, hogy milyen lehetne a fiú, ha nem állna az adott szociális kihívások előtt.

A novella szerkezeti ívét a vonaton történő fokozódó intenzitású megszegyenülés-sorozat adja, amelynek állomásai egyre megterhelőbbek a gyerek számára: elsőként egy hétköznapi kolduló jelenetet látunk, majd a következő kérégetés során kiderül, hogy az apa rendszeresen súlyos hazugságokkal vásárolja meg az utasok együttérzését, amit a fiú egyre nehezebben visel el, ezután egy gyerekcsapat előtti megaláztatás következik, majd az érzelmi csúcspont az extatikusan mulatozó csoporttal. Érdemes röviden kitérni a vonat motívumára; ahogyan Deczki Sarolta is írja:

Tar hőseinek valóságában az utazás magának az utazás toposzának a felszámolása. Nem a személyiség kiteljesedését, a vágyott célok elérését jelenti, hanem az ismétlést, a mindig ugyanazt. Tar hősei számára a leggyakoribb közlekedési eszköz a vonat (...), [amelynek] kronotoposzához Tar novelláiban (...) a kiszolgáltatottság és a gyökértelenség léthelyzetei kötődnek. (...) A vonat mozgása nem teleologikus, vagyis nem valahonnan visz valahová, hanem körkörös (...), inkább egy állapot maradándóságát nyomatékosítja.³⁰

E novellában is értelmezhetjük a folyamatosan mozgó vonatot a kiszolgáltatottság, kivetettség szimbolikus tereként, amely metanarratív módon az otthonatlanságra vonatkoztatható. Emellett olyan hely, ahol szélsőségesen mutatkoznak meg a társadalmi csoportok közötti különbségek, a kényszerű összecsúszás tere, amely speciális térhelyzetéből adódóan konzerválja a meglévő állapotokat. Nem mellesleg a *Lassú teher* főszereplője mozgásában korlátozott, így a mozgás képzeit hozó vonaton való létezése az eszköz/tér közösségi funkciójának és a biztonság, a védőháló teljes hiányának feszültségét is megerősíti.

A kitalált történetek iteratív elbeszélésének³¹ jelene az egyetlen a szövegben, amely során a narrátor hosszabban mutatja be a koldulás rendszerét és utal

29 Mindhárom idézet helye: Uo., 221.

30 DECZKI, *Tar Sándor*, 217.

31 Genette definíciója szerint az iteratív elbeszélés az az elbeszéléstípus, melyben egy narratív kijelentés egy cselekmény több-
szöri előfordulását foglalja magában. (Gérard GENETTE, *Narrative Discourse. An Essay in Method*, trans. Jane E. LEWIN, Cornell

annak visszatérő jellegére, tehát nem csak a múltból (ahogy az anya-jelenetben)³² és nem csak a jelenbeli történetről beszél; ezzel a sorozatossággal, az egyre növekvő hazugságok elmesélésével pedig fokozza a feszültséget, amely az olvasót a gyerekszereplő belső világához közelítheti. A múlt kiszínezése során az apa ugyanolyan erővel használja fel a fiát, mint saját sántaságát, sőt, önmaguk szerencsétlenként, szájalomraméltóként való eladása még súlyosabb lelki teherként tűnik fel a gyerek szempontjából, mint a méltóság elvesztésével járó koldulás. Az önkikiadásnak ezt a „cirkuszi” fajtáját társíthatjuk a médiatudományban *poverty porn*-nak vagy *poornography*-nak nevezett jelenséghez,³³ de mivel jelen esetben a média manipulatív szórakoztatásának átvállalásáról, a szereplők önmagukra irányuló tevékenységéről van szó, a *poverty porn* az Allport által „védekező típusú rájátszásnak” nevezett ellenállási stratégiaként is értelmezhető.³⁴ Az apa kitalált történetei és saját és gyermeke kiszolgáltatása több más aspektusból is erőteljesen hasonlít a média köztudatot alakító struktúráira: 1) az ún. szenvedésteljesítményre fókuszál, 2) a betegséget a szegénységgel a médiához hasonló módon és a szenvedést okozó beteg testet centralizálva kapcsolja össze és 3) ő is tudatában van és hasznosítja is, hogy „a legfotogénebb szegény a szegény gyerek”.³⁵

A szegény fokozódó ívének nem mond ellent, hogy csak ezt az önkikiadást követi a gyerekcsoport-jelenet, amelyben az előzőhöz és a következőkhöz képest kívülről „nem történik semmi”. Azonban ekkor jelenik meg Kárász Tibi omnipotenciája a legexpliciten módon, itt fogalmazódik meg az öltözködés mint szegénységmarker,³⁶ és összességében a fiú integritására és identitására bántóbban, megrázóbban hat az apja és a többi felnőtt közt folyó kiadásnál a gyerektársak csúfolódása, gúnyos reakciói, egyértelmű kiközösítő gesztusai, vagyis a korabeliek felől áradó megszégyenítés.

University Press, Ithaca–New York, 1983, 116.)

32 Az anya múltbeli alakja, a rokkant férje és a közös fiúk elhagyása a 211–212. oldalon jelenik meg, Balog lesántulásának története kapcsán. Az elbeszélő a befogadót ekkor közelíti leginkább a férfi alakjához, akivel ebben a jelenetben lehet talán a leginkább empatizálni, hiszen a párkapcsolat fenntartását is befolyásoló rokkantságát, kiszolgáltatottságát és végül egyedül maradását ebben tematizálja a két szereplő egyedül direkt módon. Az anya karakterét és a döntés súlyát a párbeszéd eszköze érzékelteti, amely a jelenetet dominálja és zárja is, hogy aztán váratlanul visszaugorjunk a jelen helyzetbe.

33 A szegények kiszolgáltatása és kizsákmányolása a tömegszórakoztatás érdekében, lásd például HAMMER Ferenc, *Közbeszéd és társadalmi igazságosság: a Fókusz szegénységábrázolásának értelmezése*, Gondolat, Budapest, 2006, 121.; Kathy HAMILTON et al., *Poverty in Consumer Culture: Towards a Transformative Social Representation*, Journal of Marketing Management, 2014/17–18, 1841–1842.

34 ALLPORT, I. m., 194. Az apa egyébként a múlt tarkításával, a gyerek hajának gondörítésével Allport egy másik, „ravaszság és csalás” elnevezésű ellenállás-stratégiáját is használja, amiről ráadásul Allport azt írja, „a tendencia súlyosbodik, ha a ravaszsgon az életben maradás múlik” és hogy „[a]z előítélettel sújtott csoportok tagjai között megfigyelhető típusos magatartások közül ez tűnik az egyik leglogikusabbnak. Inkább azon csodálkozhatunk, hogy miért nem találkozunk vele gyakrabban”. (Uo., 197.)

35 Minderről lásd HAMMER, 63, 73–74, 122.

36 „...és azt Kárász Tibi biztosan megtudná. Azt is, hogy bakancs van a lábán, nem olyan, mint itt a többi fiúnak, és a kabátja is!” (TAR, Lassú, 215.) Ehhez egyébként kapcsolhatjuk Adam Smith és Amartya Sen szociológusok az abszolút szegénységről, a hiányról és a megfosztottságról mint a társas interakciókból való kirekesztettségéről, a méltóság elvesztéséről szóló gondolatait. Bővebben lásd: Adam SMITH, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Clarendon Press, Oxford, 1976. és Amartya SEN, *Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I.*, Esély 2003/6, 3–22.

Az apa érzékeli a fiú megaláz(tat)ás okozta szenvedését, sőt, egy-két, sírásra utaló jelenetben a szöveg azt sugallja, ő sem teljesen érzéketlen a kiszolgáltatás folyamatában, de ezeket elnyomja magában, és folytatja a fiút egyre jobban gyötörő koldulást, amíg csak lehet. Nem másról van itt szó, mint, ahogy Kozma Judit fogalmaz, „[a] túlélésre berendezkedett életformában minden dolog, amit tökéként lehet felhasználni, tőkévé válik.”, és „[h]a más lehetőségek (anyagi, tudás-, kapcsolati tőke) nincsenek, akkor csak az illegális vagy a közgondolkodás által elítélt lehetőségekhez lehet nyúlni”, amilyen jelen esetben a koldulás, a félrevezetés, a gyerek felhasználása, ami „[a] beilleszkedett többség nézőpontjából (...) a gyermekek súlyos veszélyeztetése, az elkövetők szempontjából viszont csak forrásfelhasználási kérdés”.³⁷

A novella befejezésének narrációs megoldása ismét nem tér el a Tar Sándor-i elbeszéléstechnikától: ahogyan az *Előtted...* zárásánál említettem, a szövegek gyakran valamelyik korlátozott tudással rendelkező szereplő fókuszálásával érnek véget, ami az aktív befogadói közreműködésre, figyelemre, az érzelmi kapcsolódás létrejöttére épít. A *Lassú teher*ben végig a gyerek fókuszált helyzete dominál, a zárlatot azonban az áldozat, az apa szemszögéből olvassuk, és ez a perspektívaváltás a váratlanság hatásfokát és természetesen a tragikum erejét fokozza. Az utolsó mondat pedig szintén az életmű gyakori szintaktikai technikáját hordozza: a „Nem volt már semmi értelme.” állítás ugyanis vonatkozik a konkrét helyzetre is, arra, hogy az apa már nem bírja tartani a vasat, tehát elengedi, de önmagában, zárómondatként állva hangsúlyt és többletjelentést is kap: nem volt már semmi értelme ellenkezni, a sorsával szembemenni, az élet, a küzdés és túlélés vágya értelmetlen, értelmezhetetlen igény. A konkrét cselekmény ezáltal hasonló módon nyílik meg egy tág perspektíva felé, ahogyan az életműben gyakori, közös emberi tapasztalatot bemutató novellaindítások; ezekben a zárásokban az elbeszélő ugyanúgy az emberi érzésre fókuszál, kizárólag arra, a szövegben kibontott helyzet, személy, történet helyett. A cél azonban természetesen már nem ugyanaz: a nyitásokban a közösségvállalás előidézése, a ráhangolódás, a zárásokban pedig, a tragédia megemelésével vagy a melankolikus hangulat sötétebbre rajzolásával³⁸ a már meglévő közösségvállalás és szolidaritás érzésének elmélyítése.³⁹

▼

³⁷ KOZMA, I. m., 11–12.

³⁸ Az árnyalatok ugyan megvannak, de kijelenthetjük, hogy szó szerint két vagy három kivételtől eltekintve a terjedelmes életmű összes novellája negatív végkicsengéssel bír. Amikor nem az, a boldog vég akkor is rendkívül kérdéses és bizonytalan, vagy az elért célt beárnyékolja a sok veszteség. Utóbbira a legjobb példa az etekintetben egyedülálló *Kis fehér ház* című novella, amelyben a főszereplő meglepő módon sikert tudhat magáénak, eléri, amire vágyott – azonban explicit módon megfogalmazódik, hogy a boldogság, tehát a valódi beteljesülés így is elmarad: „Nem az, hogy boldog, ez most már másként van, olyan az egész, mint mikor egy jó alvásból felebredve nyújtózkodik az ember, és nem üti bele a kezét semmibe. Most már csak azon van, hogy ha nem is örökké, de legalább addig tartson az élete, amíg mindent, de mindent elfelejt.” (Tar Sándor, *Kis fehér ház* = Uő., *Lassú teher*, Magvető, Budapest, 1998, 168.)

³⁹ Két másik példa az életműből: „Mert én már meghaltam. Akkor is, ha élek.” (Tar Sándor, *Üzleti ajánlat* = Uő., *A térkép szélén*, Magvető, Budapest, 2003, 54.), „Odakint nagyon bolond a világ, mondta később, na, haladjunk.” (Tar Sándor, *Ünnepek után* = Uő., *A térkép szélén*, Magvető, Budapest, 2003, 196.)

Kifosztottság és sorstalanság a Sátántangóban

A *Sátántangó* méltatása során Radnóti Sándor hajdani tanulmánya többek között a regény „szociológiai mikrorealizmusát”¹ emelte ki, ám a művet teljes joggal magasztaló értelmezések többségével megegyezően egy mitikus nagyszerkezet eltávolító hatáseffektusában feloldva láttatta az emberi méltóság és méltatlanság térségi etosának megjelenítését a regény világában. A „korszakos alkotásként” ünnepelt mű korabeli értelmezői perspektíváit és látószögét természetesen mélyen befolyásolták a nyolcvanas évtized társadalmi, kulturális és ideológiai kontextusai. Mivel a marxizmus üdvtörténeti doktrínáját egyedül érvényes világnézetként redukáló hivatalos kritikai nyelv alapvetően kompromittálta azt a tükrözéssel nyugvó, és a társadalmi elkötelezettség méricskélésén alapuló műértelmezői gyakorlatot, amelyet a szocreál kritika szemléleti és nyelvi etikettje többé-kevésbé elvártak tekintett, így érthető, hogy a korszak – és pláne majd a rendszerváltás utáni elméleti robbanás – progresszívebb, távlatosabb bölcséleti szempontrendszere és hagyománya felől közelítő értelmezői igyekeztek kizárni saját megnyilvánulásaikból azokat a perspektívákat, és a hozzájuk tapadó nyelvi patterneket, amelyeket ideológiai értelemben szennyezettnek éreztek, vagy amelyek egy túlhaladottnak tekintett moralizáló-allegorizáló olvasásmód gyanúját vethették volna fel.

(A kép persze nem ennyire homogén, hiszen például Radnóti Sándor és Balassa Péter² egymással is dialogizáló értelmezései a nagyregény visszatérését, az epikus világ mesteri megformáltságát, azaz a szöveg valóságreferens vonatkozásait hangsúlyosan kiemelve egy sajátosan kelet-európai horizontú történetként is láttatták a művet.)

Mindazonáltal az is érzékelhető, hogy épp az ideológiai érintettség veszélyének elkerülése okán az értelmezésekben akkoriban többnyire háttérbe szorult a társadalmi elkötelezettség, a kiszolgáltatottakkal együttérző közösségvállalás emancipatorikus, illetőleg a térségi lét hatalmi-ideológiai valóságvonatkozásaihoz kapcsolódó, napjainkban ismét fontosnak tűnő regényszálainak erőteljesebb megmutatása. Mindez persze csupán a kritikai megszólalás lehetőségeinek és feltételeinek mindenkori társadalmi, kulturális, diszkurzív beágyazottságát példázza, hiszen a *Sátántangó* korabeli értelmezéseinek számos nagyszerű darabja mai napig megkerülhetetlen és mérvadó része Krasznahorkai recepciójának.

▼

1 RADNÓTI Sándor, „Megalázottak és megszorítottak”, *Életünk* 23, 8. sz. (1985): 755.

2 BALASSA Péter, „A csapda koreográfiája”, *Jelenkor* 29, 2. sz. (1986): 177–184.

Néhány évtizeddel a regény megjelenése után, az átrendeződő társadalmi és irodalmi térben az „elkötelezettség” lázában égő új irodalmi zsánerek – mint a már nevében is rémes „szegénységirodalom”, pláne „traumairodalom” és társaik – térhódítása, és ehhez kapcsolódva a kritikai beszédek egy részének a műveken bizonyos ideológiai szempontok kellő érzékeltetését méltató (vagy hiányukat számonkérő) optikája azonban mintha újra a referencialitás és a „társadalmi valóság” iránti érzékenység megjelenését várná el a művésztől. Aligha kétséges, hogy miközben Krasznahorkai első regénye részben eleget tesz a „szegénység”- és „traumairodalom”, a „társadalmi problémakatalógus” felé irányuló ideologikus igényeknek, efféle besorolása vagy ilyen irányú funkcionális olvasata mérhetetlenül leszűkítené a mű komplexitását.

Azokban a szövegekben, amelyekben az elköteleződés etikai parancsa tartalom-má, jelentéssé magasztosítja fel magát, az eszmei „igazság” kimondásának ára minden esetben az esztétikai redukció – amiképp az ilyesféle szempontokat érvényesítő kritika is inkább tekinthető programnyilatkozatnak, mintsem műbírálatnak.

A kérdés nem egyszerűen az, mennyiben inkább társadalmi vagy irodalmi szempontból érdemesek vizsgálatra az említett irányzatos irodalmi zsánerek, illetve az ezek nyomán kereteződő olvasati módok, hanem hogy az „elkötelezettség”, a társadalmi és egzisztenciális értelemben elgondolt szenzibilitás miképpen jelenhet meg (meg kell-e jelennie?) úgy egy irodalmi műben, hogy az ne váljék egy (jobb esetben) nivósan megfogalmazott kiáltvánnyá.

A *Sátántangó* kritikai ereje immár négy évtizede ellenáll a neutralizálódásnak, a mindenkori fennállóval szemben képes folytonosan szövetséget kötni az örökösen alávetettel-elnyomottal – ami másként fogalmazva annyit jelent, hogy érvényessége a világ mindenkori nem-igazságát hordozza –, s ha felforgató ereje nem is jut mindig érvényre a változó időkben, folyamatos készenlétben tartja magát a megmutatkozásra és új tapasztalati terek megnyitására. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy e szubverzív negativitás esztétikai paradigmája a kanonizálódás során beépülhet a társadalmi afirmáció mindent kisajátító és saját érdekében hasznosító hagyományába, vagyis a *Sátántangó*hoz hasonlóan klasszicizálódásra ítélt mű ilyen módon mégis épp annak a kulturális intézményrendszernek válhat részévé, amelyből minden erejével ki akarja vonni magát. Krasznahorkai életműve nem csupán eme kiszolgáltatottság tudatában artikulálja magát, de erről való tudását nem egyszer szövegeinek tárgyává is emeli.

A regény értelmezői irányainak fentebb jelzett jellegzetességei miatt kevésbé volt észrevehető, hogy megjelenésekor a *Sátántangó* – ahogy T. S. Eliot szerint minden jelentős alkotás³ – visszamenőlegesen is átrendezve a művek rendjét

▼
3 T. S. ELIOT, „Hagyomány és egyéniség”, ford. SZENTKUTHY Miklós, in *Hagyomány és egyéniség: Az angol esszé klasszikusai*, vál. az Európa Könyvkiadó munkaközössége (Budapest: Európa, 1967), 558.

a saját gravitációs terébe vonzotta többek közt Konrád György *A látogatóját*, Tar Sándor és Csalog Zsolt írásait, és általában a hetvenes évektől egyre fontosabbá váló szociográfiai irodalom alapvetően emancipatorikus irányultságú, feltáró jellegű, társadalmi kérdéseket érintő referenciális műfaját. Ez a hagyományszál megszüntetve őrződik meg Krasznahorkai poétikájában, ahol a szociografikus valóságvonatkozások létfilozófiai fénytörésben válnak a megismerhető valóság kritikai megkérdőjelezéseiként felismerhetővé.

Így Tar Sándor *A 6714-es személy* című – 1981-ben egy szociográfiákat tartalmazó kötetben megjelent⁴ – írásának munkásvonaton utazó, nyelv és sors nélküli, az „otthon” igencsak kérdéses célja felé utazó embermasszája például a *Sátántangó* egzisztenciálisan és metafizikailag hasonlóképp kifosztott, hiábavalóan otthon kereső figuráinak előzményeként is látható: Krasznahorkai regénye mintha kiemelt volna néhány alakot Tar zónázó vonatáról, hogy nevet, környezetet, karaktert adva nekik mutathassa be sorsnélküliségük végzetes reménytelenségét és kilátástalanságát. Az *ellenállás melankóliája* háborús jeleneteiben pedig, ahol a szeméthalomban elmerült, fagyba dermedt kisvárost dúlja fel egy azonosíthatatlan elemekből álló csöcselék, talán ismét a Tar-novella zónázóinak arctalan, masszaszerű tömege, és a *Sátántangó* reménytelen otthonkeresői, a halicsok, kránerek, schmidtek lehetnek felismerhetők, immár a történelem alakításának megkerülhetetlen, konstitutív tényezőiként.

E majdani háborús létállapotnak egyébként már a *Sátántangó*ban fellelhetőek a kirobbanásra készülő kezdeményei Irimiás és Petrina egyik beszélgetésében: „Fel fogunk robbantani mindent! Egyenként felrobbantjuk őket – fordul Petrinához –, gyáva férgek [...] »A hidakat. A házakat. Az egész várost. A parkokat! A délelőttiöket! A postát! Szépen apránként mindent...«” (St 51)

Ám a történelmet a kiszolgáltatottak, a mindig-vesztesek, a heideggeri Das Man öntudatra ébredésének romboló pusztulásfolyamataként láttató Krasznahorkai-próza mégsem válik valamiféle társadalom-és történelemfilozófia emancipatorikus, „érzékenyítő” (ismét egy rémes kifejezés) megmutatásának olyasféle illusztrációjává, mint amelyek elkötelezett módon emelik fel szavukat a világunkat uraló hatalmi racionalitás áldozatainak érdekében, s amelyek – Adorno álláspontja szerint – épp tiltakozásuk érvelő, argumentatív jellegén keresztül keverednek maguk is bele a racionalitás folyamatába, s ezzel tiltakozásuk maga is azzá az ideológiává süllyed, amely ellen felemelik szavukat.

A *Sátántangó* egy olyan poétikai gyakorlatot tart érvényesnek és megvalósítandónak, amelyben paradox módon épp „a világ iránti minden elkötelezettséget kell felmondani ahhoz, hogy az író eleget tegyen az elkötelezett műalkotás, a

▼
4 Folyamatos jelen: *Fiatal szociográfusok antológiája*, szerk. BERKOVITS György, LÁZÁR István (Budapest: Szépirodalmi, 1981), 95–103. (A *Magyarország felfedezése* című sorozat könyve.)

polemikus elidegenedés eszméjének.”⁵ Adorno két olyan szerzőt nevez meg e „negatív esztétika” példájaként, akik Krasznahorkai prózavilágára is komoly hatást gyakoroltak: Kafkát és Beckettet. És ezen a ponton érdemes megemlíteni azt a szoros rokonságot, amely az adornói esztétikafelfogás (és az imént emlegetett két szerző) kapcsán válik láthatóvá Kertész Imre és Krasznahorkai írásmódja, illetve a bennük formává sűrűsödő létszemlélet közt. A *Sátántangó* megjelenésekor kevés figyelem irányult Krasznahorkai regényének és Kertész 1975-ben megjelent, már akkor jelentős ítései figyelembe részesülő, ám irodalomtörténeti távlatú értékelését majd csak mintegy másfél évtizeddel később elnyerő művének⁶ rokonságára. Pedig a *Sátántangó*, amellet, hogy szintén a „sorstalanság” regénye, világábrázolását, poétikai megoldásait, és esztétikájának az adornói negatívítás-eszményhez köthető, a bölcséleti hagyomány hasonló szálaiból szövődő létfilozófiai keretezettségét illetően is több szálon kapcsolódik Kertész regényéhez. Néhány ilyen összefüggésre szeretnék kitérni röviden.

Munkanaplójában Kertész (szinte a *Sátántangó* szinopszisát is megelőlegezve) a „sorsteremtés elvetélt lehetőségét” nevezi „korunk nagy emberi katasztrófáj”-ának;⁷ regényelméleti, írástechnikai, s az ezzel összefüggő (nyelv)filozófiai feljegyzéseiben ezért folyamatosan a *sorstalanság* ábrázolásának a társadalmi elvárásokat kijátszani képes adekvát formai és nyelvi megoldásai után kutat, hiszen, mint ismét szinte Adornót parafrázálva fogalmaz: „[a] kultúra sosem lesz képes annak tekinteni elnyomottjait, amik valójában, és az elnyomottak sem eszmélnék saját helyzetükre egy kultúra totalitásában, ez a helyzet a művészet számára elviselhetetlen.”⁸ Annak elviselhetetlensége, hogy – Beckettrel szólva – azt kell kifejezni, hogy nincs mit, nincs mivel és nincs miért kifejezni, a kudarc, a feleslegesség kínját reflexív módon, önálló szövegműként építi be mind Krasznahorkai mind pedig Kertész formanyelvébe. (Aki a *kudarc* művészi és egzisztenciális lét-helyzetét ráadásul önértelmező regénycímmé is emelte. S persze hasonló kudarc jelenik meg Krasznahorkai nagy regénykaraktereinél – Eszter György, Valuska, Korin, a Tanár úr vagy Florian – sorsában, illetve műveinek önreflexív, önnön elégtelenségüket minduntalan deklarátor szerkezetében is.)

Prózaviláguk a frankfurti teoretikus elképzeléséhez illeszkedve mondja fel a hivatalos valósággal kötött szövetséget, nem kínálva megváltást, és nem akarva azonosulni azzal a renddel, amelytől megpróbálja függetleníteni magát. Mindkét regényvilág érvénytelennek mutatja a teodicea történelemformáló jelenlétét,

▼

5 Theodor W. ADORNO, „Elkötelezettség”, in Theodor W. ADORNO, *A művészet és a művészetek: Irodalmi és zenei tanulmányok*, ford. BÁN Zoltán András, HEGYESSY Mária, POPRÁDY Judit, TANDORI Dezső (Budapest: Helikon, 1998), 129.

6 A *Sorstalanság* recepciójáról: MOLNÁR Gábor Tamás, „Fikcióalkotás és történelemszemlélet: Kertész Imre: Sorstalanság”, *Alföld* 47, 8. sz. (1996): 57–71.

7 KERTÉSZ Imre, *Lét és írás: Feljegyzések 1959–1973*, szerk. SOLTÉSZ Márton (Budapest: Kertész Imre Intézet– Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Alapítvány, 2024), 69.

8 Uo., 203–204.

amelyet Hegel még a világtörténet fejlődésmenetének irányítójaként képzelt el, s a művek ezzel párhuzamosan kérdőjelezik meg az Ész metafizikai haladásirányának történelemfilozófiai koncepcióját. Ebből fakadóan szakítanak azzal az évezredes európai hagyománnyal is, amely a Rossz létezését valamiféle hiányként, a Jó fogyatkozásaként, annak degradációjaként fogja fel, hiszen az isteni gondviselés eltűnésével a két mű világában a leplezetlenül jelenlévő, közönyösen munkáló Rossz válik az események – hol még csak ugrásra kész, hol agresszivitásában megmutatkozó – mozgatójává. Míg Kertésznel mindez Auschwitz jelenidejűségének,⁹ a holokauszt „működését” a létezés „működésével” azonosító¹⁰ traumatikus tapasztalatában válik korunkat meghatározó, minden egyéb metafizikát felülíró, kultúrateremtő erővé, Krasznahorkai regényei szuggesztív metaforákban (pl. a fekete autók feltűnése a Báró Wenckheim hazatérben, a tankerek *Az ellenállás melankóliájában*) vagy az akár egymás metonimikus ismétlődéseiként is felismerhető emlékezetes karakterekben (pl. az *Állatvanbent* beszélője, a *Háború és háború* Mastemann-ja, vagy akár a Herceg és a „posztókabátos férfi” *Az ellenállás melankóliájából*) jelzik a metafizikai rossz állandó és rémületes, a létezés minden szegmensét átjáró és mozgató jelenlétét. A lét így állandósult háborús helyzetként ábrázolódik, a „háború” pedig mindkét szerző regényvilágában mint létmetafora jelenik meg. Az életművekből kiemelhető számos lehetséges példa egyikeként *Az ellenállás melankóliájában* mindezt a Herceg létértelmező programbeszéde foglalja össze, Kertész pedig a *Gályanapló*ban nevezi meg a törvény és a rend egyedüli létformáló attribútumaként a háborút.¹¹ (Ami meg Krasznahorkai 1999-es művének válik összegző érvényű címévé.)

Szintén beszédes, hogy míg e folyamatos fenyegetettségből fakadó szorongató létérzékelést Kertész valamiféle „ontológiai tériszony”¹² állandósult jelenléteként jellemzi és ábrázolja írásaiban, a *Sátántangó* világát „ontológiai ostromállapot”¹³-ként leíró hajdani kritikus megfogalmazás pedig talán öntudatlanul is e metaforához kapcsolódva hívja fel a figyelmet a művek lét- és önszemléleti összefüggéseire.

A regényeket mélyen befolyásoló – s többek közt Nietzsche tragédia-értelmezéséből levezethető-létszemléleti közösség, amely lehetetlenné teszi integrálhatóságukat a mitikus-transzcendens művészethagyományba, egyúttal a művek poétikai megalkotottságában és nyelvhasználatában is tetten érhető kapcsolatot teremt. Közismert, hogy Kertész és Krasznahorkai számára e léttapasztalat

▼

9 „A Holocaust az én írásaimban sosem tudott múlt időben megjelenni.”, in KERTÉSZ Imre, *A stockholmi beszéd* (Budapest, Magvető, 2002), 17.

10 SCHMAL Dániel, „Isten, aki nem létezik”, in *Identitás, nyelv, trauma: Tanulmányok Kertész Imréről*, szerk. GYÖRGY Péter (Budapest: Magvető, 2021), 41.

11 KERTÉSZ Imre, *Gályanapló* (Budapest: Magvető, 2001), 274.

12 KERTÉSZ Imre, *A végső kocsmá* (Budapest: Magvető, 2017), 327.

13 Radnóti, „Megalázottak és megszorítottak”, 759.

közvetítésére alkalmas nyelv megtalálása nem egyszer szövegeik reflektált szövegmaként is tematizálódva kerül műveik megalkotásának homlokterébe. Az általuk használt nyelv saját törvényeivel igyekszik szembe szegülni a világ folyásával, amely „állandóan az ember mellének szegezi a pisztolyt”.¹⁴

A megfelelő nyelv megtalálásával kapcsolatos tépelődéseinek során többek között így ír Kertész: „Nem lehet beletörődni a szavakba. Minden, amit nem új, szokatlan, veséig hatoló, könyörtelen szavakkal nevezünk meg, mindaz megmarad a maga kényelmes rejtettségében a szokott neve mögött, s már senki sem ismeri félelmes tartalmát.”¹⁵ [...] Íróvá, azt hiszem, valójában nem valamiféle tehetőség teszi az embert, hanem hogy nem fogadja el a nyelvet és a kész fogalmakat.”¹⁶

Schönberg nyomán Kertész atonálisnak nevezi azt a disszonáns, a normatív jelentéseket megtörő, a kulturális idegenség érzékeltetésére alkalmas provokatív művészi nyelvet,¹⁷ amelynek kidolgozása a *Sorstalanság*tól kezdődően alakította megszólalásának különös grammatikájú modalitását, és amelynek filozófiai keretezésére számos esszéjében, tanulmányában tett kísérletet. Talán ezzel a zenei metaforával jellemzett írástechnika formálódásával hozható összefüggésbe Thomas Mann *Doktor Faustus*ának Kertészre épp a *Sorstalanság* írása idején gyakorolt óriási hatása is¹⁸, amelyben Leverkühn visszavonja a 9. szimfóniát. Krasznahorkai művészet-és nyelvszemlélete ezen a ponton ismét motivikusan kapcsolódik Kertészéhez, hiszen *Az ellenállás melankóliája* zenetanárában, a metafizikai harmóniából kiábránduló Eszter György figurájában alighanem szintén Leverkühn alakja ismerhető fel. Az ő disszonánsra hangolt zongorája, illetve a rajta felhangzó csikorgó dallamok nyelvi önemblémává tágítása pedig – Kertész atonális hangzatával egyezően – szintén a szövegek forma- és jelentésképző metaforájaként jellemzi művei megszólalását.

Mind a *Sátántangó*, mind a *Sorstalanság* nyelve mintha időzőjeles értelemben használná a szavakat, amelyek gyakran mintha épp annak hiányát jelentenék, amelyet eredetileg jelentettek. Más és más poétikai eljárások során, de a szavak funkcióját mindkét mű saját létezésük tagadásában találja meg, ekképp is érzékeltetve egy élehetetlennek és érvénytelennek tekintett világrend elutasításának igényét. Krasznahorkai hosszadalmasan kanyargó, a nyelvbe és létbe zártság állapotát bonyolult alá és mellérendelésekből épülő mondatlabirintusai ugyanazt az elveszettséget érzékeltetik, mint Kertész szikár, a létezés abszurditását a magától értetődés provokatív modalitásában imitáló nyelve.

▼
14 ADORNO, „Elkötelezettség”, 120.

15 KERTÉSZ Imre, *Lét és írás...*, 83–84.

16 Uo., 85.

17 KERTÉSZ Imre, *A száműzött nyelv* (Budapest: Magvető, 2001), 283.

18 KERTÉSZ Imre, *Felszámolás* (Budapest: Magvető, 2003), 48–49.

A *Sorstalanság* elbeszélője ezért nem az áldozatok, az elnyomottak érzelmesen fájdalmas nyelvén szólal meg, hiszen a műalkotás keretei közt e nyelv, e fájdalmas hang és a szenvedés óhatatlanul felmagasztosulna, s így maga is azonosulna a megtagadni kívánt kultúrával. S természetesen ugyanezt a hatást éri el a *Sorstalanság* nyelvi karakterét közismerten meghatározó „természetesen” határozószó megrá-
zóan gyakori előfordulásai is.

Hasonlóképp magyarázható a *Sátántangó* végtelenségig kiszolgáltatott, szintén a *sorstalanság* egzisztenciális drámáját színre vivő szereplőinek és kudarcra ítélt törekvéseinek gyakran ironikus akcentusú jellemzése és jelenetezése. Kiemelkedő példája ennek az iróniának – amely alapvetően tragikus akcentusban csendül fel az ábrázolás során – az a jelenet, amikor a rendőrségi fogalmazók az Irimiás jelentésében mély megvetéssel, ám szociografikusan pontos kíméletlenséggel ábrázolt telepiek jellemzését próbálják egy eufemisztikusabb nyelvre fordítani: a „mindennapi” és a „hivatalos” nyelv közti távolságban nem csupán a végtelenségig roncsolt létezés, de az annak ábrázolására szolgáló nyelv esendősége és kilátástalansága is megmutatkozik.

Ugyancsak az (akkor még *Muzulmán* címen) író *Sorstalanság* formába öntésének nehézségeivel kapcsolatban jegyzi fel Kertész azokat az adornói negatív esztétikához szintén kapcsolható narratopoétikai szempontokat, amelyek egyúttal akár Krasznahorkai regényének prózaformáját is jellemezhetik: „Nehézségek: cselekménytelenséget cselekményként kezelni a kifejeletben. Passzivitást akcióként. A helyzet logikátlanságát a forma logikájává tenni.”¹⁹

Az idő megdermedésének, a történet visszavonásának, a zárt formaszervezetben megmutatkozó létezésabszurd ábrázolásának az idézetben rögzített feladata, illetőleg a kudarcélményt konstitutív szólamhangjai mellett a sorstól, a személyiségtől, az otthontól és a nyelvtől való megfosztottság, a szegénység mint metafizikai otthontalanság közös motívumai meghatározó érvénnyel alakítják Kertész és Krasznahorkai (első) regényeinek jelentésszerkezetét. Ráadásul – ami persze akkor még nem volt jól látható – mindkét szerzői életmű a pontosításokra, témavariációk kibontására, a folyamatos korrekcióra és kudarcok egymásból kibomló beismerésére épülve érzékelteti és tematizálja a nyelv és a művészi megszólalás elégtelenségét illető ismeretelméleti szkepszist. „Újra-és újra írni. (Újjá-és újjáírni.)” – fogalmaz Kertész a *Végő kocsmában*,²⁰ míg Krasznahorkai új összefüggésekben vissza-visszatérő motívumai, a fordítás tevékenységének kiemelt jelentésképző szerepe helyezése, új perspektívákban felbukkanó témavariációi, az egyes művek közt szövegszerűen is jelzett kapcsolódások jelzik ugyanezt a reménytelen próbálkozást.

19 KERTÉSZ Imre, *Lét és írás...*, 180.

20 KERTÉSZ Imre, *Végő kocsmában...*, 326.

A két szerzői világ poétikai, nyelvi, filozófiai összevetése fontos, ám jelen írás tárgyát és kereteit nyilvánvalóan meghaladó feladat. Csupán jelezni szerettem volna a *Sátántangó* gazdag hagyományszálakból szövődő regényvilágának bizonyos kapcsolódásait, amelyek a regény megjelenésekor ugyan kevésbé voltak talán nyilvánvalók, ám amelyek szerintem igen erősen befolyásolhatták annak megszólalásmódját, s az életművek későbbi alakulástörténetét is figyelembe véve egy más alkalommal további párhuzamok vizsgálatát teszik szükségessé.

Most azonban vissza Krasznahorkai első regényéhez.

A *Sátántangó* időkezelése olyan mozgékony, önmagát is destabilizáló szerkezetté formálódik, amely a személyes létezés és az átlátható metafizikai rend centrumának elvesztését érzékeltetve szegül szembe az instrumentális ész szabályaival; világábrázolása ennek köszönhetően vonja ki magát a harmonikus rendbe illeszthető létmagyarázatok igazságának fennhatósága alól.

Ágensé és modellje a telepi közösség eseményeit aprólékos pontossággal dokumentáló doktor, aki gondosan kiválasztott megfigyelői helyét elfoglalva végzi emlékezőképessége megóvását a körülötte zajló pusztulással szemben a folyamatos lejegyzői munkával, amelynek regénybeli ábrázolása nem csupán az átfogó létmagyarázatok megfogalmazhatatlanságát, de a tévedésről való tudás rögzíthetetlenségét is jelzi.

Szobájának mértani elrendezettségű berendezési tárgyain végigtekintve a doktor elégedetten állapíthatja meg, hogy „mindannyiuk sugarában ő áll, magabiztosan és mindenhatón” (St 67). Ez a nem kevés ironiával ábrázolódó karteziánus megfigyelőpozíció a megismerői tér középponti fókuszaként tekintve önmagára a totális áttekintésben bízik, miközben viszont –amint ezt a szöveg világossá teszi – saját megfigyelését képtelen megfigyelés tárgyává tenni: a szubjektum maga válik a megfigyelés vakfoltjává. A regény azzal is jelzi e kitüntetettnek vélt megismerői státusz további perspektivikus esetlegességét, hogy a doktor, miután hazatér a kórházból, ahova egy delíriumos rosszulléte miatt szállították, nem értesülván a távolléte alatt történt korántsem lényegtelen eseményekről – hogy tudniillik mindenki elhagyta a telepet –, mit sem sejtve írja tovább feljegyzéseit. Még tovább erősíti a jelenetben kirajzolódó reflektálatlan megismerői pozíció komikumát, hogy nyugalma érdekében a doktor beszögezi háza ajtaját, véglegesen fixálva így a szöveg által akkorra már érvénytelennek mutatott középponti helyzetét.

A szerkezet szintjén pedig a mű körkörössége kérdőjelezi meg a tér átláthatóságának objektivista illúzióját: a doktor regény végén olvasható feljegyzései tudvalévőleg megegyeznek a regény első fejezetének kezdősoraival. A telepiekéről szóló feljegyzéseit író doktor így nem csupán szereplője, hanem a mű önmagába forduló szerkesztettségének köszönhetően szerzője, teremtője is lesz a regényvilág működésének. A doktor feljegyzései az utolsó oldal után kezdődő újabb kör nar-

rátorának „másodlagos megfigyelői” látószögéhez képest reflektálttá, perspektivikussá válnak, relativizálódnak, esetlegesnek mutatkoznak. Ennek belső tükrözése a regényben a doktor által tetszéssel nézegetett háborús riportfotó, amelyen egy sivatagos terepen kígyózó rongyos menet, illetve a kép alsó sarkán egy katonai megfigyelő objektum látható. A kép egyrészt persze a regény vizuális emblémája, ugyanakkor a képet elemző doktor alakjának megkettőződésével a körkörös regényszerkezet során sokszorozódó megfigyelői pozícióváltásokat is jellemzi (St 82).

A doktor scriptori és értelmezői kompetenciáját több irányból megkérdőjelező regény a művön belüli dokumentátor szövege és a regény(szöveg) egymásba játszásával analógiásan a saját illetékességét is kérdőre vonja, s a műben ábrázoltak bemutatását szereplőjének elhibázott világleírásával-és magyarázatával hozza összefüggésbe. Az ily módon saját státuszát detronizáló, önmagát tévedésként és melléfogásként jellemző műalkotás megfosztja az irodalmi megszólalást attól az évszázadok alatt ráakódó szakrális aurától, amely a művészetet valamiféle magasabb rendű igazság hordozójaként és kinyilvánítójaként kezelve biztosít neki kiemelt helyet a társadalmi hierarchiában. Az érvényes „üzenet” közvetítésére alkalmatlan, pontosabban csupán a saját alkalmatlanságáról szóló híradást közvetíteni képes műalkotás így a kultúra hamisnak tekintett rendjével szembeni oppozícióját jelenti be. A regény szerkezetét meghatározó körköröség egyszerre az idő folyamába történő olyan beavatkozás, amely megtagadja az előrejutást, a haladást, a célképzetes cselekvések, általában véve a „jövő” elérésének bármiféle lehetőségét, s ezzel természetesen mindennemű „megváltás” reményét is. Így tehát a mű cselekményvonatkozásain túl elsődlegesen a regényforma lesz az, amely már eleve kudarcra ítéli a szereplők jövőbe vetett megváltásillúzióit, akik a *Sátántangó* végtelenített körformájába záródva fosztódnak meg a saját jövőjükbe való belépés esélyétől.

A regényvilág önmagába forduló reménytelenségén túl a mű időkonceptiójában ábrázolódo létfelfogás egy tágabb értelemben egyszerre az emberi kultúra teleologikus önszemléletét is cáfolja, annak minden bizakodó üdvtörténeti implikációjával egyetemben. A forma kritikája adorni szellemében feszül neki a társadalom igazságának. Krasznahorkai későbbi műveiben az önmagába záruló formában megjelenő lételméleti szkepszis a „labirintus” metaforájában és poétikai alakzatában fog állandósulni, és e létforma érzékletes jellemzésekként a „rom” és a szemét” képeiben jelenik meg. Míg a rom az enyészet világalkotó monumentumaként a kulturális emlékezetmunka tárgya és indikátora, a szemét olyan szubverzív maradék, amely paradox elkülönbözéssel integrálódik csak a kultúrába, s minthogy azzal látszólag sem esztétikai, sem kulturális közösséget nem teremt, fenyegetően idegen marad. A romban megmutatkozó végesség megkérdőjelezi az emberi szuverenitás és a metafizikai örökérvényűség hatalmát, ilyenformán az időtlenségre jogot formáló metafizikai pillérek ideiglenességére és

esetlegességére figyelmeztetve szintén a regény értelemmag nélküli történelem-vízióját erősíti. A *Sátántangó* tájait alkotó romszerűség az idő megtapasztalásának olyan látványos ábrázolási módja, amelyben a még nem teljesen elveszett múlt és a már jelen lévő jövő egyesül hibrid alakzattá. A *Sátántangó* – s majd ezt tovább erősítve *Az ellenállás melankóliája* – bizonyossága szerint a történelem a rommá válás története, melynek során az emberi kultúra természettörténetté változik. Ez utóbbi regény biológiai bomlásfolyamatokat leíró zárлата éppen e történelmi végállapot megjelenítése. S jóllehet a szemét, a hulladék, az enyészetbe hulló tárgyi világ leírása a *Sátántangó* elhanyagolt helyszíneinek is szerves alkotóeleme, kiemelten jelzett poétikai helyzetbe először majd *Az ellenállás melankóliája* jeleneteiben kerül: „Ameddig csak ellátott, a járdák és az úttestek egész hálózatát a hulladéknak szinte egybefüggő páncélja borította el [...]. Almacsutkáktól bakancsokon át karóraszíjig, kabátgombig, rozsdás ajtókulcsig volt itt minden, amivel az ember, rögzítette hűvösen, emlékeztető jelet hagyhat maga után” (EM 159). Illetve máshol: „összetört pálinkáspalackok veszélyes törmelékei heverték a szálloda elnémult utcai frontja előtt, a túloldalt pedig [...] egy teljesen kifosztott és szétvert autóbusz állt” (EM 162). Hasonló értelemben tér vissza majd ez a motívum a *Báró Wenckheim hazatér* történetében, amikor a Tanár úr a maga önkéntes társadalmi szeparációjához, az „új honfoglaláshoz” térképezi fel a birtokba vehető területet; a leírás itt a hulladék különmeműségének és történetiségének érzékletes bemutatásával nyújtja a megállíthatatlanul pusztuló kultúra archeológiáját: „valóságos gazdagságra lelt, egy kincsestárra, amely a környékről begyűjtött deszkákból, széthajigált autógumikból, elhagyott, összeomlott tanyaépületek, egykor mezsgyehatárokat jelző, kifordult cölöpök, kátránypapír tekercesek, félredőlt, korhadó magaslesek, madárijesztők, rozsdás ekevasak, [...] és egyszerűen csak úgy titokban idehordott és ide leborított régi hűtőszekrényajtók és televízió-képernyők, autórongsok és kiszolgált, elhajigált ezernyiféle ruhanemű még használható anyagaiból állt, egyszóval a szétszóródott, időtlen szemét elemeiből, a szemétből tehát, akik, jegyezte meg munka közben a Tanár úr, vagyunk.” (BWH 32–33) A körforma, a labirintus, a rom és a szemét egymásba kapcsolódó motívumhálója mint az idő célképzetes irányának tagadása, egyképp az egzisztencia sorstól és világalakító képességétől való megfosztottságának jele.

Az idő megtorpanását a *Sátántangó* emlékeztető motívumai szintén általános érvényű világtapasztalattá emelik.

Ilyen például a pókok mindent beszövő enyészetképzete, a Schmidtéknél rég nem működő vekker (St 21), a hivatalban más és más időket mutató órák (St 33), a doktor által elhajított, feleslegessé váló óra (St 316) a természet ciklikus változását egyirányúsító megállíthatatlan esőzés leírása. És ugyanez az időállapot fogalmazódik meg összefoglaló érvénnyel már a regény elején Futaki töprengései közben is: „az örökkévalóság mozdulatlan gömbjében bohóckodik az idő egésze” (St 10).

Ezt az állóképszerű időtlenséget erősíti az ábrázolt világ történelemnélkülisége is: a szöveg egyetlen múltra utaló emléke a gazdaság valamikori felszámolása. A szociális és metafizikai alapzat elvesztésének hajdani pillanatán, vagyis a telep felszámolásán kívül nem történik utalás a történelmi múltra; a szereplők éppúgy megfosztódnak a történelemtől, mint saját történetüktől és így saját jövőjüktől is.

A pusztulás nemcsak az épített világ szétmállásának részletező leírásaiban érzékelhető – például Schmidték konyhája, a hivatali helyiségek, a major vagy a kocsmá végállapot-közeli állapotának ábrázolásában –, de mindez a pusztulás az emberi test ezzel párhuzamos roncsoltságában is hangsúlyosan jelenik meg. Nem egyszerűen a szereplők külső karakterjegyei, szaguk, ruházatuk, groteszkké züllött testi mivoltuk jellemzésében, de egy bensőbb, az emberi egzisztencia méltóságát kikezdő enyészet jelenlétének felvillantásában is, például a százados arcát leíró jelenetben: „bőrébe titokzatos hatalom költözik: a feltámadt romlás, a csontok üregeiből szabadulva s azonnal betöltve a test minden zugát, mint ahogy eddig a vér tehetette ezt, hogy aztán a bőr legszélső rétegéig jutva hirdethesse legyőzhetetlen erejét” (St 48).

A pusztulás mindemellett az emberi tettek és szándékok által befolyásolhatatlan természeti erők, az esőzés, a szél, a mindent átható nyirkosság megállíthatatlan terjeszkedésének leírásaiban is hangsúlyosan megjelenik.

A *Sátántangó* voltaképpen főszereplői ezért talán a természet és az idő egymásba szövődő hatalma, valamint az ellenük folytatott hiábavaló emberi küzdelem groteszkké stilizált drámája. Schmidtné az egyik jelenetben furcsa, megmagyarázhatatlan szagot érez, és megpróbálja kinyomozni az eredetét: „Meggzagolta a viharkabátját fölül, aztán alul, meggzagolta a széket, majd letérdelt, s figyelmesen kutatott tovább. Arcával szinte már a padlót súrolta, amikor hirtelen felegyenesedett, és azt mondta: »Ez a föld.«” (St 126)

(Ezt a kijelentést ismétli-variálja Petrina észrevétele, aki a rendőrségen tett látogatásukkor a levegőbe szimatolva így fogalmaz: „»Te érzed ezt?« – s felfelé mutat. »Mocsárszag.«” (St 42) A felfelé mutató ujj mintegy a Schmidtné föld felé irányuló észrevételét kiegészítve a földi és az égi, a fizikai és a metafizikai világok közös enyészetét olvastatja össze a két jelenetben.)

Ez a létminőségként ábrázolt ontológiai alávetettség a regény világában egyúttal társadalmi alávetettségként is megmutatkozik. A szereplők a természet pusztítását éppolyan sorsadottságként fogadják el, mint társadalmi értelemben vett kisemmizettségüket: a romlás mindannyiuk számára megkerülhetetlen evidenciaként válik azonossá a létezéssel.

Schmidték „hagyták, hadd váljon a szoba az egerek és pókok birodalmává, hisz úgysem tehetek ellene már semmit” (St 14), Futaki úgy érzi, „nemcsak hogy nem tud, de nem is akar már többé elmenni innen” (St 25), a nagy kocsmái tivornyajelenet után meg a pókok „indulnak támadásra”, beszöve az alvó emberek

„arcát, lábait és kezét” (St 185). A természeti romlás, a személyes tehetetlenség és a metafizikai áthallásokkal is színezett enyészet feltartóztatathatlan terjeszkedésének együttese a regény világában ábrázolt szereplőket szükségszerűen kimozdítja emberi világuk középponti helyzetéből – ez annak analógiájára történik, ahogy a doktor középpontinak vélt értelmezői látószögét érvényteleníti a regény- és vak, uralhatatlan erők törvényei alá rendeli őket. Az egyén roncsoltságának és a táj lidérces enyészetének egymást feltételező összekapcsolása nyomán a természet antropomorf jelleget ölt, maga is tevékeny részt vállalva a megállíthatatlan pusztulásfolyamatok dramaturgiájában, míg az egzisztencia elszemélytelenedve, egy univerzális természeti romlás tehetetlen áldozataként hullik az általa uralhatatlan környezeti erők pusztító gépezetébe. Ezek a szövegrétegek a regény folyamán természetesen egymásba illeszkednek, s ennek is köszönhetően még az apróbb, személyesnek tűnő események is képesek tágabb lételméleti, metafizikai atmoszférában láttatni magukat, míg a kozmikus erők mint az egzisztencia húsba vágó vonatkozási pontjai lesznek érzékelhetőek.

A regény természetábrázolása Anselm Kiefer tájképeit idézi, amelyek nyomasztóan monokróm látomásosságában a szétrombolt, szabdalt, felperzselt föld reprezentálása szintén egy olyan végállapotban jeleníti meg a történelem és a társadalom által elpusztított földet, amikor az elpusztított természet elkezd visszavenni a hatalmat az emberiségtől.

A *Sátántangó*éhoz hasonlóan ráadásul Kiefer tájábrázolása is egy negatív metafizika értelmében lesz jelentéshordozóvá: a látvány értelmezéséhez mindkettejüknél épp annak a metafizikának a visszavonásán át vezet az út, amelyet az ábrázolásban felhasznált jelképrendszer jelenít meg. S mindez az alkotás kulturális státuszát illető önértelmező eljárásokban is megjelenik, hiszen Kiefer éppolyan mélységes bizalmatlanságot érez a festészet kifejezőeszközeinek használhatóságát illetően, amilyen szkepszissel fordul Krasznahorkai is az általa használható nyelvi lehetőségek felé.

Kiefer univerzális pusztulásvízióival ellentétben azonban a kiszolgáltatottságot sorsszerű elrendeltségként elfogadó telepí közösség ábrázolása a *Sátántangó*ban egy olyan állapotot rögzít, amelyben e folyamat erősen érzékeltetett térségi vonatkozásai miatt egyúttal valamiféle kelet-európai mentalitás is modelleződik.

Hiszen az autonómiát egy erősebb akarat oltárán bármikor örömmel feláldozni kész telepiek „fellélegezni is csak akkor tudtak igazán, hiszen Irimiás nemcsak a jövőjük forrása volt, de a balsorsuké is lehetett, nem csoda, ha csupán ettől kezdve tudtak valóban bízni abban, hogy mostantól aztán »úgy megy majd minden, mint a karikacsapás«” (St 219).

A szabadságról való önkéntes, szinte mámoros lemondás kihasználásának praxisában pedig, amely Irimiás cinikus diagnózisában fogalmazódik meg, az

elnyomás hatalomtechnikájának máig érvényes és napjainkban sajnos ismét túlságosan ismerős jellemzésére ismerhetünk:

„Ezek még mindig ugyanott ülnek, pontosan ugyanazon a mocskos hokedlin, paprikás krumplit zabálnak esténként, és nem értik, mi történhetett. [...] Uruk vesztett rabszolgák ezek, de nem tudnak megenni büszkeség, méltóság és bátorság nélkül. Ez tartja bennük a lelket, még akkor is, ha tompa agyuk mélyén érzik, hogy mindezek nem belőlük fakadnak, mert ők csak ezek árnyékában szeretnek élni.” (St 55–56) A szabadság és a morál hiánya, az alávetettség habozás nélküli vállalása a regény világában az egyetlen lehetséges személyiség szerepként és létformaként mutatkozik meg.

A pusztulás- és bukásfolyamatokba ágyazódva ugyanis nem csupán a „cél” elérése, de annak pusztta léte is bizonytalanná válik a művekben. A regény cselekményének megszűnésbe, formaiságának pedig örökös indulásba hajló íve mintegy illusztrálja, cselekményesíti az abban megmutatkozó metafizikai szkepszist, amelyet azonban a sorsuk jobbra fordulásában makacs kitartással reménykedő szereplők javarészt komikus modalitásban ábrázolt próbálkozásai rendre ellentopoznak. Ebben a széttartó kettősségben a *Sátántangó* mélyebb dimenzióiban munkáló, a létezés megértését és uralhatóságát illető metafizikai aggodalom marad megválaszolatlan lebegésben.

A szerkezet végeláthatatlan körköröségébe zárt ontológiai kilátástalanság, a célképzetesség szertefoszlása a szereplők cselekményben kibontakozó reménytelen vándorlásának, az életút-metafora érvénytelenné válásának, a metafizikus középpont(ok) eltűnéséből fakadó otthontalanság formai jele.

Az út, amelyet sorsuk jobbítására törekedve a szereplők bejárnak, nem egyszerűen földrajzi, hanem társadalmi, pszichológiai és metafizikai konstrukcióként jelenik meg a mű világán belül.

Am a *Sátántangó* karaktereinek vándorlása, noha annak állomásai megidéz-
zik az európai regény jellegzetes helyszíneit, így a fogadó (kocsmá), a kastély és az út toposzait, mégsem tagozódik vissza a kulturális hagyomány megszokottan értett jelképrendszerébe, inkább az attól való távolságát jelzi. Mint intertextuális kulissza épp a szereplők idegenségét hangsúlyozva mossa össze őket a természet nonhumán létformájának pusztuló és pusztító folyamataival, s emeli ki e hagyományos életút-állomásokat a nevelődéselvű regényhagyomány motívumkészletéből. A nevelődési regény formai jegyeinek imitációja és egyidejű visszajára fordítása ismét a *Sorstalanság* hasonló megalkotottságát idézi, hiszen Kertész műve szintén a Bildung megtagadásaként, egy inverz tanulási folyamat lidérces leírásaként vonja vissza a humanista tradíció nevelődés-és fejlődéselvű optimizmusát. (A *Sorstalanság* első, még a *Muzulmán* előtti munkacíme egyébként az ebbe a hagyományba talán problémátlanabban illeszkedő *A nagy vakáció* lett volna.)

Világos, hogy Krasznahorkai műveiben a nyelvi és a létproblémák nem elkülöníthető módon sűrűsödnek egyggyé, s hogy számára – ahogy Kertész esetében is –, a nyelvi kérdések egyben a létezésre, a történelemre és az egzisztencia időbe vetettségére vonatkozó kérdések is. A középponti értelemmag bizonytalanságának egzisztenciális vetületeként a létbevetettség metafizikai kilátástalanságát a *Sátántangó* az „én” társadalmi és nyelvi kiszolgáltatottságával, s így a történelemből való kihullásával összefüggésben ábrázolja.

Tagadja a fennálló metafizikai, egzisztenciális vagy társadalmi rend értelmét és igazságát, azaz a valóságnak nevezett létállapot komolyan vehetőségét és józan folytathatóságát, mely valóságról a művek tanúbizonysága szerint amúgy sem állnak rendelkezésünkre használható fogalmak. A Krasznahorkai-írások egy olyan történeti létezésről tudósítanak, amely a vesztesek által értelmezett történelem szituációja, a vesztesek saját ideje. A csalóka reményekbe kapaszkodó, hiábavaló terveket kovácsoló szereplők már a *Sátántangó* történelemtől elhagyott vidékének öncsalásait és komikus messianizmusát ábrázoló világának bemutatása óta a történelem és saját történetük helyreállítását próbálják beteljesíteni, Krasznahorkai művészete pedig e törekvésük folyamatos sikertelenségéről ad hírt.

Ugyanezért tehát a *Sátántangó* – amiképp az életmű egésze – voltaképpen a mindenkori győztesek világát mutatja be, melyben az őáltaluk konstruált, a vesztesek számára tehát idegen, őket elveszejtő történelem fenyegetése válik megkerülhetetlen léttapasztalattá. A történelem és a saját (élet)történet zsákmányként való megkaparintásáért folyó egzisztenciális és metafizikai küzdelem a már emlegetett háborús helyzetként ábrázolódik, ahol a történelemből való kihullás katasztrófájával a jövő, a megváltás messianisztikus képei próbálnak szembeszegetni. Krasznahorkai történelem- és társadalomvíziója azonban az irónia és a tudatok reflexív szólambeágyazódásainak narrációs technikáival profanizálja a teológiát, s így mind a megváltás lehetősége, mind pedig a katasztrófa jelenidejősége megfosztódik apokaliptikus fenségétől, avagy csupán a szólamkompozíció egyik reflektált hangjaként árnyalja a pusztulás, a létvesztés mindig-most történő működését.

Jegyzetek

BWH = Báró Wenckheim hazatér (Budapest: Magvető, 2016)

EM = Az ellenállás melankóliája (Budapest: Magvető, 1989)

St = *Sátántangó* (Budapest: Magvető, 1985)

Pál Sándor Attila

A lila, csillámos, műanyag strandpapucs

Sivák Zsófia fotóiról

Hogyan lehet a valóságot dokumentálni? Lehet-e egyáltalán? Mi az, hogy dokumentarista fotográfia? Mi az, hogy valóság? Efféle, első blikkre igen tágasnak és általánosnak tűnő, mégis nagyon konkrét kérdések foglalkoztatnak Sivák Zsófia képei kapcsán, amióta csak megláttam őket.

Régi irodalomtudósi és -kritikusi arany szabály, hogy nem feltétlenül az író, költő a saját művének legjobb értelmezője, illetve hogy egyes szerzők sokat és kedvvel beszélnek a munkájukról, de könnyen keverednek ellentmondásba, szándékosan vagy nem, félrevezetnek, tévútra terelnek. Magyarán: a szerzői nyilatkozatokkal vigyázni kell. Nem tudom, mindez áll-e a fotográfusokra, hajlok rá, hogy kevésbé, mindenesetre Sivák Zsófia azt mondja: „Többnyire dokumentarista fotósorozatokat készítek. Keresek egy témát, ami érdek és ami biztosít egy keretrendszert, majd igyekszem részletekbe menően, szubjektív megéléseimet is beemelve körüljárni azt. (...) Általában teljesen hétköznapi dolgok mozgatnak meg, tegnap például láttam egy lila, műanyag, csillámos strandpapucsot egy öreg néni lábán, ami teljesen elvarázsolt. Jó ideje szeretek kalandozni az internet sötét bugyraiban is, a social média eddig teljesen elzárt világokba, illetve a lehető legkülönbözőbb emberek privát szférájába is betekintést enged.”¹

A lila, csillámos, műanyag strandpapucs mint a megfigyelés tárgya, az elvarázsoltság eredője, a figyelem középpontja. Ez írói, költői attitűd.²

A *Forrás* mostani számában látható anyag válogatás Sivák Zsófia több fotósorozatából, pályájának több szakaszából, mégis egységes világot mutat. Nem, nem jó kifejezés ez ide, hiszen ez azt mondaná, hogy neki mint fotográfusnak ez a világa, kész, slussz, adott egy világ, amit megmutat, csak máshogyan, de nem hiszem, hogy ez a helyzet. Viszont az az érzésem, a másik véglet sem stimmel, hogy akkor minden egyes kép másik világ volna. Vannak képek ugyanabból az univerzumból, és vannak képek más univerzumokból. Ami összeköti őket, az a tekintet, a fotográfusi szem, nem a gép zárideje, blendéje, a képek féhéregyensúlya, szaturáltsága, és így tovább, hanem az a látásmód, ami egyedi és megismételhetetlen. A szem. A szemlélő szeme.

▼

1 Hybridcycle interjú. Link: <https://www.hybridcycle.hu/sivakzsofi-residency-2021>

2 Mint ahogyan ez is: „Már a kezdetekben is a valóságot akarta dokumentálni, ezért a falujában kezdte fotózni a lakókat. – Fiatalon is az volt a kedvenc unaloműző elfoglaltságom, hogy állok a konyhaablakban, és nézem, ahogy mennek az emberek az utca végébe, a kisbolt felé – mondja Zsófia, hozzátéve, a településen főleg a fizetésnapokon pörgött fel az élet. – A férfiak vették a feleket, aztán felborult egy bácsi a biciklivel, az utca másik végén meg nyolc gyerek csüngött az anyukán. Aztán valahol egy telefonból megszólalt a mulatós, és egy csapat tinédzser kezdett el táncolni. Úgyhogy én moiziztam.” P. SZABÓ DÉNES: *Negatív hív elő fotót*. Népszava, 2024. szeptember 7. Visszhang-melléklet, 7.

Régóta foglalkoztat, hogy úgy kellene írni, ahogyan egy jó fotográfus dolgozik, másképpen fogalmazva, botcsinálta értelmezőként régi vesszőparipám, hogy az írás és a fotográfia, leginkább a költészet és a fotográfia rokon szakmák.³ Azt mutatja meg, láttatja, ha úgy tetszik, amit csak ő lát, demokratizálja a látványt, azon a reprodukálhatatlan módon, ahogyan ez a látvány megképződik az agyában. Nem tud mással dolgozni, mint ami adott, ez az úgynevezett világ, ami körülvesz bennünket, milliárdnyi aspektusával, ebből az érdeklődésének megfelelően válogat, fókuszál vagy nagyít, vág és kerekít (a technológia ebből a szempontból mellékes). És közvetlenül a legkritikább esetben van ott a képen. Talán soha. Viszont minden kép mögött ott van a tekintetével, a szemével, a látásával, hiszen máshogyan nem készülhetne el a kép. Pontosabban egy teljesen más kép készülne el. (Lásd még: ha történne valaha olyan, hogy egy fotográfus odaadja a gépét valakinek, hogy fotózz le ezt vagy azt, jottányit sem változtatva a beállításokon, s az a valaki mégse csinálna jó képet, mi a magyarázat? Nyilván ilyen sohasem történt még.)

Még pár szót a figyelemről. Ha feltételezem, hogy olyan, vagy olyan is lehet a fotográfus figyelme, mint a költőé, akkor nem biztos, hogy szüntelenül a tudatosság és reflektáltság maximumán működik. Hiszen akkor pusztá mechanika lenne és feladat, amit csak működtetni kell, mindenféle misztikum nélkül. Anélkül meg, hát, minék. Valami olyasminék képzelem e figyelmet, mint amit Pilinszky mond róla: „Mondjuk, a költői munka, szerintem, az egyszerre rendkívül *passzív*, abszolút *passzív* és *abszolút aktív*... Mint a vadászat, amely hihetetlenül aktív figyelem és várakozás és semmittevés. De akkor, amikor a vad megjelenik, abban a pillanatban a koncentrálás maximuma. Körülbelül az a jellege, mint a gondolkodásé: az igazi gondolkodás az a *sem mire koncentrálsz*, mert mindaddig, amíg tudod még, hogy mire koncentrálsz, addig *ismert* dologra koncentrálsz. (...) Az igazi gondolkodás, az a semmit se gondolás, *de* egy problematika közepébe érve, és ott megragadva a semmit. Na most, ebből a semmiből vagy kijön a felelet, tehát az a fajta összegezés, amit nem tudnál a részletekből összerakni; vagy nem... Ez a vadász esélye...”⁴ És a fotográfusé is.

A sorozatok, projektek, amelyekből válogattunk, a *Család*, mely evidensen a fotográfus hozzátartozóit jeleníti meg; a *Józsiek*, egy kerecsendi roma család életébe való bepillantás illúziójával ajándékozva meg bennünket; a *Hajnalhasadásig*, mely roma közösségek ünnepeit és azok immár soha el nem múló pillanatait kíséri meg rögzíteni, valamint az *Áraink forintban értendők*, ahol Heves megye talán már nem is, vagy már csak így létező kiskocsmáiról mond valami lényegeset. Úgy tűnik tehát, Sivák Zsófia pályáján egyre táguló körökben mozog. Előbb a család és a közvetlen környezet, később a falu egy cigány családjának élete, majd Heves megye kocsmáinak

▼
3 Ezt a régi mániát nem átalalom szajkózni, vö. PÁL Sándor Attila: *Egy nagyon jó költő. Bányász Anna fotóiról*. Forrás 2023/10. 74–76.

4 MAÁR Gyula: *Pilinszky-portré a televízióban*. In: TÖRÖK Endre szerk. *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 226. (Kiemelés az eredetiben.)

világa, cigány családok ünnepei, rítusai, s egy teljes más világ, a Balaton kerül érdeklődésének középpontjába (melyből e válogatásba nem került fotó), nem beszélve az immár budapesti léttel és az alkalmazott munkákkal.

Sivák Zsófia tökéletesen tisztában van az ún. dokumentarista fotográfia és a valóságábrázolás viszonyának problematikusságával, hiszen „...hamar felismerte, hogy szociofotót készíteni nehéz, mivel az ember könnyen ábrázolhatja a témáját sematikusán, ahogy az más alkotók képein is megjelenik – például kisgyereket koszos ruhában az utca közepén vagy a ház udvarán. A fotós gyakran a legjobb szándéka ellenére is azokat az aspektusokat hangsúlyozza ki, mellyel olyan sztereotípiákat erősít, amiket jobb esetben lebontani kéne. (...) Szerettem volna a valóságos ábrázolásnál maradni, de távolodni is akartam attól. (...) Arra jutottam, hogy én ezeknek az embereknek nem tudom megmenteni az életét, a sorsukon nem tudok változtatni. Egyedül annyit tehetek, hogy a fotózással néhány boldog percet szerzek nekik, miközben meghallgatom a történeteiket.”⁵

Koccintó kezek, kocsmabelsők, kocsmák előtti, poros padok, korlátok és beton; arany, kék, rózsaszín; disznóhús, sör, torta; alkony és éjjel; derengő nap és sötét éjszaka. Emberek és emberek hiánya. A látvány és mi. Végül csak mi.

A valóság dokumentálása egészen biztosan nem a hétköznapi, okostelefonnal történő, teljesen kontroll nélküli és értelmetlen vagy éppen funkcionális „fotózás” (termelés). Hiszen az már abban a pillanatban sem a valóság. Mint ahogyan egy napló sem a valóságot rögzíti, hiszen a leírás pillanatában már distancia keletkezik, s a pusztá eseményleírás is egy tudaton, a leíróén átszűrt processzus. Esterházy Péter nyilatkozta egyszer Hegedűs 2 László kecskeméti kiállításán: „Azért nem szívesen nyitok meg kiállítást, mert az többnyire csak formalitás tud lenni és nem forma. Hegedűshöz viszont a forma fűz legerősebben. Az, hogy folyamatosan látom, amint a formával dolgozik, pontosabban ahogy valaminek formát ad, még pontosabban ahogy a valóságnak formát ad, hogy az ember is észrevegye a valóságot. Ez a reflexe nagyon hasonlít ahhoz, ahogy az irodalom is dolgozik. Nem a játékos formákról beszélek, hanem annál elemibbről, képet csinálni a rendetlenségből. Fotográfiánál ez különösen így van, mert a tárgya, anyaga olyan, mintha valóság(os) lenne, pedig nem az. Abból még képet kell alkotni.”⁶

Sivák Zsófia is ezt tudja nagyon. Képet alkot az anyagából, s ez az anyag adott. Írnám, hogy csodálatos, írnám, hogy nehéz, írnám, hogy a miénk is, de ez mind nem lenne igaz, illetve nem tudhatom. Képeket csinál belőle. Ezekről viszont írhatom, hogy csodálatos, nehéz képek. És már mind a miénk is.

▼

⁵ P. SZABÓ i. m.

⁶ Aki a pillanatot állítja elő. Pillanatképek a fehérvári Hegedűs 2 László kecskeméti kiállításáról. Fejér Megyei Hírlap, 2004. október 20. 8.

Romsics Ignác

Egy kiskunhalasi tanyásgazda munkarendje és életvitele a XX. század elején

A Tóth G. család és birtokai a századforduló éveiben

Szabadka, Szeged, Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza és Kecskemét mellett Kiskunhalas egyike volt a 19. század második felében rohamosan fejlődő Magyarország kiterjedt tanyavilággal rendelkező alföldi mezővárosainak. A tanyásodás alapvető oka az volt, hogy a megmaradt nagyobb alföldi települések a török kiűzését követően hatalmas – nagyrészt erdőkkel, nádasokkal és füves pusztaságokkal borított – lakatlan területeket foglaltak el. Ezeket sokszor akkora távolság választotta el a városoktól, hogy hasznosításuk elkerülhetetlenné tette a növekvő számú lakosság egy részének időszaki vagy állandó kitelepülését távoli földjeikre. Először csak olyan egyszerű hajlékokat emeltek, amelyek az időjárás viszontagságai elől maguknak és állataiknak is menedéket nyújtottak. Néhány évtized alatt ezekből fejlődtek ki azok az épületegyüttesek, amelyeken belül már világosan elkülönültek a lakóház és a gazdasági épületek: az istállók, az ólak és a magtárak. Ezeket a többnyire veteményeskertekkel és árnyékot adó gyümölcsfákkal körbevett épületegyütteseket nevezzük tanyáknak.¹

Kiskunhalas településtörténete mint cseppben a tenger tükrözte ezt a folyamatot. A város 1770 és 1820 között 3500-ról 12 ezerre nőtt lakosságának túlnyomó többsége még csak belterületi lakóházzal rendelkezett. A város külterületén ekkortájt mindössze 92 (1787), illetve 229 (1810) házat, vagyis tanyát írtak össze. A lakosságszám növekedését követve a 19. század folyamán felgyorsult ez a folyamat. Az 1870-es években már közel 800 tanyát regisztráltak a felmérések, s a település 1910-ben összeírt 24 ezer főnyi összlakosságának 51%-át külterületi népesség tette ki. Néhány százalékkal ez mindegyik alföldi mezőváros tanyai lakosságának arányát meghaladta. Először a jobb minőségű földekkel rendelkező puszták (Felsőszállás, Bodoglár, Tajó, Balota, Alsószállás) népesedtek be, majd fokozatosan a többiek (Pirtó, Alsó- és Felső-Kistelek, Rekettye, Göböljárás stb.). Ebben nagy szerepet játszott az 1861–62-ben végrehajtott tagosítás, amelynek során nemcsak összevontak birtokokat, hanem az addig szabadon használt nagy kiterjedésű közlegelőket is felosztották. Összesen 1754 családfő – zömmel régi és

▼

¹ Weis István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, 1930. Magyar Szemle Társaság, 10–17.

vagyonos halasi polgár, az 1745-ös redemptusok leszármazottai – részesült a több tízezer holdnyi homokos pusztákból. Ekkor jöttek létre azok a néhány száz holdas, a föld minőségét tekintve csekély értékű birtokok, amelyek egészen az 1945 utáni földosztásig meghatározták Kiskunhalas birtok- és társadalomszerkezetét. Az 1861–62-ben megvagyonosodott és a városi életet rövidesen tanyasírra cserélő gazdáknak az egyike az 1838-ban született Tóth G. Imre volt.²

Nevéből ítélve a Tóth familia nem kun, hanem szláv származású lehetett. Ám az ősök feltehetően már a kunok 13. századi letelepítésekor is a környéken éltek, sőt a tehetősebbek közé tartoztak. Erre utal, hogy egyikük, „Toth Domokos” a 15. század második felében kunkapitányi méltóságot viselt, és a fehértói puszta területén „egy várforma, hármás sánczokkal körül kerített kastélyban” lakott.³ A későbbiekben annyira elszaporodtak, hogy a város legnépesebb rokoncsaládjai közé tartoztak. A 18. század közepén például már 12 „Tóth” vezetéknevű halasi háztulajdonost írtak össze, többet, mint az ugyancsak népes Csikós, Gózon, Gyenis(z)e, Modok, Nagypál, Orbán és Tegzes vezetéknevű, szintén „tősgyökeresnek” tekinthető halasi familiákból. Megkülönböztetésük céljából kezdtek egyeseket nemcsak Tóthnak, hanem „Birkás Tóthnak”, vagyis Tóth B.-nek, Tóth N.-nek, Tóth M.-nek, Tóth Sz.-nek, V. Tóthnak, illetve G. Tóthnak vagy Tóth G.-nek nevezni.⁴

Rögtön a tagosítás és a közlegelők 1861–62-es felosztása után Tóth G. [azaz Tóth Gergő] Imre 72 holdas földbirtokkal rendelkezett. Ennek kisebb része – 25 hold szántó és kaszáló, valamint 7 hold „homok” – közvetlenül a várostól keletre fekvő Felsőnyomáson terült el. Nagyobb része – 40 hold „homok”, vagyis bokrokkal és fákkal ritkásan benőtt, legeltetésre alkalmas füves homokbucka – a várostól 5–6 kilométerre északra kezdődő, és egészen Soltvadkert, illetve Kecel határáig nyúló Felső-Kistelek nevű pusztán volt található.⁵

A 72 holdas módos gazda 1864-ben feleségül vette az ugyancsak halasi és hozzá hasonlóan közepesen tehető családból származó Topán Sárát, akitől hét gyermeke született. Közülük öt, négy leány és egy fiú élte meg a felnőttkort. Miután Topán Sára nagyon fiatalon, 32 éves korában, 1876-ban meghalt, Tóth G. Imre még ugyanabban az évben újra megnősült. Második felesége, az 1854-ben született, ugyancsak tekintélyes és jómódú családból származó Gózon Erzsébet

▼

2 Juhász Antal: A tanyák települése és népessége. in: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története*. 3. kötet. Kiskunhalas, 2005, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 67–128.

3 Szalai Sándor: Halasi helynevek a 18–19. században. in: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története*. 2. kötet. Kiskunhalas, 2001, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 308.

4 Szalai Sándor: Kiskunhalas belterülete a 18–20. században. in: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története*, i.m. 3. köt. 51–66.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Bács- Kiskun Vármegyei Levéltára. Kiskunhalas Város Levéltára. V.273.d. Kiskunhalas tagosított területeinek telekkönyve. 1863.

Az idős Tóth G. Imre (Thorma János Múzeum, Kiskunhalas)

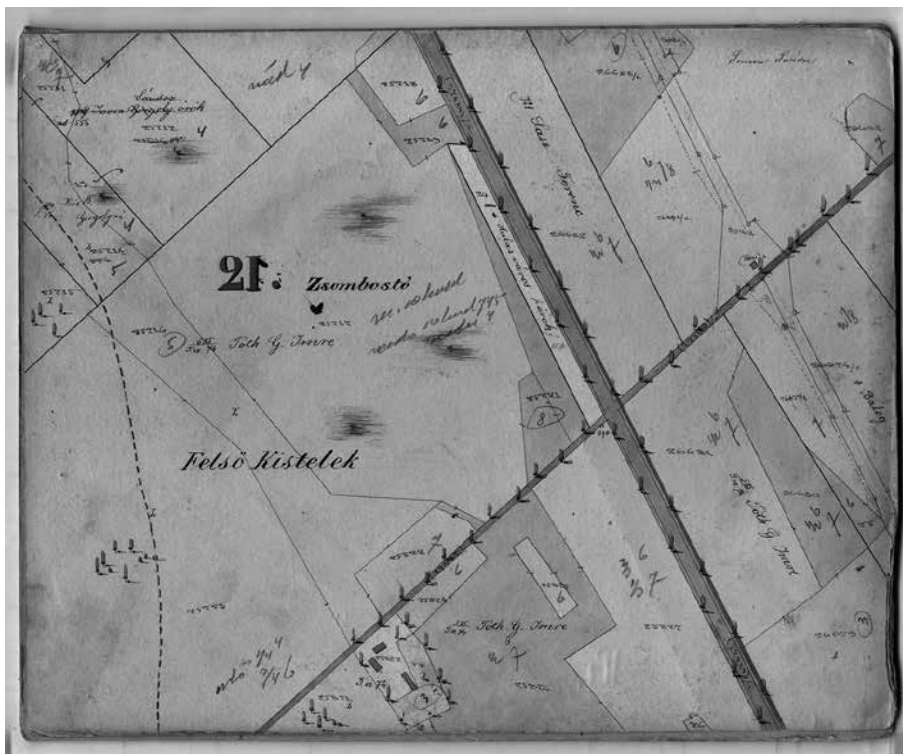
Gőzon Erzsébet, Tóth G. Imre második felesége (Thorma János Múzeum, Kiskunhalas)

A fiatal Tóth G. Imre (Thorma János Múzeum, Kiskunhalas)

nyolc gyermekkel ajándékozta meg. Közülük egy halt meg nagyon fiatalon, míg a hat leány és az egy fiú szép kort éltek meg.⁶

Az 1870-es évekig Tóth G. Imre családjával együtt a városban élt, és döntően a város közvetlen közelében, a Felsőszálláshoz tartozó, jó minőségű, ún. nyomási szántóföldjén gazdálkodott. A felső-kisteleki legelőit állattartásra használta. Valószínűleg sokat és szorgalmasan dolgozott, takarékosan élt, esetleg örökölt is, mert az 1880-as birtokösszeírásig jelentősen gyarapította birtokait. Ekkor már 229 hold volt a nevén. Ennek nagyobb és silányabb része – 34 hold legelő, 109 hold „fahaszonnal” bíró, vagyis erdős, ligetes legelő, továbbá 21 hold rét és 20 hold nádas – Felső-Kisteleken volt található. A jobb minőségű felsőnyomási földek mellett, amelyekből 21 hold minősült szántónak, ekkor már két holdnyi szőlővel is rendelkezett. Szőlőbirtoka – két tagban – ugyancsak a város közvetlen közelében, a központtól nyugatra fekvő Öregszőlőkben és a későbbi telepítésű, északra található Iparszőlőkben terült el. Ezeken kívül a nevén volt még egy félholdas nádas a várostól messze, délnyugati irányban húzódó Fehértó pusztán.⁷

6 A Kiskunhalasi Református Egyház anyakönyvei alapján a családfát összeállította Szakál Aurél. Segítségét itt is megköszönöm.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. S 79. Kataszteri gyűjtemény. No. 593/1. Kiskunhalas.

Tóth G. Imre újonnan szerzett felső-kisteleki birtokainak értékét jelentősen növelte, hogy az 1882-re megépült a Budapest-Zimony vasúti fővonal közvetlenül mellettük haladt, s a személyvonat nemcsak a városban, hanem a közeli Pirtón is megállt. Pirtóról Kiskunhalasra és Soltvadkertre egyaránt 10-12 perc alatt lehetett eljutni, Budapestre pedig személyvonattal négy, gyorsvonattal pedig két és félóra alatt.⁸ Az áruforgalom szempontjából ennek óriási volt a jelentősége. Korábban négy-öt napba is beletelt, amíg a fuvarosok megjárták a fővárost. Ettől kezdve viszont akár egy nap alatt megfordulhattak a vásárolók.⁹

Felső-kisteleki birtokán Tóth G. Imre – másokhoz hasonlóan – rövidesen egy tanyát is épített. Az 1860-as évekig a kimutatások szerint egyetlen lakóház sem volt található a pusztán és hivatalosan senki sem lakott a vidéken. Ezt követően viszont ide is megkezdődött a kiáramlás. Az 1870-es összeírók már 15 tanyát regisztráltak, amelyben 72-en laktak. Tóth G. Imre és családja tavasztól őszig a 74. számú, háromosztatú, tehát szoba-konyha-kamra tagolású házban lakott, amely a várostól 6-7 kilométerre, Pirtóhoz közel, közvetlenül a soltvadkerti út mentén és a vasúthoz közel bújta meg az erdős, ligetes homokbuckák között. A lakóépülethez 1870-től egy istálló, majd 1879-től két további gazdasági épület tartozott, s a tanya mellett gyümölcsös és 420 négyszögöles veteményeskert volt található. A szántók és a legelők kissé távolabb helyezkedtek el, de közvetlenül a tanya körül, a világ mindegyik égtája felé nyújtózkodva. A következő években közel félszáz további kis tanya nőtt ki a földből Felső-Kisteleken. Számuk a századfordulóra elérte a 60-at, amelyekben 1910-es népszámlálás szerint összesen 1295-en éltek.¹⁰

Az 1880-as években Tóth G. Imre kiházasította első házasságából származó leányait: Juliannát Figura Balázshoz, Máriát Babud Józsefhez, Krisztinát Nagypál Pálhoz, Esztert Balázs Imréhez. A férfiek valamennyien Kiskunhalas ismertebb családjaiból származtak, s maguk is gazdálkodtak. Mellette maradt viszont első szülött fia, József, aki serdülő korától – 1874-ben született – apja mellett dolgozott, s így korán beletanult a gazdálkodás és a paraszti munka csínjába-bínjába. A századfordulótól ugyancsak a családi birtokon szorgoskodott a második házasságból született fiúgyermek, Imre, aki éppen 1900-ban lett 18 éves. Imre nővérei – Zsófia Szabó Károlyhoz, Rozália Gyenizse Kelemenhez, Erzsébet Farkas Jánoshoz – ekkorra ugyancsak férjhez mentek. Húgai, Eleonóra, Judit és Klára pedig kérésre vártak.¹¹

▼
8 *Kiskun-Halasz Helyi Értesítője*, 1910. május 25.

9 Romsics Ignác (szerk.): *Csonka Mihály élete és világképe*. Budapest, 2009, Osiris Kiadó, 21.

10 Juhász Antal: *A halasi puszták az 1870-es években*. Kiskunhalas, 2013, Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány és Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára. Kiskunhalas Város Levéltára. Halasi házak és tanyák számozása. 1890.

11 A Kiskunhalasi Református Egyháza anyakönyvei alapján.

Tóth G. Imre családjával együtt változatlanul keményen dolgozott, s így képes volt annyi haszonra szert tenni, hogy leányainak kiházásítása mellett birtokát is tovább gyarapította. Az első részletes mezőgazdasági összeírás szerint 1895-ben összesen már 322 kat. hold szerepelt a nevében. Ebből 60 hold volt szántó, 2 hold szőlő, 40 hold rét, valamint 100 hold legelő és 100 hold erdőnek minősített, de részben legeltetésre is alkalmas fás, bokros, ligetes („fahaszonnal bíró”) és füves homokbucka. A 20 holdas nádas nem esett adóteher alá, ahogy a fehértói félhold sem. A gazdasághoz jelentős állatállomány – 54 szarvasmarha (köztük 8-10 igavonó ökör), 5 ló és 4 sertés – tartozott. Juhot csak ritkán tartottak, kecskét pedig, amely a szegények tejet adó állata volt, egyáltalán nem. A hangsúly tehát nem a sertéshizlaláson vagy a juhokon, hanem a nagyállattartáson volt, ami egyenesen következett a birtokszerkezetből. A gazda és vele élő gyermekei munkáját két cseléd, pontosabban egy gulyás és egy béres segítette. Előbbi kora tavasztól november közepéig a mintegy félszáz bérlegeltetésre kiadott marhával megnövelt családi gulyát terelgette a gazda saját legelőjén. Az utóbbi pedig a ház körüli munkában, az állatok gondozásában és a szántók megművelésében segédkezett. A gazdaság eszközállománya viszonylag szerény volt: egy szekérből és egy kocsiból, 2 ekéből, egy boronából és egy szecskavágóból, valamint a hagyományos szelőlőrostát felváltó gabonatisztítóból (trieur) állt.¹²

A következő másfél évtizedben a birtok mintegy 80 holddal tovább nőtt. Ennek legnagyobb része azonban ugyancsak csekély értékű legelő volt. A jóval értékesebb szántók nagysága mindössze 3, a szőlőké pedig 2 holddal emelkedett. Nem tudjuk biztosan, hogy a szőlőterület vásárlás révén duplázódott-e meg, avagy „fordítással”, vagyis a kiszemelt földterület 80-100 centiméter mély felásásával, és a felásott föld trágyával és szalmával történő összekeverésével, azaz „feljavításával”. Mivel az új szőlőbirtok a tanyához közel feküdt, valószínűnek tartjuk, hogy inkább az utóbbiról lehetett szó. A géppark ez idő alatt egy vetőgéppel gyarapodott.¹³

400 hold fölötti birtokával Tóth G. Imre egyike volt annak a közel 7000 földtulajdonosnak, akik az 1910-es népszámlálás szerint a Magyar Királyság területén 200 és 1000 hold közötti földbirtokkal rendelkeztek. Kiskunhalason pedig annak a 33-nak, akiknek a birtoka meghaladta a 400 holdat. Ez azonban sem országos, sem halasi viszonylatban nem fejezi ki pontosan gazdasági, illetve vagyoni helyzetét. Földjeinek kataszteri tiszta jövedelme ugyanis kifejezetten alacsony, holdanként mindössze 1,6 aranykorona volt, miközben a több szántóval és/vagy szőlővel rendelkező halasi birtokosok földjeinek holdanként értéke nem ritkán

12 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. II. köt. Gazdacímár. Budapest, 1897. 254–255.

13 Rubinek Gyula (szerk.): Magyarország Gazdacímár. Budapest, 1911. 538–539.

4 és 7 aranykorona között mozgott.¹⁴ Másrészt viszont jelentős marhaállománnyal rendelkezett, ami növelte gazdaságának értékét. Többet mond reális helyzetéről befizetett adója, amely a századforduló után évente 100 forint, vagyis az 1892-ben bevezetett új pénzben számítva 200 korona körül mozgott. 1902-ben pontosan 211 korona adót fizetett. Ezzel 117. volt a legtöbb adót fizető kiskunhalasi polgárok – a gazdák mellett kereskedők, orvosok, ügyvédek stb. – sorában. Vagyona, illetve adója alapján választójoggal is rendelkezett. Felső-kisteleki földszomszédai közül hasonló gazdasági és társadalmi státussal bírt Modok Imre, aki 245, valamint Sárvári Imre, aki 230 holdas – nagyrészt ugyancsak legeltetésre alkalmas – birtokon gazdálkodott.¹⁵

A 70. életéhez közeledve a századforduló utáni években Tóth G. Imre kezdte átengedni a gazdaság irányítását idősebb fiának, aki 1903-ban vette feleségül az 1882-ben született Bangó Lidiát. A Bangók ugyancsak Halas ismertebb és tehetősebb családjai közé tartoztak. 1890-ben négyen rendelkeztek közülük 100 holdon felüli birtokkal, köztük Lídia apja, Bangó József, akinek 1895-ben 120 hold szántó, 133 hold legelő, 2 hold rét és 1 hold szőlő volt a nevéen. Miután 1905-ben megszületett József és Lídia első gyermeke, aki anyja után ugyancsak a „Lidike” nevet kapta, Tóth G. Imre és felesége beköltöztek városi házukba, és tanyájukat a fiataloknak engedték át. A birtok irányítása ezt követően még inkább Józsefre hárult.

Tóth G. Imre második házasságából 1882-ben született fia, ifjabb Imre 1910-ben nősült. Az 1890-ben született Darányi Juditot választotta feleségül, aki a gazdag és befolyásos Darányi „klán” egyik családjából származott. Apja, Darányi Gábor a századforduló éveiben 190 holdas birtokon gazdálkodott, amelyből 89 hold volt szántó. Feltételezhetően hasonlóan párválasztásával Imre is igazolta az ősi szabályt: a föld a földhöz házasodik. Idősb Tóth G. Imre és József hathatós támogatásával az esküvő előtti hónapokban Imre külön házat építtetett maguknak közel az első, immár Józsefék lakta tanyához. A család ezt nevezte „felső háznak” vagy „felső tanyának”, amelynek a csinosítása áthúzódott a következő évtized elejére. A lakóépület körüli és a gazdasági épületekhez vezető téglajárdákat például 1911-ben építették meg, ugyancsak közös erővel és kőművesek szakmunkájának az igénybevételével.

Tóth G. Imre egyelőre nem osztotta fel birtokát két fiúgyermeke között. Erre csak 1917-es halála után került sor, végrendeletének megfelelően. Addig mindkét fiú csak dolgozott az osztatlan birtokon, és élvezte annak részbeni hasznát. Ám tulajdonjoggal egyikük sem rendelkezett. A birtok utáni adót ennek megfelelően továbbra is idősb Tóth G. Imre fizette, s ő gondoskodott az évente felfogadott

14 Uo. 530–539. és Beck Lajos: *A magyar földbirtok megoszlása*. Budapest, 1918, Pallas, 22.

15 *Kiskun-Halas Helyi Értesítője*, 1902. november 19. Virilisták.

gulyás és béres béréről is. Ennek fejében őt illette a közös gulyához csapott idegen marhák után járó bevétel, amelyből fiai nem részesültek. Saját marhái ugyanakkor József lábasjószágaival együtt a tanya istállóiban teleltek. A gulya pontos nagyságát nem ismerjük. Csupán visszakövetkeztethetünk abból, hogy 1917-ben – a háborús rekvirálások ellenére – még mindig 47 saját és 27 ún. „örzető marhából” állt. Ennek alapján feltételezhető, hogy a háború előtti gulya létszáma közel lehetett a 100-hoz. A három állandó „alkalmazott” közül a gulyás volt a legfontosabb, aki pénzben kifizetett éves bérén túlmenően lisztnek való kenyérgabonát és kukoricát is kapott, sőt saját marháját is a gulyához csaphatta. Ezt a „bizalmi állást” többször töltötte be Fleisz József. A béresek viszont évről éve változtak, sőt előfordult, hogy egyikük, másikuk év közben „lerészegedett” és „megszökött”. Ilyenkor újat kellett fogadni.

A marhák, lovak, sertések és juhok mellett fontos szerepet játszottak a gazdaság életében a pulykák, amelyekből 50-60-at is tartottak, s időnként ugyanennyit az „öregek” is. A tanya körüli ligetes, galagonya- és kőkénybokrokkal tarkított legelők ideális legelésző helynek bizonyultak számukra, s ez nem került semmibe. Tavasztól novemberig egy fiatal leányt vagy fiút mindazonáltal fel kellett fogadni az őrzésükre, mert egyébként minden veteményest megdézsmáltak volna. Az ő bérét viszont József fizette. A béresekhez hasonlóan a pulykapasztorok is évről évre változtak, s közülük is volt, aki felmondott. A pulykák mellett mindig tartottak néhány tucat csirkét, melyek többnyire az udvaron kapirgáltak, s olykor néhány kacsát vagy libát is.

Földjeikbe gabonaféléket, kukoricát, répát, tököket és burgonyát vetettek. A termés fedezte mindhárom család élelmiszer-szükségletének jelentős részét, s az állataik által elfogyasztott takarmány nagy részét is. A birtokirányítással járó felelősség elismeréseképpen József annyiban részesült nagyobb javadalmazásban, mint Imre, hogy a 19 családból álló méhes hozamán – egyenlő arányban – csak az apjával kellett osztoznia, továbbá, hogy kapott néhány hold kukoricaföldet saját használatra. A szőlőterméssel teljes egészében idős Tóth G. Imre rendelkezett, s a munka jelentős részét végző két fiú a termésből csak „ajándékot” kapott. Ezt a száz évvel később élő történész által nem könnyen megfeythető megállapodást egyszer sem foglalták írásba; apa és fiai, illetve a két fiútestvér között teljes volt a bizalom és az összhang. A tanyákkal foglalkozó 1942-es könyvében ezt a tulajdonlási és gazdálkodási formát nevezte Erdei Ferenc „kisgazda tanyának”, amelyet tehát alapvetően az jellemzett, hogy a városi házába költözött gazda átadja tanyai gazdaságának kezelését gyermekeinek, ám a tulajdonjogát megtartja.¹⁶

Tóth G. József gazdálkodása és munkarendje, 1911–1914

Bár a négy eleminél magasabb iskolát nem végzett, Tóth G. József értett a betűkhöz. Irathagyatékában, melyet a kiskunhalasi Thorma János Múzeum őriz, 1907-től találunk feljegyzéseket gazdálkodásáról.¹⁷ Ezek azonban 1908-ban valamiért megszakadtak, s csak 1911 februárjában kezdődtek újra. Ettől kezdve 1914 nyaráig, tehát három és fél éven át, részletesen dokumentálta birtokirányítási tevékenységét és saját munkarendjét. Ugyanebből az időszakból, tehát 1911 januárjától a háború kitöréséig saját családjának kiadásait és bevételeit is pontosan feljegyezte. Mindkét forrás unikális. A napló alapján rekonstruálható egy 400 holdas, állattartással és földműveléssel egyaránt foglalkozó alföldi gazdaság tevékenységszerkezete, a „főkönyv” alapján pedig a második gyermek („Jucika”) 1910-es születésétől 4 fős, saját birtokkal és állatállománnyal is rendelkező tanyasi gazdacsalád életvitele.

Az alföldi parasztok többségéhez hasonlóan a mezőgazdasági munkák dandárja Tóth G. József és öccse számára is a tél utolsó heteiben, többnyire február második felében kezdődött trágyahordással. A tápanyagokban szegény homokos földek miatt ez különösen fontos volt; trágyázás nélkül csak sorvadoztak volna a növények. A nagyállattartó Tóthék gazdaságában ebben szerencsére nem volt hiány, a külső és a belső „ólakból” 1911 télutóján például összesen 48 kocsi és 45 szekér trágyát hordtak ki a szántókra és a szőlőbe. A Kiskunhalas környéki tanyákon és a történeti Magyarország más régióiban is dívott a szárított tehéntrágya tüzelőként való hasznosítása. Mivel elegendő fával, rőzsével, náddal, kukoricaizékkal és -csutkával rendelkeztek, a Tóth G. tanyán ezzel az ingyenes, ám meglehetősen orrfacsaró energiahordozóval nem tüzeltek. Tekintettel a tanya és a nyomási szántóföld közötti 7–8 kilométeres távolságra, amelyet a kátyús földutakon az ökrös szekérrel oda és vissza is három óra alatt lehetett megtenni, a trágyahordás több napig tartott. 1911-ben például február 27-én kezdtek, és március 2-án fejezték be, 1913-ban pedig február 20-ától március 5-ig tartott. 1914-ben – feltehetően az időjárási viszonyok miatt – még jobban elhúzódott a folyamat. Ekkor március 26-án kezdtek, s csak április 1-én fejezték be, miközben már zajlott a szántás és a fogasolás is. A szerves trágyázás a talajerő-pótlás egyetlen formája volt. Bár a nagybirtokokon már az 1890-es években megkezdődött a műtrágyázás, a kiskunhalasi paraszti gazdaságokban ez ekkor lényegében még ismeretlen volt. 1895-ben mindössze egyetlen itteni nagygazdaság használt műtrágyát.¹⁸

▼

¹⁷ A kiskunhalasi Thorma János Múzeum Adattára. Lelt. szám: 5926. és 5927.

¹⁸ Csiki Tamás: Kiskunhalas legnagyobb adófizetői 1879–1934. in: Ö. Kovács József – Szakál Aurél: *Kiskunhalas története*. 3. köt., i.m. 296.

A tavaszi szántás általában márciusban – 1911-ben március 6-án, 1912-ben március 4-én, 1913-ban március 15-én, 1914-ben március 17-én – kezdődött. Ekkorra befejeződtek a farsangi multságok, virágozni kezdett a kökény, megszólalt a pacsirta, s ami a legfontosabb volt: a föld elbirta a jóságot. A trágyahordáshoz hasonlóan döntően ez is a két testvér és a béres feladata volt, idegen munkaerőt ehhez a munkához sem vettek igénybe. Előfordult viszont, hogy a gulyást is az eke szarva mögé vagy az ökrök elé állították. Ez esetben József ügyelt az ekkortájt kicsapott állatokra. (A „fészilaj” marhaállomány legelőre hajtása számos helyen Szent György napja, vagyis április 24-e táján történt. A halasi tanyákon, így Tóth G. Józseféknél is, azonban mindig egy-két héttel korábban, 1913-ban például március 25-én, 1914-ben pedig április 1-én.) A két ekét négy-négy ökör, sőt előfordult, hogy az egyiket hat ökör húzta, mert ezekkel jobban meg lehetett forgatni a földet, mint a lovakkal. Bár hajnalban keltek, és sötétedés előtt ritkán tértek haza, az időjárástól és más munkák sürgősségétől függően ez a munkafolyamat is több napig tartott, sőt egy-egy évben akár hetekig is elhúzódhatott. 1913-ban például csak április elején fejeződött be a tavaszi kaszás növények alá történő szántás. Időmegtakarítás céljából többször előfordult, hogy a szántást végzők nem tértek haza alkonyatkor, hanem kinn aludtak a nyomási birtokon épített piciny kunyhóban.

A szántás sokszor még be sem fejeződött, s március vége felé máris megkezdődött a zab és az árpa vetése. Az 1890-es évekig a paraszti birtokokon ez szinte kizárólag kézi erővel történt a felső testre akasztott „átalvetőből”, vagyis vetőzsákból. Ettől kezdve azonban rohamosan terjedt a vetőgép használata, amelyből már 1895-ben 44 ezret írtak össze az országban. A Tóth G. tanyán mindkét forma dívott. A géppel, melyet két ló vagy négy ökör húzott, többnyire József vagy Imre vetett. A béres és az egész évre fogadott, ám március végéig részben szabad gulyás pedig kézzel. A bevetett területet „tüskös vesszőből”, vagyis a vadon nőtt galagonya és a kökény ágaiból készült boronával elegyentették, majd hengerelték. Ilyen célra sohasem az ökröket, hanem mindig a gyorsabb lovakat vették igénybe.

Március végétől többféle munkafolyamat zajlott párhuzamosan. A hónap végén és áprilisban folytatódott a szántás a kukorica, a répa és a burgonya alá, amely elhúzódott május végéig, s amelyet ez esetben is a vetés követett. Nincs nyoma annak, hogy bármilyen vetőmagot vettek volna; a gabonafélékhez hasonlóan a kapásnövények vetéséhez is az előző évi termésből félretett részt használták fel. Bár az új gép a kukorica elszórására is alkalmas volt, ez esetben is tovább élt a kézi vetés hagyománya. Erre ásót vagy kapát használtak. Hasonlóan került a földbe a burgonya is, amelyet többnyire párok végeztek. Az egyikük kapával fészket vágott, amelybe a másik belepottyantotta a gumót, majd az előbbi rádobta a kapán tartott földet. A kapásnövények vetése szintén több napig tartott. Április végén, május elején egy-két nap alatt beültették viszont a

ház melletti veteményest, amelybe konyhakerti növények, paprika, paradicsom, hagyma, sárga- és fehérrépa, borsó, mák, saláta, káposzta, tök, bab, karalábé és olykor söprűnek való cirok került. A babot és a tökmagot rendszerint a sorba vetett kukorica közé szórták. A szőlőtőkék közé pedig helyenként káposztapalántát dugványoztak. 1912-ben 5 liter fehér bab került a kukorica közé és 83 káposztapalánta a szőlőbe. Dohányt, noha József szenvedélyesen pipázott és a homokos föld szerette ezt az élvezeti cikket – valószínűleg az 1851-ben bevezetett állami felügyelet és ellenőrzés miatt –, nem termesztettek.

A konyhakert gondozása a feleség feladatai közé tartozott, ahogy a tea-rózsákkal, krizantémokkal és más színpompás virágokkal teleültetett virágoskertté is. A májustól októberig virágzó leandereket dézsában tartották, melyeket áprilisban hoztak ki a kamrából a szabadba. A tujákkal, amelyekkel József vette körül a házat, nem igen kellett törődni, azok nőttek maguktól, s nem igényeltek gondoskodást. Nem kellett ügyelni, metszeni vagy permetezni az évekkel korábban, idős Tóth G. Imre által ültetett eperfákat sem, amelyeknek a termését a tanya lakói és állatai a nyár beköszönte után egyaránt élvezettel fogyasztották, s amelynek egy részéből a nyár vége felé rendszerint pálinka készült. A tanya messziről felismerhető ismertetőjegye néhány több méter magas kínai kenderpálma volt, amelyek jól bírták a hideget és a homokos talajtól sem idegenkedtek.

Rendszerint március utolsó napjaiban kezdődött a szőlőművelés trágyázást követő első két munkafázisa: a tőkék kiszabadítása a fagyok ellen szüret után rájuk húzott homoktól, vagyis a nyitás, valamint a csökkent termőképességű, öregebb ágak eltávolítása, azaz a metszés. Bár a Tóth G. birtokhoz „csak” négy hold szőlő tartozott, ennek művelése területarányosan sokkal több munkaórát igényelt, mint a szántóföldeké. Erre a célra ezért napszámosokat is fogadtak. 1911-ben például 45 napszámot fizettek ki erre az április 4-én kezdett és megszakításokkal 21-én befejezett két munkafolyamatra. Pedig az öt-hat napszámos és a béres mellett rendszerint József és/vagy Imre is kivette részét a nyitásból, a metszésből és a venyige összegyűjtéséből, majd behordásból. A négy holdról 1911-ben összesen 296, 1912-ben pedig 365 kéve rőzse lett, amit József, Imre és a béres hordtak be kocsival a tanyára. A néhány hét alatt kiszáradt szőlővesszőket a begyűjtáshoz, a kemence felmelegítéséhez és pálinkafőzéshez egyaránt használni lehetett.

Ezzel azonban még korántsem volt vége a szőlőmunkáknak. Ahhoz, hogy jó termés legyen, májusban és a nyár folyamán legalább kétszer kellett permetezni és legalább egyszer kapálni. A permetezés a két testvér feladatai közé tartozott, ezt a figyelmet igénylő munkát, melynek során 1000–1400 liter körüli permetlevet szórtak ki két géppel, nem bízták napszámosokra. A „bordói lé”, vagyis a permet alapanyaga a víz volt, amelybe a peronoszpóra ellen hatásos „kékkövet”, azaz réz-

gálicot és oltott meszet kevertek. Az első permetezés szokásos ideje május utolsó vagy utolsó előtti hete volt, a másodiké pedig június eleje, közepe vagy vége – a károkozók szaporodásától és az időjárástól függően. Esős napokon nem permeteztek, hiszen a csapadék lemosta volna a levelekről a vegyszert. Az „újítást”, vagyis az első kapálást, amelynek célja a talaj fellazítása és a tőkék levegőztetése volt, viszont ugyancsak napszámosokkal végeztették. Ez is több napig, 1913-ban május 26-tól 29-ig tartott, noha a napi 5-6 napszámos mellett ebbe a munkába is bekapcsolódott József, Imre és a béres. 1914-ben pedig, amikor 35 napszámot fizettek ki, május 25-én kezdték és 30-án fejezték be az „újítást”. A kapálással párhuzamosan, májusban vagy június elején zajlott kötözés is. Ennek a különösebb erőfijektést nem igénylő, de sok hajladozással járó és ezért fárasztó munkának a célja a szétterülő vesszők összefogása volt annak érdekében, hogy több napfény és szellő érje a fürtöket. Tóth G. József feljegyzéseiben nincs nyoma annak, hogy a szőlőt másodszor vagy harmadszor is kapálták, s harmadszor vagy negyedszer is permetezték volna, noha az etnográfusok tudomása szerint a 20. század elején ez már a Duna-Tisza közén is szokásban volt.¹⁹

A szőlő újításával és a kötözéssel párhuzamosan más fontos mezőgazdasági munkák is folytak május-júniusban. Ezek közé tartozott a földből időközben előbújt kukorica, burgonya és répa kapálása, valamint a szénakaszálás. A kukorica és a burgonya a Tóth G. családok táplálkozásában és állataik takarmányozásában egyaránt fontos szerepet játszott. A szántók jelentős részét ezért ezzel a két kapásnövénnyel vetették be, és igyekeztek a lehető legjobb termést elérni. Ennek érdekében nemcsak a gyomnövényektől szabadították meg a zsenge kukoricahajtásokat és a sarjadó burgonyabokrokat, hanem a tövüket fel is „töltötték”, hogy a növény kevés csapadék esetén is fejlődni tudjon, és szél ne döntse ki a kukoricaszárat. Ezt a munkát nagyban könnyítette és gyorsította volna a sorok közötti gyomtalanításra és talajlazításra egyaránt alkalmas, ló vontatású ekekapa, más néven „lókapa”, amelyek az 1880-as évektől az alföldi parasztgazdaságokban is megjelentek. G. Tóthék azonban nem használták ezt, mert a sorok közé tőköt, babot és esetenként répát vetettek. Erre az ugyancsak hosszan, olykor július végéig elnyúló és szükség esetén megismételt munkára szintén szerződtek napszámosokat. 1912-ben csak a kukoricakapálásra 12 munkanapot fordítottak, amelyből 8 napot a napszámosok teljesítettek. Mivel a napszámosok ebben az évben, ebben az évszakban, ezen a vidéken és erre a munkára 1 forint 50 krajcárt kaptak, József összesen 12 forintot fizetett ki. 1913-ban a kukorica- és a krumplikapálásra együttesen 20 munkanap ment rá.

▼

19 Égető Melinda: Szőlőművelés és borászat. in Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar néprajz. II. Gazdálkodás*. Budapest, 2001, Akadémiai Kiadó, 546–570. és Simon András: Szőlő- és gyümölcseskultúra. in Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története*. 3. köt. i.m. 217–225.

Ebből József teljesített 5 és fél napot, a napszámosok 14 és fél napot, amiért az előző évinél valamivel kevesebb, ezúttal csak 18 forint 40 krajcár ütötte a markukat. A kukorica és a burgonya mellett a répa is fontos szerepet játszott az állatok, elsősorban a lábasjószág téli takarmányozásában. Ezért ebből is vetettek minden évben, noha kevesebbet, mint kukoricából és burgonyából. A répát is kétszer kapálták. Az elsőt összekapcsolták az „egyeléssel”, vagyis a ritkítással, a nyár folyamán esedékes másodikat pedig a „töltögetéssel”.

Nyár elején, általában júniusban került sor a méz pergetésére, amely a méhészkedés legfontosabb munkafolyamata volt. Ezt mindig József végezte, aki ezt a paraszti világban nem általános speciális tudást is elleste apjától. A száraz éghajlatot és a homokos földet jól tűrő akácfa és a rétek, legelők vadvirágai hosszú időn át biztosították a méhek számára létfontosságú nektárt, amely a jó minőségű virágméz alapja volt. A 25 kaptárban és néhány régebbi kasban tanyázó 19 család jelentős mennyiséget, 1914-ben például 44 kg mézet produkált, amelynek fele illette meg Józsefeket. Ez nemcsak a család szükségleteit biztosította, hanem piacra is vittek belőle.

A szénakaszálás szintén a nyári munkák közé tartozott. A több tagban lévő 40 holdnyi rét lekasználása, amely minden évben június közepén kezdődött, a legnehezebb mezőgazdasági munkák közé tartozott. Ezért erre is fogadtak maguk mellé 3-4 napszámost vagy részest. Az első kaszálás így két-négy nap alatt be is fejeződött. Néhány nap múlva, de még mindig júniusban, következett a rendekre vágott fű „forgatása”, amellyel a kiszáradását gyorsították, majd összegeregelyezése vagyis „gyűjtése” és kisebb boglyákba („vontatókba”) hordása. Noha többen végezték, ez is igénybe vett két-három napot. A széna behordása a tanya szérűskertjébe többnyire áttolódott július elejére. 1911-ben össze 44, 1912-ben 38, 1913-ban 32 vontatót hordtak be és raktak nagyobb boglyákba úgy, hogy az eső lepereregjen róluk. Úgy tűnik, ezt a munkát mindig a „háziak”, József, Imre és a béres végezték, akárhány napszámost vagy részest fogadtak is fel a fű levágására. Csapadékos vidékeken a fűvet másodszor, sőt esetleg harmadszor is lekaszálták. A Kiskunság azonban nem tartozott az ilyen régiók közé. Második kaszálásra, vagyis a vékonyabb szálú sarjú levágására a négy év alatt mindössze egyszer, 1912 augusztusában került sor.

A szénakaszálás és -hordás a paraszti munkafolyamatoknak már ahhoz a részéhez tartozott, amelyeket összefoglalóan betakarításnak nevezünk, s amely júniusban kezdődött és a tél beálltaig tartott. Ez mutatta az addigi munkák eredményességét, s biztosította részben vagy egészben a következő év szükségleteit. A szénagyűjtés sokszor még be sem fejeződött, s június végén máris hozzáfogtak az aratáshoz, amely a betakarítás legfontosabb részeleme volt. Az ország északi vidékekeitől eltérően ezzel sohasem várták meg Sarlós-Boldogasszony napját (július 2.), sőt Péter-Pált (június 29.) sem, hanem már június 24-26-án hozzáfogtak

a gabona levágásához. Vagyis a melegebb éghajlat miatt Keresztelő Szent János, illetve Szent Iván (június 24.) napjához igazodtak. A learatott és a kalászból kinyert gabona nemcsak az állatok, hanem az emberek létfenntartásának is az alapja volt. Ezért nevezték a búzát és általában a gabonát Halas környékén is „életnek”. Az aratás minden esetben a rozs betakarításával kezdődött. Ezután következett az árpa, a búza és a zab levágása. Az aratásra G. Tóthék minden esetben részeseket fogadtak, akik munkájukért a termés egy kilencedét kapták. A részes aratók részben azonosak voltak napszámosaikkal, részben évről évre változtak. Munkaeszközként az aratók mindig kaszát használtak, amely erre az időre teljesen kiszorította a sarlót. A learatott gabonát a kaszások marokszedői, többnyire a feleségek és a nagyobb leányok, kévékbe kötötték, amelyekből ún. keresztek raktak össze. Ezeket néhány nap múlva, rendszerint július közepén hordták be három-négy „igával” a tanya melletti szérűre. A szénához hasonlóan a gabonát is olyan nagy boglyákba, pontosabban „asztagokba” rakták, hogy az eső lecsorogjon róluk. Valamikor augusztus első felében került sor a gabona betakarításának utolsó munkafázisára, a cséplésre. A szemkinyerés hagyományos formáját, a kézi erő alkalmazását és az állatokkal történő nyomtatást Kiskunhalas környékén erre az időre teljesen kiszorították a cséplőgépek, amelyeket kezdetben lovak hajtottak meg, ekkor azonban többnyire már gőzgépek. Legalábbis a nagyobb gazdaságokban, ahová hat, de sokszor nyolc ökör igénybevételeével megérte elvontatni a homokban meg-megsüppedő két monstrumot: a gőz- és a cséplőgépet. A részesek ebben a munkafázishoz már nem vettek részt. A gép tulajdonosa vagy az általa megbízott gépész maga állította össze és hozta a „cséplőbandát”, amely féltucat férfiből és nőből állt. Ők a részesekhez hasonlóan terményben kapták meg járandóságukat.

A Tóth G. család birtokairól az I. világháború előtti években 550-680 kereszt gabonát hordtak be a bevetett terület nagyságától és az időjárástól függően. Ennek legalább fele mindig rozs volt, amely az itteni földben leginkább megtermett, s amelyet a búzával keverve („kétszeres”) kenyérlisztként is jól fel lehetett használni. A másfél napig tartó cséplés utáni terméseredmények 193 (1911) és 238 (1913) mázsa között mozogtak. Ennek 12,5-e, vagyis 8%-a illetve a gép tulajdonosát és munkásait, kilencede, vagyis 11%-a pedig az arató részeseket. 1913-ban ez utóbbi 21 mázsa 68 kilogrammot tett ki, amely 12 részes között elosztva fejenként 1 mázsa 80 kilogrammot jelentett. Ez egy többgyermekes család számára egész évre nyilvánvalóan kevés volt. A földnélküliek ezért igyekeztek úgy elszegődni, hogy egy szezomban a lehető legtöbb gabonát arathassák. A Tóth G. családnál maradt 180-200 mázsa gabonát „triőrözés”, vagyis gépi tisztítás után a szalmával jól kibélelt és vastagon befedett vermekbe hordták, s innen vitték több alkalommal a malomba. A jövő évi vetőmagot is veremben tárolták. A vermek biztonságosabbak voltak, mint a padlás, mert a gabonának tűz esetén sem lett semmi baja.

Ha alaposan kibélelték szalmával a vermeteket, akkor – mint egy másik kiskunhalasi tanyásgazda feljegyezte – a gabona „hosszú ideig elállt, nem romlott meg”.²⁰

Alighogy a cséplés befejeződött, kezdődött az ugarolás vagy tarlószántás. Ennek az volt a célja, hogy a gabona gyökerét és a tarlón maradt szárát beforgassák a talajba, s ezáltal növeljék a föld termékenységet. Szeptember első felében ezt követte a „mag alá szántás”, majd a búza és a rozs vetése, amelyek jobban bírták a telet, mint az árpa és a zab. Ez ugyanolyan technikával zajlott, mint a tavaszi szántás és vetés, s napszámosokat ehhez sem fogadtak. A két munkafolyamat között felszedték a burgonyát, amelyet a pulykák és a malacok már nagyon vártak. A termés – 1911-ben: 50, 1912-ben: 48, 1913-ban: 102 zsák – nagy részét a gabonához hasonlóan elvermelték, s onnan fogyasztották egészen tavaszig, amikor kezdődött minden előről. A krumpliszedéssel és a vermeléssel párhuzamosan felszedték a babot, melyet szétteregettek az udvaron, és villával vagy más alkalmas eszközzel „kicsépeltek”. A babot, amelyből a krumplival együtt számos étel készült az év folyamán, a kamrában tárolták zsákokban.

Október elején kezdődött és a hónap közepén, esetleg valamivel később fejeződött be a szüret, amely a sokféle paraszti teendő közül a legvidámabb munkafolyamat volt. Erre a néhány napra a rokonság apraja, nagyja – férfiak, asszonyok és gyerekek – összesereglett. 1911. október 6-án például 16-an, 1912. október 8-án 7-en kezdték meg a munkát. A nők szedték a fürtöket, a férfiak hordták a hordókba és kádakba. A préselés nem a tanyán, hanem helyben, idős Tóth G. Imre Iparszólókban található „gunyhójában”, vagyis présházában zajlott. A szüretelők számára József általában egy birkát is levágott, amelyet kint a szőlőben főztek meg pörköltnek egy nagy bográcsban. Apja pincéjéből ehhez aztán óbor is került. Úgyhogy a hangulat mindvégig emelkedett volt, mintha csak lakodalomban lettek volna. Ismét a felsőszállási Csonka Mihályt idézve: „A gazdák egész házuk népével, sőt még a szomszédokkal és ismerősökkel együtt kezdték meg a munkát. Zsivajogtak, kiabáltak, danoltak – jókedvvel csinálták, amit kellett. Különösen a gyermekhad örült”.²¹ A több mázsa szőlő egy részét idős Tóth G. Imre eladta, másik részéből must készült. Ennek nagyobb része az ő városi pincéjében forrott ki, de kaptak belőle fiai is. Józsefeket például 1912-ben két kosár szőlővel és 118 liter musttal jutalmazta. A szüret utolsó munkafázisa a borra erjedt must hordókba töltögetése, és a levétől megfosztott szőlőfürtök, az ún. törköly hasznosítása volt. A Tóth G. családnál ez minden esetben pálinkafőzést jelentett. A musthoz hasonlóan József ebből is részesedett. Az 1911-ben főzött 208 literből például 4 litert kapott. 1913-ban, amikor a szőlő egy részét eladták, összesen csak 57 liter pálinkát főztek a szőlő zúzalékából. Ám ez is

▼
20 Romsics Ignác (szerk.): *Csonka Mihály élete és világképe*, i.m. 75.

21 Uo. 87.

jelentős mennyiség volt, különösen, ha hozzászámítjuk, hogy a nyár folyamán – általában júliusban – József a lehullott eperből is főzött pálinkát: 1913-ban például 23 és fél, 1914-ben pedig 33 litert.

Jóval kevésbé volt hangulatos a kukorica betakarítása, amely általában követke, de olykor meg is előzhette a szüretet. Sőt előfordult az is, hogy párhuzamosan zajlott a két munkafolyamat. Így történt például 1911-ben is, amikor szeptember végén már törték a kukoricát a nyomási földön, és október 9-re minden táblájukon befejezték. Közben október 2-án megkezdték az egyik tábla szőlő szüretelését, amit október 16-án fejeztek be, s a kiperéselt must október 25-re került az addigra jól kimosott hordókba. Közben október 14-től 18-ig főzték a törkölyt. 1913-ban viszont csak október 20-án kezdték a kukoricatörést, miután 17-én befejezték a szüretelést. A kukoricatöréshez mindig fogadtak napszámosokat, akiket részben idős Tóth G. Imre fizetett, részben József. 1911-ben például Józsefnek 8 forintjába kerültek a napszámosok, apjának viszont 17 forintba. Körülbelül így oszlott meg köztük a termés is: a 92 zsákból, amit betakarítottak, Józsefet 20 zsák illette meg. A parasztgazdaságok többségében akkortájt még „csuhéjával”, vagyis héjával együtt tördelték le és hordák be a csöveket, melyeket hangulatos esti társas munka keretében fosztották meg burkuktól. Tóth G.-éknél azonban nem így történt; ők és napszámosaik már a töréskor kibontották a kukoricacsöveket, s „meztelenül” dobálták őket kupacokba, majd szállították őket haza. A kukorica betakarítása a kukoricaszár kivágásával, a „csuma” kérékbe kötésével, kúpokba rakásával, majd behordásával fejeződött be. Ez azonban már áthúzódott novemberre, sőt előfordult, hogy egészen december elejéig eltartott. Ez a 250-325 kényi, a szérün nagyobb kúpokba rakott „csuma” lett a legelőről behajtott marhák egyik legfontosabb téli elesége. A kérődzők által lecsupaszított szár, az ún. csumaízek tüzelőanyagaként hasznosult, általában a kemencében. Rendszerint a kukoricaszárral együtt került be a földekről a sorok közé vetett tők is, amelyből 1912-ben másfél, 1913-ban három és fél kocsival termett.

A kukorica és a tők betakarítása után már csak a répa behordása maradt hátra. A marhák téli abrakjának ez volt az alapja. Ezért ebből jóval többet vetettek, mint tökből. 1913-ban például csak a „felső tanyába” 23 kocsival hordtak be. A répát a krumplihoz hasonlóan elvermelték, esetleg kupacokba rakták, és szalmával, valamint földdel fedték be, hogy a legnagyobb hidegben se fagyjon meg. Két-három naponta ezekből vették ki az állatok takarmányozásához szükséges mennyiséget. A répahordással lényegében befejeződtek a szénakaszálással kezdődő, s az aratással, a szüreteléssel és a kukoricatöréssel folytatódó betakarítási munkálatok. S ezzel párhuzamosan zajlott a következő évi szükségletek biztosításának megkezdése: a tarlók kétszeri szántása, az őszi búza és az őszi árpa vetése, valamint a „külső akolban” tavasz óta felhalmozódott trágya egészének vagy egy részének kihordása a földekre.

November végétől, február közepéig a parasztok, így Tóth G. József is ritkán fordultak meg a földeken. Ez volt a lakodalmak, a névnapozások, a vendégeskedés, a disznótorok és a nagyrészt otthon, a házban végezhető munkák ideje. A téli hónapokban a nap később kelt és előbb lenyugodott, így az alvásra és a pihenésre is több idő jutott. A november közepén behozott állatok etetése és almozása ugyan elég sok munkát adott, ám ez nem József, hanem a béres feladata volt. A pulykákkal sem volt már gond, mert azokon november végén, december elején mindig túladtak.

A lakodalmakban való részvétel Kiskunhalason és pusztáin két külön alkalmat jelentett. Előbb zajlott az esküvő, amit az esküvői vacsora és a zenés mulatság követett. Ez utóbbi mindig a hajnali órákba nyúlt, úgyhogy a készülődést és a másnaposságot is beszámítva a lakodalmak legalább két napig tartottak, de előfordult, hogy háromig. Közlebbi rokonok esetében ezután következett a nászbed. Erre mindig az esküvőt követő első vasárnap került sor azután, hogy az új pár a rokonokkal együtt részt vett a délelőtti ünnepi ígéhirdetésen. Mivel a rokonság mindkét ágon meglehetősen kiterjedt volt, Józsefék minden télen két-három ilyen ünnepi eseményen vendégeskedtek. Ha a házasulandó felek egyike egészen közeli rokon volt, mint Nagypál Krisztina (Tóth G. Krisztina leánya), akit Monda Benjámin 1913. december 20-án kísért az oltár elé, akkor az előkészületekbe is be kellett kapcsolódni. Ezek mindig jóval az esküvő előtt, ez esetben december 8-án kezdődtek „tészta csinálással”, ami persze „asszony munka” volt, úgyhogy József nyugodtan kipihenhetett egy másik rokon, Darányi Gábor esküvőjét 7-én követő nászbed fáradalmait. Az ő hozzájárulása az eseményhez azzal kezdődött, hogy 15-én részt vett a lakodalmas ház udvarának homokkal történő felszórásában és 200 db téglát elszállításában a téglagyárból. Ezek lerakásával és a homok elszórásával egyaránt a sárban való tapicskolást akarták elkerülni, és ezzel a táncolók dolgát is megkönnyíteni. 16-án elkezdtek összerakni és felállítani a lakodalmas sátrat, 17-én pedig hordták össze az edényeket. Erre az időre megvették a menyasszony nászajándékát, 3 darab nagyobb „paprikás”, vagyis pörköltnek való tálat, amelyeket 3 kg cukor és egy pár tyúk társaságában 19-én el is vittek Nagypál sógoruk házához. A 20-i lakodalom 21-én délelőtt fejeződött be, s 23-án kezdődtek az utómunkálatok a sátor szétszedésével és a kölcsönbe kapott edények széthordásával. A nászbedre 28-án került sor, ami a lakodalomhoz hasonlóan valószínűleg szintén elhúzódhatott, mert József csak a hajnali negyed négykor induló vonattal tért vissza tanyájára, ahol az előző napokban családjával együtt a karácsonyi ünnepeket töltötte.

Vidám foglalatosságnak számított a disznóölés is, amelyből egy-egy téli szezonra ugyancsak esett öt-hat. Józsefék maguknak általában kettőt vágtak, szüleinek ugyancsak kettőt. Emellett részt szoktak venni apósa legalább egyik disznótorán Eresztőpusztán, valamint Imre testvére és

egy-két közeli rokona leölt disznóinak a feldolgozásában is. József ugyanis a böllérmesterséghez is értett. A hús egy részét elfogyasztották frissen, másik részét sózták és füstölték. A füstölt sonkák, szalonnatáblák és kolbászok aztán tavaszig a padláson szikkadtak, s jó részük csak a nehéz nyári munkák idején került asztalra. Előfordult, hogy Józsefék tavasszal is levágtak egy malacot, amelynek a húsát lesütötték és zsírban tárolták. A disznótorok hajnalban kezdődtek, amikor a nap még fel sem jött, s az éjfél utáni órákban fejeződtek be vidám hangulatban.

A névnapok közül a november 5-ei Imre napot ülték meg, amely nevet hárman is viselték a nagyobb családban: idős Imrén és fián kívül Imrének neveztek Tóth G. Eszter férjét, Balázs sógort is. 1912-ben a január végi Pál napot is megünnepelték Nagypál Pálnál, akihez úgy tűnik, József legközelebb állt sógorai közül. A március 19-i József napot viszont, amely a tavaszi munkák dandárjára esett, nem szokták ünnepelni, s ha mégis, a feljegyzésekben ennek semmi nyoma. Tivornyázással tehát bizonyosan nem járt. József apósa telente minden külön alkalom nélkül is megszokott jelenni vejénél, hogy leányát és unokáit láthassa. Ezek a látogatások egy-két napig tartottak, míg a sógorok és a „komák” csak fél napokra ugrottak be. Ilyenkor természetesen nemcsak borral, hanem sós és édes tésztákkal is kínálták a vendégeket. Ezeket mindig József felesége készítette a városban vásárolt alapanyagok felhasználásával.

A lakodalmak, disznótorok, névnapok és vendégeskedések a november vége és február közepe közötti két és fél hónapnak bizonyosan felemésztették felét. Más napokon viszont télen is adódott munka, ha nem is olyan időhöz kötött és ezért sürgető, mint tavasztól ősziig. Az őszi vége felé ilyen teendő volt az uborka, paprika és a káposzta savanyítása. Ezek közül különösen fontos volt a káposzta tartósítása, amely a bab és a krumpli mellett a halasiak harmadik legfontosabb növényi tápláléka volt. Nyersen és megfőzve, hússal vagy paradicsommal, pörkölve és savanyítva egyaránt fogyasztották. Káposztából készült a birkapörkölt mellett a környék talán legkedveltebb étke: a szárma, vagyis a töltött káposzta. Ennek népszerűségére jellemző, hogy egy szezonra Józsefék 50-60 káposztafejet is konzerváltak.

A téli hónapokban, rendszerint januárban vágták le a nádat, amelyet tüzelésre, valamint a ház és a gazdasági épületek tetőzetének javítására használtak. 1912-ben 450, 1913-ban 300 kéve nádat hordtak be, amely mindkét tanya szükségleteit fedezte. A nádvágás mellett a téli munkák köz tartozott a rőzse behordása az erdőről, és a kivágott fák törzsének felhasználása, majd az „ölfá” felaprítása a tűzhelybe és az üst alatti kazánba dugható hasábokra. Valamint a csöves kukorica morzsolása, amit 1911-ig még kizárólag kézzel végeztek, ekkortól azonban géppel is, mert József vásárolt egy kézzel hajtható morzsolót. Ezzel könnyebben és gyorsabban is ment a munka. Egyszer találkozunk olyan

bejegyzéssel, hogy „kosárfonás”, amelyre a vadon termő sárfűz vesszői kiválóan alkalmasak voltak. A téli hónapokban főzték a házi szappant, amelyet döntően mosásra használtak. A víz mellett ennek két fontos alapanyaga volt: a levágott disznó befődrain található zsír és egyéb zsírban gazdag „potyadékok”, valamint a lúg, amit szódaszappannak vagy szappanszódának is neveztek. Nem volt évszakhoz kötve, de telente is megfordult József valamelyik közeli malomban, hogy a fogyasztásra tartalékolt búza és rozs egy részét lisztként láthassa viszont. S végül nem maradhat említés nélkül a gulyás- és a béres felfogadása sem, amelyre Halason mindig az év utolsó napján, december 31-én került sor. Mindkettővel József állapotodott meg bent a városban, ám – mint már említettük – egyiket sem ő, hanem alapvetően apja fizette. Mindkét alkalmazottjuk január első napjaiban jelent meg a birtokon, és állt munkába. A harmadik időszak munkást, a 6-7 hónapra fogadott pulykapasztort jóval később, a tavaszi hónapokban szerződtették.

Függetlenül az évszakoktól és az elvégzendő munkáktól, József heti rendszerességgel megfordult Halason, és évente többször a környékbeli vásárokon. Halasra általában piaci napokon utazott. Ilyenkor meglátogatta a szüleit és kislányát, Lidikét, aki 1911 szeptemberétől tőlük járt az alsóvárosi elemibe. Érdekes, hogy a szülői házat továbbra is „otthonnak” hívta, s ha bejött a tanyáról, akkor mindig „haza” jött, míg valódi otthonára a „kint” helyhatározót használta. Mindig megfordult a vásári vagy piaci forgatagban, ahol különféle árusok sátrai, lacikonyhák, céllővölde és persze talponállók csalogatták a vásárlókat és a báméskodókat. Ilyenkor egy vagy több pohár sör mellett elbeszélgetett ismerőseivel és cimboráival, majd hazafelé tartva az egyik fűszeresnél és/vagy szatócsnál megvásárolta a „kinti” életükhöz éppen szükséges dolgokat. Általában vonattal utazott be és ki egyaránt, ami gyors volt és olcsó: egy felnőttjegy mindössze 10 krajcárba került. Egyszer, kétszer azonban az is előfordult, hogy lovon jött és ment, s ha szállítani kellett a piacra nagyobb mennyiséget, akkor kocsival. Hazafelé menet ilyenkor megtörtént, hogy Sóstón is megállt a szomját oltani.

A család 1911–1913-as kiadásai és bevételei

A három év kiadásai és bevételei arról tanúskodnak, hogy Tóth G. József apjához hasonlóan megfontoltan és rentábilisan működtette családi gazdaságát. 1911-es bevételei (625 Ft) 4 forinttal haladtak meg kiadásait, az 1913-asok (977 Ft) pedig 215 Ft-tal. 1912-ben ugyan 271 Ft-os veszteséggel zárta az évet, ám ezt nem indokolatlan túlköltekezés, hanem a szárazság és felesége elhúzódó betegségének gyógykezelése, illetve annak költségei okozták. Adósságokba azonban ekkor sem verte

magát. Neki viszont tartozott egy kisebb összeggel egyik sógora, Balázs Imre, aki előbb évi 4, majd később 8 Ft-ot fizetett kamat gyanánt.²²

Az összesen 621 Ft-ot kitevő 1911-es kiadások legnagyobb tétele a gazdaság működtetésének és a különböző beruházásoknak az együttes összege volt, ami 248 Ft-ot tett ki. A birtok eszközállományát ebben az évben két „géppel”, egy kukoricadarálóval és egy kézi morzsolóval gyarapította. Előbbi 72 Ft-ba, az utóbbi 3,50-be került. Építőanyagot – deszkát, lécet, drótot, szögeket, téglát, meszet és cementet –, melyekkel a szükséges javításokat végezte el a tanyán, 16 Ft-ért vásárolt. 89 Ft-ra rúgott annak a három süldőnek az ára, amelyeket a vadkereti vásárból hajtott haza áprilisban azzal a céllal, hogy felhízlalásuk után a tél folyamán legalább kettőt levágjanak közülük. Ugyancsak családi felhasználásra vásárolt három bárányt 13 Ft-ért. A kukoricatábláját kapáló és a betakarításban segédkező napszámosoknak, valamint az egyéb alkalmi munkásoknak 29, a 7 hónapra alkalmazott pulykapásztornak 18 Ft-ot fizetett ki. A saját állatai számára július-augusztusban, tehát az új termés előtti hetekben vásárolt árpadaráért és takarmánylisztért pedig 24 Ft-ot. Mindezeket összeadva kapjuk meg az összes kiadás valamivel több mint harmadát jelentő, csaknem 250 Ft-ot.

A második legnagyobb tételt a négytagú család számára vásárolt ruhaneműk és azok kiegészítői jelentették, amelyek együttesen 159 Ft-ba kerültek. Ez nagyon sok apróbb, nagyobb tételből tevődött össze. Ruhadarabjaik jelentős részét szabóval varratták a halasi üzletekben vásárolt posztóból, vászonból, liszterből, selyemből, flanelből és egyéb anyagfeleségekből. Ezek együttes összege megközelítette, a varratással együtt pedig meg is haladta az 50 Ft-ot. A készen vásárolt ruhadarabok közül 18 Ft-ba került feleségének és nagyobbik, ekkor hatéves leányának vásárolt egy-egy kabát, 13 Ft-ba az a csizma, amit magának vett, s 5 Ft-ba az a cipő, amivel a szeptembertől iskolába járó Lidikét ajándékozta meg. Úgy tűnik, a rideg tanyai élet ellenére József ügyelt arra, hogy feleségének ne kelljen szegyenkezni városlakó társai előtt. 1911-ben ezért nemcsak 2 pár papucsot, 1 ún. Berliner kendőt, fejkendőket, hanem egy pár kesztyűt, textil zsebkendőket, melltűket és 12 Ft-ért egy bross tűt is vásárolt neki. Feljegyzése szerint ez utóbbi „aranyból” készült. Szövéssel-fonással Bangó Lidia nem foglalkozott, kendert nem is természettek. Így a lepedőnek való vásznat is a halasi rőfösöknél vásárolták, az alsó ingeket pedig készen vették. A sok apró tétel közül érdemes felfigyelni József bőrből készült nadrágszíjára, amely mindössze 30 krajcárba került.

A konyhára vásárolt élelmiszerek 42 Ft-ba, a különböző háztartási eszközök és szerek pedig 20 Ft-ba kerültek. Az élelmiszereken belül a cukor veze-

▼
²² Az 1892-es pénzreform ellenére, amely bevezette a koronát és a fillért, Tóth G. József általában még ekkor is forintban és krajcárban számolt, amely éppen kétszeresét érte az új pénznek. (Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. Az 1892–1893. évi törvények*. Budapest, 1897, Franklin, 282–288.)

tett 15 Ft-tal, amelyért 31 kg-ot lehetett venni. Ennek egy részét a különböző süteményekhez használták el, amelyeket a ház asszonya nemcsak maguknak és a vendégeknek készített, hanem ajándék gyanánt is, ha névnapozni, keresztelebbe, vagy egyéb mulatságba mentek rokonokhoz vagy ismerősökhöz. A másik részét pedig befőzésre. Bár a tanyához – az eperfákon kívül – különös módon gyümölcsös nem tartozott, Bangó Lídia ekkor és más években is nagy mennyiségű gyümölcsöt tett el befőttként télire. Erre a célra és azonnali fogyasztásra 1911-ben 18 liter meggyet és 4 kiló barackot vásároltak – fillérekkért. Egy liter meggy mindössze 4 krajcárba került, 1 kg barack pedig 8 krajcárba. 1912-ben 20 kg aszalni való szilvát és 35 kg almát vettek télire. Ez sem volt drága, 1 kg alma mindössze 16 krajcárba került. A második legnagyobb tétel a só volt, amelyből – nem számítva a marháknak és a lovaknak vásárolt ún. vörös sót – 1911-ben 11 kg fogyott el. Ezért kilogrammonként 13 krajcárt, összesen tehát 1 Ft 43 krajcárt kért a fűszeres. A cukor és a só mellett viszonylag nagy mennyiségben vásároltak szemes kávé, összesen 3,75 kg-ot, amelynek kilónkénti ára a minőségtől és a fűszerestől függően 1 forint körül ingadozott. A kávé reggeli italként fogyasztották tejjel keverve. Vásároltak teafüvet, még pedig „orosz teát” is, viszont csak nagyon kis mennyiségben. Ez arra utal, hogy nem reggelihez vagy napközben, hanem meghülés esetén, orvosságként itták. A Halason és környékén nagyon kedvelt rétesek elkészítéséhez minden évben vásároltak 4-5 kg grízt, s a különféle süteményekhez negyed és félkilós tételekben ugyanennyi gesztenyét, valamint rumot, vaníliát, mazsolát, szalicilt és két alkalommal citromot. A kenyeret saját búza és rozslisztjükből otthon sütötték a kemencében, úgyhogy lisztet egyáltalán nem vettek, csak élesztőt. Viszonylag nagyobb – 1911-ben hat és fél kilogrammos – mennyiségben szereztek be „rizskását”, amely a „szárma” és a disznótorkor készülő hurka nélkülözhetetlen alapanyaga volt. Több – 1911-ben összesen 7 – litert vásároltak ecetből, amelynek legnagyobb részét a káposzta, az uborka és a paprika savanyításához használták fel. Ez is rendkívül olcsó volt, 1 liter mindössze 10 krajcárba került. Viszonylag nagyobb tételt tett ki a friss hús, amelyből április és december között 8 kg-ot vásároltak. Ennek nagy része birkahús volt, melyet fél-, háromnegyed és egy kg-os tételekben szereztek be többnyire a halasi piacról, esetleg valamelyik „szomszédtól”, hogy a csirke mellett másféle hús is kerüljön az asztalra. 1911-ben erre összesen 6 Ft-ot költöttek. Bár a sajtszék és a hozzá tartozó alkatrészek pótlása arra utal, hogy a tejből nemcsak túrót és tejfölt készítettek, hanem időnként sajtot is, 1911-ben 1,50-ért mégis vásároltak 3 kg sajtot.

A család friss hús iránti igénye könnyen kielégíthető lett volna vadhússal, ha József kedvelte volna a vadászatot. A környéken ugyanis elég sok volt a nyúl és a vaddraca, sőt tüzokok, őzek és vaddisznók is előfordultak. Ő azonban valamiért visolygott ettől, s ezért még vadászpuskát sem vett. Csupán egy revolvért tartott részben önvédelem, részben a kártevő madarak elriasztása céljából. Ezért, miután a rendőrség is bejelentette, évi 1 Ft adót fizetett.

A háztartási szerek közül a petróleum volt a legfontosabb. Bár a városban már 1903 karácsonyán kigyúltak az első villanylámpák, s a villanyvezeték közvetlenül a Tóth G. tanya mellett vezetett, a család egyelőre nem élvezte ennek előnyeit. Miután évente több mint 20, 1911-ben 26 liter petróleumot égettek el, valószínűleg nemcsak a lakásban, hanem az istállókban is petróleumlámpákkal világítottak. Nincs jele annak, hogy gyertyát vettek vagy öntöttek volna, s annak sem, hogy olajjal világítottak volna. A petróleum sem volt drága, 1 liter 14 krajcárba került, és olcsó volt a lámpaüveg (darabja 10 krajcár), a lámpabél (2 krajcár) és a gyufa (dobozonként 2 krajcár) is. A vásárolt háztartási eszközök közül legtöbbet, 3 Ft-ot egy bográcsért kellett fizetni, amit két meszelő követett 80-80 krajcárért. Ugyancsak 80 krajcárba került a fánktöltő, 50 krajcárba egy éjjeli lámpa, 30 krajcárba egy sütőtepsi, 26 krajcárba egy „zsidózsák”, amelyből 1911-ben négyet vettek, 45 krajcárba két sárkány, 20 krajcárba egy késtartó és 10 krajcárba 3 fakanál.

A szappanfőzéshez 1911-ben 3,25 kg szappanszódát és 1,25 kg faggyút vásároltak. Ebből és a disznótoros zsiradékokból gyártották a mosószappant és részben a kézmosó szappant is. Lídia és Lidike azonban ebből a szempontból is megkülönböztetett bánásmódban részesültek. Ők „szagos szappannal”, főleg orgona illatúval mosakodtak. Ebből évente mintegy fél tucat fogyott el. Egyéb piperezert nem vásároltak, hacsak a fekete női cipők ápolására használatos boksztot nem számítjuk, amelyből évente egy 25 krajcáros „skatulya” fogyott el. József valószínűleg zsírral vagy faggyúval kezelte csizmáját. Fogat nem mostak, így fogkefét és fogkrémet sem vásároltak. A nők reggelente langyos vízzel mosták ki a szájukat, József pedig pálinkával öblögetett. Kölni valószínűleg volt a háznál, ám nincs nyoma annak, hogy a szóban forgó három évben vásároltak volna. A hajápolásra szintén kevés gondot fordítottak. A nők maguk nyírták és „bodorították” a hajukat, fodrászhoz csak József járt negyedévente egyszer. A hajvágásért 15 krajcárt kért a borbély. Bajuszát József maga igazította, amelyhez az olló mellett 20 krajcáros bajuszpedrőt használt. A halasi gazdák körében divat volt a hosszúra hagyott és hegyesre pedert „vikszos” bajusz, amely hagyományt József és öccse is követte.

Viszonylag jelentős tételt tettek ki azok az élvezeti cikkek, amelyekkel József magát kényeztette. 1911-ben például csak dohányféleségekre 16 Ft-ot költött. Ennek nagyrésze pipadohányra ment el, amelyből mintegy 60 „paklit” és emellett 7 kg vágott dohányt szívott el. Jóval ritkábban cigarettára is rágyújtott, melyeket maga töltögetett. Tehát csak cigarettahüvelyt vásárolt, nem kész cigarettát. Még ritkábban, kizárólag ünnepi alkalmakra szivarral is megajándékozta magát. 1911 őszén például 20 darabot vásárol az esedékes lakodalmakra. Az esküvői vacsorát követő szivarozás rangjelző státusszimbólum volt, amellyel más tehetősebb gazdák is éltek. Ezért „lakodalmi szivarnak” is nevezték a darabonként 5 krajcárba kerülő dohányrudacskákat.

A dohánynál is költségesebb volt az alkohol, amelyre 1911-ben 30, 1912-ben 34 Ft csordogált el. József minden halasi útja alkalmával és minden környékbeli vásáron, ahol megfordult, elfogyasztott 2-3 pohár vagy egy-két üveg sört, valamint egy vagy két sós kiflit. Ennél többet csak ritkán ivott és evett. Meleg ételt – pörköltet, kolbászt vagy lacipecsenyét – azonban egyszer sem fogyasztott. Előfordult, hogy cimborákkal találkozott, s ilyenkor nekik is fizetett egy-két pohár vagy üveg sört, esetleg néhány deci bort. Ezeken a kiruccanásain 1911-ben összesen 85 pohár és 25 üveg, 1912-ben 76 pohár és 110 üveg sör, valamint 2-3 liter bor árával terhelte meg a családi költségvetést. Egy pohár vagy üveg sör – a helytől és a minőségtől függően – 9-12 krajcárba, egy deci bor 4 krajcárba, egy kifli pedig 2 krajcárba került. A vásárokon és a piacokon egyedül vagy barátai-val elfogyasztott sörön és boron kívül József 1911-ben 17, 1912-ben pedig 10 liter pálinkát is vásárolt. Ez sem volt drága, literje 80 krajcárba került. Ha ehhez hozzávesszük az eperből és törkölyből részben otthon, részben a kifőzdében készített több tíz liter pálinkát, valamint a szüret után apjától kapott mustból készült 100 liter körüli és a minden karácsony előtt apjától vásárolt 15 liter bort, tetemes mennyiségű alkoholt kapunk. Okkal feltehető azonban, hogy a pálinka jelentős részét és valószínűleg a bor és az üveges sör kisebb részét is a részesek és a napszámosok fogyasztották el munkakezdekskor, illetve ebédkor. Hogy pontosan mekkora részét, azt József nem jegyezte fel. Bizonyos azonban, hogy nem volt szenvedélybeteg, legfeljebb – mai fogalmainkat használva – „túlzott alkoholfogyasztó”.

A sör és a sós kifli mellett József minden útján megvásárolta az helyi újságok valamelyikét, többnyire, az 1901-től 1944-ig folyamatosan megjelenő *Kiskun-Halas Helyi Értesítőjét*, s olykor egy országos napilapot vagy egy másik helyi újságot is. Ezek a sörnél és a bornál is olcsóbbak voltak: példányonként mindössze 2 krajcárba kerültek. Ugyanannyiba, mint egy sós kifli. A rendszeres újságvásárlás arra vall, hogy József valamilyen mértékben érdeklődött a közügyek iránt. Az újságokon kívül mást ugyanakkor nem olvasott. Nagyobbik leánya iskoláskönyvein kívül a család csak két könyvvel rendelkezett: a Bibliával és az az évi kalendáriummal, pontosabban az *Igazmondó* című képes „népnaptárral”. Bár a kiskunhalasi parasztok között több író-olvasó könyvbarát akadt, ők jelentették a kivételt. Az alföldi parasztcsaládok otthonában még a világháború utáni években is csak nagyon ritkán, „inkább csak véletlenül” akadt egy-egy betyárhistória vagy más filléres ponyva. A túlnyomó többség mestergerendáján továbbra is csak kalendárium vagy naptár, továbbá egy „szent könyv” lapult.²³ Az idők szele mindazonáltal Józsefet is megérintette: 1912. március 3-án először ment moziba a 7 éves Lidike

▼

23 Kosáry Domokos: Ifjúság és nép közeledése. I. Művelődési szociográfia. *Magyar Szemle*, 1935. szeptember-december. 34–35.

és egyik barátnője kísérőjeként. 1913 szeptemberében pedig, amikortól Lidike az újonnan megnyitott pirtói népiskolába járt, 7 Ft-ot áldozott arra a hat fényképre, melyeket szüleiről és családjáról készíttetett. József nagyon szerette gyermekeit, s minden útjáról vitt nekik vásárfiát: néhány krajcár áráért cukrot vagy csokoládét, sőt egy-két alkalommal narancsot, és a három év alatt egyetlen egyszer fűgét is. Legdrágább ajándéka érdekes módon nem baba, hanem két kis autó volt, amelyek együttesen 60 krajcárba kerültek.

Gyógyszerekre 1911-ben 18 Ft-ot költöttek. A második kislány (Jucika) kihordása és 1910-es világra hozatala során Lídia asszony hasfala olyan mértékben kitágult, hogy az orvosok hashögtető használatát és gyógyszeres kezelést írtak elő számára. A szövődmények makacssága miatt József nemcsak halasi, hanem pesti orvosokkal is megvizsgáltatta feleségét. A felírt gyógyszerek viszonylag olcsók voltak, a hashögtető azonban 8 Ft-ba, az orvosi vizitek pedig 4 Ft-ba kerültek.

Részen tartós gyengélkedése, részben Lidike iskoláztatása miatt, aki szeptembertől az alsóvárosi elemi I. osztályába járt, Bangó Lídia 1911-ben gyakran volt távol tanyájuktól. Olykor apósáéknál, máskor szüleinél lábadozott Eresztőn. Ilyenkor természetesen Jucikát is magával vitte. Úgyhogy József többször volt egyedül, s úgy tűnik, olyan asszony munkák is rá hárultak, mint a kispulykák és a kiskacsák keltetése. A kakasokat ugyanebben az évben édesanyja herélte ki, aki az egyik nyári reggelen férje kíséretében friss gyümölcsessel és zöldséggel lepte meg fiát.

Az 1912-es év kiadásai két lényeges szempontból tértek el az 1911-esétől. Többszörösére nőtt a nyári hónapokban megvásárolt takarmányfeleségek – főleg kukorica és árpa – mennyisége és ára. Az 1911-ben kifizetett 24 forint helyett ebben az évben 108 Ft-ot kellett erre a célra fordítani. Ennek az volt az oka, hogy 1911-ben nagyon kevés eső esett és a nyári hónapokban sokáig igen meleg volt. Emiatt – szemben az 1910-essel – a „termés igen gyenge lett” az egész vidéken.²⁴ Úgyhogy az állatok nyári takarmányszükségletét Tóthéknak is vásárlással kellett biztosítani. A gazdaság eszközállományát ezért ebben az évben nem is gyarapították semmivel. Lídia viszont a nehézségek ellenére is kapott valamit: egy varrógépet 53 Ft-ért.

A kiadásokat jelentősen növelő másik tétel József feleségének gyógykezelése volt. Ebben az évben ez nem 18, hanem 108 Ft-ba került. Ennek nagyobb részét az egyik halasi orvosnak kifizetett vizitdíjak – alkalmanként 2 Ft – tették ki, de a gyógyszerek is belekerültek 33 Ft-ba. Ez és az 1911-es gyenge termés okozta, hogy 1912-es évet nem nyereséggel, hanem némi veszteséggel zárta Tóth G. József.

▼

²⁴ Gyenizse Lajos visszaemlékezései. *Néprajzi Közlemények*. XXI. évfolyam. Budapest, 1977, Népművelési Propaganda Iroda. 50–51.

És vajon miből tellett ezekre a több száz forintos kiadásokra? 1911-ben a legnagyobb bevétel – 155 Ft – egy 4 éves bika eladásából származott szeptemberben. Az egyik meddő tehén októberi értékesítéséből ugyancsak jelentős összeg, 130 Ft folyt be. December elején 100 Ft-ot kaptak 44 pulykáért, majd 28 Ft-ot 3 db bárányért és december legvégén 125 Ft-ot két hízott disznóért. Ezek az egész évi bevétel több mint háromnegyedét, egész pontosan 86%-át jelentették. Ez is mutatta, hogy a Tóth G. család gazdasága alapvetően a nagyállattartásra épült, s a földművelés csak az állatállomány takarmányozását és a családok szükségleteit fedező kiegészítő ágazat volt. A bevételek maradék 14%-át döntően ugyancsak az állatállomány szolgáltatta. 30 Ft-ot kaptak a piacon értékesített csirkékért és kacsákért, valamint 24 Ft-ot az ugyanott eladott csaknem ezer tojásért. Egy pár csirke az év folyamán 1 Ft és 1 Ft 20 krajcár, egy pár kacsa összesen 1 Ft 30 krajcárért cserélt gazdát. A tojás darabonkénti ára pedig 3 krajcár körül ingadozott. A tehéntej és az ebből készített túró, tejföl és a sajt nagy részét a család maga fogyasztotta el. Ezért a piacra vitt tejtermékekből csak 6,5 Ft hasznuk származott. Ugyanannyi, mint a tiszta méz és a „sonkoj”, vagyis a lépes méz eladásából.

A következő két év bevételi forrásai hasonlóképpen oszlottak meg. A legnagyobb haszon mindig a marhák eladásából származott, melyeket a pulykák és a sertések értékesítéséből származó bevételek követtek. 1912-ben ezek tették ki a jövedelmek 79, 1913-ban pedig 75%-át. A baromfi és a tejtermékek, valamint a méz továbbra is csak kiegészítő jövedelem forrásai voltak, melyekből a szükségesnek látszó apróbb bevásárlásokat fedezték.

A marhákat és a sertéseket mindig valamelyik halasi vagy környékbeli vásárrban, Kecelen, Soltvadkerten és Kiskőrösön értékesítették. Halason évente négy vásárt tartottak, nagyjából minden évszakban egyet. Ezek közül az Erzsébet nap körüli, tehát november közepére eső őszi vásáron adtak el, s a József nap utáni tavaszin vásároltak március közepén. Vadkerten és Kiskőrösön, noha ekkor már mindkettőt gyorsan el lehetett érni vonaton, József többnyire csak nézelődött és tájékozódott, mivel az út az eladó vagy vásárolt állatokkal több óráig tartott volna. Szabadkán, ahol a vidék legnagyobb állatvásárait tartották, ugyanilyen okból József egyszer sem fordult meg. Noha a gyorsvonat 40 perc alatt tette meg a Halas és Szabadka közötti 50 km-es utat. Gyalogosan viszont legalább egy napot vett igénybe. A baromfit, tojást és a tejtermékeket mindig a halasi piacon értékesítették, amelyekből hetente kettőt tartottak. Előfordult, hogy a pulykákat is itt adták el a legtöbbit ígérő kofának. Máskor viszont a Schneider-cég ajánlatát fogadták el, amely ekkorra a környék legnagyobb baromfit, tojást, vadat és gyümölcsöt exportáló kereskedelmi vállalatává nőtte ki magát, s amely korlátlan vásárlási kapacitással rendelkezett.

Néhány hold földtől, főleg szántótól és szőlőtől azonban így is meg kellett válniuk. Erre utal, hogy Tóth G. József 1925-ben 154 holdas birtokából csak 9 hold volt szántó és 1 hold szőlő, a többi legelő. A Tóth G. Imre nevén lévő 207 holdból ugyanekkor a szántó 30 holdat tett ki, szőlőskert viszont egyáltalán nem tartozott a birtokhoz.²⁶ Családjukkal együtt mindketten egymáshoz közeli régi tanyájukon éltek, és a környék jobb gazdái közé tartoztak. Különösen Imre, akit az 1920-as évek végén megválasztottak a pirtói gazdakör elnökévé és Kiskunhalas város képviselő-testületének tagjává.²⁷ Mindketten 1945 után haltak meg, József ???-ben, Imre 1948-ban. A téveszesítést, szerencséjükre, már nem kellett megélniük.

▼

²⁶ Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Összeáll. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1925, 254–255.

²⁷ F. Szabó Géza (szerk.): *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára*. II. köt. Budapest, 1930, 55.

Az első kecskeméti óvónő, Erdélyi Erzsébet különös élete

Az első kecskeméti óvónő, Erdélyi Erzsébet, kiváló pedagógus, a helyi sajtóban rutinosan publikáló szakíró, emellett a jótékony nőegylet munkáját támogató, szociálisan érzékeny, kezdeményező alkatú nő volt. Személye és tevékenysége elsősorban szűkebb helytörténeti vonatkozásban hordoz jelentőséget: a városi tanácsíratanyagban fennmaradt saját kezű levelei, a napilapokban megjelent írásai az első kecskeméti községi óvoda működéstörténetének egyedi forrásai. Több szakaszában még feltáratlan életútját azonban nem a városunkban eltöltött évtized, hanem korai évei ruházzák fel rendkívüliséggel. Különleges ismeretségi köre, kivételes neveltetése és egy, a korszakban országosan ismert, megrázó esemény az, amely alakjára irányítja a figyelmet.

Egy művelt, elhivatott óvókisasszony

A 19. század első felének kimagasló kultúrtörténeti eseménye gyanánt 1828-ban egy magyar arisztokrata hölgy, Brunszvik Teréz, megnyitotta a Habsburg Birodalom első kisdedővóját Budán, amelyet Angyalkertnek nevezett el. A grófnő óvodaügy iránti elkötelezett, saját vagyonát is rááldozó működése nyomán számos intézmény alakult a fővárosban és vidéken, halálakor, 1861-ben pedig már nyolcvan óvoda működött országszerte. 1871-ben Kecskemét városa, bizonyos történeti előzmények után, a helyi társadalmi igények kielégítése végett szintén megszervezte kisdedővó intézetét, a jótékony nőegylet hathatós közreműködésével.¹ Az óvodavezetői állás betöltése céljából tavasszal meghirdetett pályázatra ekkor már nők jelentkezését is várták, a kezdetben férfiak uralta óvói hivatás ugyanis a század második felére elnőiesedett, miután felismerték, hogy „a férfiakéhoz hasonló képességgel bíró nők, benső ösztönük és természeti hajlamuk, valamint gyöngédségüknél fogva is sok tekintetben alkalmasabbaknak mutatkoznak...” erre a feladatra.² A város-

▼

¹ Kecskeméten 1843-ban indult először „mozgalom” helyi kisdedővó felállításá érdekében, majd 1847-ben és 1848-ban is érkezett ilyen irányú kérelem a városi tanácshoz. 1862-től három éven át a katolikus egyház fenntartásában működött óvoda a városközpontban, amelynek anyagi terheit azonban az egyház nem tudta tovább vállalni, így az intézmény 1865-ben megszűnt. Pásthly, 1899. 5–10.; HU-MNL-BKML.IV.1504.c. – A Kecskeméti Jótékony Nőegylet 1870-ben alakult, alapszabályaiban a városi kisdedővó létrehozásának támogatását is célul tűzte ki. A megalakult intézmény felett a nőegylet felügyeleti jogot nyert. Ennek gyakorlása érdekében a hölgyek bizottságot alakítottak és rendszeresen látogatták az óvodát. Az egyület a kisdedővó évenkénti segélyezésében is részt vállalt. HU-MNL-BKML-X.245. Alakuló és közgyűlési jegyzőkönyvek, titkári jelentések 1870–1913.

² Kecskeméti Lapok, 1871. április 8. [1.] „Kisdedővoda” (Dékány Raffael).

vezetés egy Erdélyi Erzsébet nevű okleveles óvónő pályázatát fogadta el, és a fővárosból érkezett kisasszonyt 1871. november 1-én vette alkalmazásba.³

A városi mintaóvoda 1872. január elején kezdte meg működését a Hemző utcában, az ún. Piroska-féle házban.⁴ Az épület átalakítása és berendezése példaértékű módon történt, a város az óvodavezető két helyiségből álló lakrészét is bebútoroztatta.⁵ Erdélyi Erzsébet elhivatottságának, műveltségének és finom modorának köszönhetően a mintaóvoda hamar közkedveltté vált, igen gyorsan benépesült, a későbbiekben pedig kifejezetten zsúfolttá vált. A gyermekek létszáma a kezdeti 36 főről rövidesen száz fölé emelkedett, és legalább ennyi jelentkezőt kellett elutasítani helyhiány miatt.⁶

A kisededővő életével kapcsolatban az első tudósítás már 1872. január 27-én megjelent a sajtóban az óvónő tollából.⁷ Az év őszén egy újabb beszámolót, 1873 tavaszán pedig négyrészes tárcacikk-sorozatot készített a *Kecskeméti Lapok*ba *Mit művelnek a kiseddek az óvodában?* címmel, hogy a kecskeméti nagyközönség számára ekkor még újdonságnak számító intézményt és az óvodai életet szélesebb körben megismertesse.⁸ A cikkek az egykori kisededővoda mindennapjaiba engednek betekintést, a napirendtől kezdve a testi-lelki, erkölcsi nevelés kérdésein át az intézményben tanított versek-dalok szövegéig, kitérve a testnevelési gyakorlatokra, a közös játékokra, az alkalmazott pedagógiának a gyermekekre kifejtett hatásaira.⁹ Az óvodát látogató két-hatéves korú apróságokkal Erdélyi Erzsébet váltott csoportban foglalkozott, csekély létszámú segédszemélyzet segítségével. A korabeli elvárások alapján az „óvoncok” a számolás mellett a betűkkel is ismerkedtek.¹⁰

Kecskemét első óvónője napi feladatai mellett a fiatal intézmény gondjaival, hiányosságaival is kénytelen volt megküzdeni. Az óvodai körülmények javítása érdekében írt kérelmei szükséges, illetve megígért fejlesztéseket szorgalmaztak: a dajkák létszámának emelését, tágasabb óvodaépületet, nagyobb játszóteret, az

▼
3 HU-MNL-BKML-XV.43.d. 60. Timafalvi Lászlóné: Az óvodaugy fejlődése Kecskeméten (1843–1900), 1995. (kézirat) 8.

4 Kecskeméti Lapok, 1871. 12. 23. [4.] – A régi Hemző utca ma: Vörösmarty utca. Az itt állt egykori óvodaépület régiben katonazenészek szálláshelye, illetve börtön is volt. Kecskeméti Lapok, 1876. szeptember 17. 2. „A kecskeméti lovarda története.” (Hornik János)

5 „A város dícséretére legyen mondvá, hogy ezen intézet igen szépen be- rendezetett”. A Hon, 1874. június 11. [3.] „Tanügy/Nagy vajúdás után” – HU-MNL-BKML-IV.1609.b. 4812/1871. Szokolai Sándor jelentése az óvónő használatába adott bútorokról, 1871. szeptember 21.

6 Kecskeméti Lapok, 1872. január 27. [1]–2. „Néhány szó a helybeli óvodai eljárásról”; 1872. február 24. [1.] „Kisededővönk ügye” (D. R.) – HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 3634/1873. Adatkérés az óvodákról, 1873. május 16.; IV.1908.b. 9479/1974. számon a növegyet megkeresése (2893/1872.), 1872. április 25. „100 óvonc a helyiség hiánya miatt elutasítván a kisededővoda áldásaitól megfosztva van”.

7 Kecskeméti Lapok, 1872. január 27. [1]–2. „Néhány szó a helybeli óvodai eljárásról”.

8 Kecskeméti Lapok, 1872. október 6. [1.] „Óvodánk helyzete”; 1873. március 30. [2–3.], április 6. [2–3.], április 13. [2–3.], április 20. [2–3.] „Mit művelnek a kiseddek az óvodában?”

9 E sajtóforrás a kecskeméti óvodák története szempontjából hiánypótló, hiszen a mindennapi rutin és az alkalmazott pedagógia más dokumentumokból nem ismerhető meg. Az első kecskeméti óvodára vonatkozó egyes iratok a város közigazgatási iratanyagaiban (HU-MNL-BKML-IV.1609.b. és 1908.b.) fellelhetők ugyan, a működés részleteire azonban nem térnek ki.

10 A korszakban egyes elképzelések szerint az alapnevelésnek, azaz az óvodai nevelésnek a népoktatás előkészítésére vonatkozó feladatokat, így a gyerekeknek a betűkkel való megismertetését is fel kellett vállalnia.

időjárás viszontagságaitól védettebb illemhelyet, árnyat adó fákat az udvarra, védőoltást a járványok elkerülése végett, szellőztetést az óvodai szobákba, szanyolfalat a kályha köré égési balesetek ellen, télen elegendő tüzelőt a helyiségek fűtéséhez.¹¹ Bár a városi előjáróság a legsürgősebb problémákat igyekezett orvosolni, az óvodai túlnépesedés kérdésére még hosszú évekig nem érkezett megfelelő válasz. 1874-ben sor került ugyan egy második kisdudóvó állandósítására a Kistemplom téren, ám a növekvő, egyre népesedő településen minden tizedben szükség lett volna már egy óvodára vagy gyermekmenhelyre, különösen a szegény, kétkezi munkából élő réteg kicsinyeinek egész napos, biztonságos elhelyezése végett.¹² A város az óvodáztatás gazdaságossá tételében látta a megoldást, így 1874-ben fizetőssé tették az intézménybe járást.¹³ Az újabb óvoda felállítása 1883-ig váratott magára.¹⁴

Erdélyi Erzsébet kecskeméti éveire vonatkozóan – óvodai működését leszámítva – nemigen bővelkedünk adatokkal. Az óvónő a Kecskemétre költözése utáni években lett részvényes tagja a helyi nőegyletnek, 1873-ban nevét a választmányi tagok között találjuk.¹⁵ Az egyesület tagjaként számos jótékony gyűjtésben vett részt, ugyanakkor egyéni adományaival is támogatott különféle nemes célokat: adakozott sebesült katonák részére, Tatai András síremlékére és alapítványára, a református ifjúság „Olvasdája” javára, karácsonyfa-állításra.¹⁶ 1874-ben az óvodafenntartási költségek csökkentése érdekében gyermekelőadást szervezett, a befolyt 14 forintnyi bevételt a nőegyleten keresztül a városi óvodalapnak juttatta.¹⁷

Az 1870-es évek második felétől Erdélyi Erzsébet lelkes, céltudatos hozzáállásában változás következett be. Elkedvetlenedésében közrejátszhatott hiábavaló küzdelme személyes életkörülményeinek, intézménye kondícióinak javítása terén, hiszen sem épületfejlesztést, sem az intézményrendszer bővítését nem

▼

11 HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 6583/1872., 3270/1874.; 9479/1874. számon Erdélyi Erzsébet kérelme, 1241/1872.; IV.1907. 1. k. – Az óvoda benépesülése idejére a városi tanács tágasabb épületet ígért. Mivel ez nem valósult meg, Erdélyi Erzsébet az óvoda telkén szeretett volna a meglévő két helyiség mellé legalább egy harmadik szobát építtetni.

12 1874 májusában létesített a városi tanács nyári óvodát, elsősorban a szegényebb népréteg gyermekei számára, amelyet már novemberben állandósítottak egy Kistemplom (ma: Czollner) téri épületben. – A korban a dolgozó népréteg gyermekei nem ritkán otthonaikban magukra hagynva, felügyelet nélkül töltötték a napot, amelyből sok gyermektragédia származott.

13 Az óvodai tandíj bevezetéséről még *A Hon* című országos lap tanügyi rovata is megemlékezett mint igazságtalan, és a város dícséretére nem való „iskolai adóról”. *A Hon*, 1874. június 11. [3.] „Tanügy/Egy furcsa határozat”.

14 A város 1883-ban nyitotta meg a következő, harmadik óvodát, a Máriavárosban. HU-MNL-BKML-XV.43.d. 60. Timafalvi Lászlóné: Az óvodatípus fejlődése Kecskeméten (1843–1900), 1995. (kézirat) 24. – Vö: A városi tanács már 1873-ban elhatározta újabb három kisdudóvoda felállítását, a háztartási alap terhére azonban nem tudták tervüket megvalósítani. HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 4544/1874., illetve a 9479/1874. számon a 7545/1873. sz. irat.

15 HU-MNL-BKML-X.245. Tagnévsorok.

16 Tatai András 1858-tól a Jogakadémia tanára volt, 1873-ban halt meg Kecskeméten. – Olvasda: könyvtár. – Karácsonyfa-állítás: a jótékony nőegyletnek a szegények, szegény gyermekek számára szervezett programja a karácsony megünneplésére. *Kecskeméti Lapok*, 1875. november 14. 4., 1877. január 28. 4.; 1877. december 30. 3.; 1881. január 2. 3.

17 HU-MNL-BKML-X.245. Választmányi ülések jegyzőkönyvei. 1875. május 4.

sikerült elérnie.¹⁸ Megkeresései a város irányába megfogyatkoztak és megrövidültek, a kecskeméti sajtóban a helyi közösség figyelmét keresve 1875-ben publikált utoljára. Időközben a központi mintaóvoda is hanyatlásnak indult, népszerűsége és a gyermeklétszám egyaránt megfogyatkozott – az óvodai tandíjnak, illetve az óvodaügy terén tapasztalható döntéshozói tétlenkedésnek is köszönhetően – a város különböző tizedeiben ugyanakkor elszaporodtak a szakképzett vezetés nélkül működtetett zugóvodák.¹⁹ 1881 tavaszán az óvónő betegeskedni kezdett, majd családjához hazatérve, április 25-én, Bicskén, „agyhüdésben” elhunyt. 46 éves volt ekkor – a halotti anyakönyvi bejegyzés szerint.²⁰ A kecskeméti sajtóban nem búcsúztatta nekrológ, otthon, Fejér vármegyében azonban három pap temette és újságikk méltatta emlékét.²¹

Ifjúkor – kivételes társaságban

A *Fehérvári Híradó* cikkéből érdekes adalékok derülnek ki Erdélyi Erzsébet múltjáról. A „dicső magyar honleánynak”, illetve a „magyar hölgyek egyik gyöngyének” nevezett egykori kecskeméti óvónő – mint írták – „az ötvenes években fogva ült az »uj-épületben« gróf Teleki Blankával együtt”.²² A Teleki Blanka-féle ügyről 1853-ban hírt adott a sajtó, az ott fellelhető adatokból kiindulva pedig lépésről lépésre feltárható Erdélyi Erzsébet különös előélete.²³

Erdélyi Erzsébet a Fejér vármegyei Mányon született, feltehetően 1832. március 14-én, Elisabetha Amelia Bernwallner néven.²⁴ Édesapját uradalmi erdészként jegyezték be a matrikulába, édesanyja bicskei svábok leánya volt. A házaspárnak

▼

18 Erdélyi Erzsébetnek feltehetően több konfliktusa is támadt a korabeli kecskeméti hivatalnokokkal. 1872. március 10-i levelében több ilyen esetre is céloz: „Tudja az igen tisztelt Ték. városi Tanács, hogy én Pesten 3 hónapig a magam költségén vártam be kinevezésemre, uti költséget sem kaptam, hogy itt helybe meszeszerű birkozás – fáradozás után tudtam mind azt készközlőni, mi az intézet felállításához szükséges volt, s hogy most, ily keserves 6 hónap után (mely mult évben megtakarított 150 ftom is elnyelte) – mintegy tilalmat vessen ki arra, hogy engem a dajka kiszolgáljon, s így magam által fizetett cseléd felvételére kényszerítsen, holott az egész kiszolgáltatásom abból áll, hogy az ebédet Tomaskótól [helybeli vendéglős – TSzÁ] meghozatom és reggel 6 és 7 óra között megtakarítva lesz szobám.”. HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 9479/1874. számon 1241/1872.

19 Kecskeméti Lapok, 1880. január 25. [2.] – A közigazgatási bizottság ülése 1880. január 10-ikén.”

20 Agyhüdés: agyvérzés. – AOL Egyházi anyakönyvek, Bicske, római katolikus halotti, 62. bejegyzés, 1881. április 25. Az életkor a bejegyzésben olvasható.

21 AOL Egyházi anyakönyvek, Bicske, római katolikus halotti, 62. bejegyzés, 1881. április 25. Az anyakönyvi bejegyzés ez esetben szokatlanul bőbeszédű. Az alapadatokon kívül megudható belőle, hogy az elholtat nővére, Korpátsy Sándorné hozta betegen Bicskére, és hogy a temetésen három papi személy, a bicskei plébános, a helyi káplán és a felecsüti plébános működött közre. – A *Fehérvári Híradó* cikkében kitér arra is, hogy Erdélyi Erzsébet a bicskei temetkezési társulatnak 70 forintot hagyományozott díszes halottaskocsi beszerzéséhez. *Fehérvári Híradó*, 1881. június 5. 225.

22 *Fehérvári Híradó*, 1881. június 5. 225. – A cikk az „uj-épület” alatt a hírhedt pesti Neugebaudét érti. A II. József által építtetett börtönben a forradalom és szabadságharc bukása után magyar hazafiak tömegei raboskodtak. Az épület több szabadságharcos mártír (gróf Batthyány Lajos, Csányi László, Perényi Zsigmond) kivégzésének helyszíne is.

23 Az 1853-ban lezajlott per részleteit 1929-ben közölte le folytatásokban Bartha Albert ny. honvédelmi miniszter az *Ellenzék* című kolozsvári napilapban.

24 AOL Egyházi anyakönyvek, Mány, római katolikus, születési, 35. bejegyzés, 1832. március 14. A születési dátum körüli bizonytalanság a később bejegyzett életkorokból következik: a Bartha által közölt periratban, a gyászjelentésen, a *Fehérvári Híradó* nekrológiájában szereplő életkor alapján Erdélyi Erzsébetnek 1836-ban kellett volna születnie. A házaspárnak, Franciscus

számos gyermeke született, akik közül jó néhányat még kicsi korukban eltemettek. A beteges alkatú Erzsébetet 10 éves kora körül „*egy magnetikus álom nevezetű betegségből fölgyógyulva*” Brunszvik Teréz grófnő vette pártfogásába.²⁵ A kislány Brunszvik patronáltjaként került a Teleki Blanka-féle nőnevelő intézetbe, amely 1846 novemberében kezdte meg működését Pesten. Alapítója, Brunswick Teréz unokahúga és „szellemi gyermeke”, a korszak fiatal magyar hölgyeinek egyik művelt, kiemelkedően széles látókörű tagja a hazától elidegenedett főrendek leányainak magyar nyelven, hazafias elvek alapján történő nevelését tűzte ki célul.²⁶

1846 őszén még csak egyetlen növendéket, Deák Ferenc keresztlányát, Puteáni Rózsa bárókisasszonyt tanította a nőnevelde tanári kara, köztük a későbbi „márciusi ifjú”, Vasvári Pál és a hazai nőnevelés egyik úttörő személyisége, Lövey Klára.²⁷ A bárókisasszony mellett „*kegyeletből, emberbaráti szeretetből nevelkedett Erdélyi Erzsébet*”, akinek németes hangzású vezetéknevét állítólag Teleki grófnő magyarította Erdélyire.²⁸ A grófnő nemes kezdeményezése, hogy saját vagyonából leánynevelő intézetet létesít, kezdetben megütközést váltott ki a nagyközönségből, így a növendékek száma is csak a második tanévben kezdett emelkedni, a harmadik évben viszont „*annyi növendék gyült falai közé, hogy a helyiséget meg kellett nagyítani*”.²⁹

Vasvári Pálnak az Országos Levéltárban őrzött iratai között több, Erdélyi Erzsébet által írt dokumentum fennmaradt ezekből, levelek és feladateszések, amelyek révén körvonalazódik, milyen szellemi közegben, miféle kivételes társaságban telhettek az egyszerű származású fiatal lány hétköznapijai.³⁰ Erzsébet a rajongásig szeretett és tisztelt tanárhoz írt egyik levelében egy szokványos napjáról számol be: „*Én úgy mint mindenkor 9 orakor ide jövök. Rózsával számlállok, azután országok festésében gyakoroljuk magunkat, grófné kérdéseket is tesz nevezetes helyekről... azután, mi legkedvesebb, olvasunk történeteket, nézünk rézmetszéseket... A verseket is, amint kegyed gondolhatja, folytatom... Sétálni csak Orczi kertben voltunk, hol új növendék, Döry Matild is jelen volt, igen kedves kis leány... Ma, augusztus 24-én pedig Sztojka Julia jött ide. Grófné véletlen hozzánk jött, s Brunszvik grófnő éppen nem volt itthon. Grófné*

▼
Bernvallernek és Cathrina Brandstetternek a mányi anyakönyvben megtalálható, 1930-as években született gyermekei közül azonban csak az 1832-ben született utód viseli az Erzsébet nevet, az 1836 novemberében világra jött kislány neve Barbara.

25 Ellenzék, 1929. augusztus 25. 7. – „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

26 Teleki és köre, 1979. 14.

27 Teleki Blankának Fehér (később: Vasvári) Pált a történelem tanítására felkért Horvát István javasolta maga helyett. Az intézetbe szintén meghívott, de egy miskolci nevelőintézet felállítását mellett elkötöleztet Karacs Teréz ajánlotta fiatal, előkelő származású barátját, Lövey Klárát nevelőnőnek. – A történelem és magyar nyelv mellett számtant, természettudományokat, zenét, angol, francia és német nyelvet, éneket és táncot oktattak a grófnő nőneveldejében. P. Szathmáry, 1886. 40–41.

28 Az idézet innen: Takács, 1978. 91. – L. Gáspár, 1934.; P. Szathmáry, 1886. – Érdekes, hogy Erdélyi Erzsébet gyászjelentésén testvérei is Erdélyi vezetéknévvel szerepelnek. Erdélyi Erzsébet gyászjelentése: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/235334> (Hozzáférés: 2025. március 7.)

29 De Gerando, 1892. 29–30.; P. Szathmáry 1886. 41. A növendékek létszámára vonatkozóan Brunszvik Teréz az iskola bezárása időszakából tizenegy leányt említ (Brunszvik, 1926. 100.), De Gerando 14-et (De Gerando, 1892. 29.). A növendékeket név szerint említi: P. Szathmáry 1886. 41–42. és Takács, 1978. 91.

30 HU-MNL-OL-H-117. Vasvári (Fehér Pál) iratai. I. Levelek. Ezúton szeretném megköszönni Németh György főlevéltáros úrnak (MNL Országos Levéltár) kutatásomhoz nyújtott segítségét!

zongorázott én pedig énekeltem, többek közt a lengyelek szabadság daljokat is zongorázta, és elmondta, hogy azt nem szabad nekik énekelni, 3 részre vannak osztva...”³¹ Az idézett forrás az intézmény vezetőjének a lányok nevelése terén megnyilvánuló elkötelezettségéről is tanúskodik. Teleki grófnőnek a nevelési munkában való aktív, napi közreműködéséről unokahúga, De Gerando Antonina által írt életrajzában szintén olvashatunk: „Teleki Blanka mindig növendékei közt volt. Velők érkezett, velük sétált a hegyek között, velők hallgatta az előadásokat, jóságos szemével folyton elárasztotta őket nemes szeretetével, folyton buzdította, folyton emelte őket belülről, suggestív módon szikrázó eszével és művészi tapintatával eltalálva mindig azt, a mi csakugyan czélhoz vezetett, a mi hatott, mindenikkel az ő természete igényei szerint bánva, mint józan, szerető, okos anya.”³²

A tanítványokban, köztük Erdélyi Erzsébetben is, életre szóló ösztönzést és igényt alakított ki a művelődés iránt a nem mindennapi környezet. A szülőföld iránti kötődés szintén mint elsajátítandó ismeretanyag épült be a kislányok tanulmányaiba, hogy később személyiségük szilárd részévé válhasson. Erre jó példa Erzsinek a Vasvári-iratok között fennmaradt, a jövőt elképzelő feladateszeje. Soraiban egyszerű, munkás, szellemileg tevékeny felnőttlét körvonalaódik, amelyet a hazaszeretet, az önfeláldozás és a tettvágy motívumai még kissé iskolás modorban szönek át: „Szívemnek szeretni kell a hazát s a szabadságot, de ezt nem csak szóval, hanem tények által is megmutassam. Hazámnak hasznos legyek, mindent elkövetek [...] Hazámra nézve, ami tőlem kitelik megteszem, s ha tudom, hogy életemmel használhatok, azt is feláldozom úgy, mint Leonidás. [...] Életem célja pedig az, hogy ember legyek, elmémet műveljem, szívemet pedig nemesítsem, a munkásságot, mint a méhecske, szerezsem sat.”³³

Erdélyi Erzsébet a források alapján szoros napi kapcsolatban élt ebben az időszakban Teleki és Brunszvik grófnőkkel, akik a leányka elméjének pallérozása mellett minden bizonnyal jellemét is igyekeztek formálni. A Vasvári-iratok között fennmaradt egy Teleki grófnőnek címzett levél is, amelyben Erzsi köszönetet mond egynémely rossz tulajdonságaira – a fecsegésre és az önhittsége –

31 HU-MNL-OL-H-117. I.2-37. Erdélyi Erzsi: Irataim tisztelt tanítónak, keltezés nélkül. – „A verseket is, amint kedved gondolhatja...”: a fiatal Erdélyi Erzsi tanára buzdítására versírással próbálkozott, későbbi élethivatásként egyik írásában a költészetet jelölte meg. – Az idézetben említett Oreczi-kertet a 18–19. század fordulóján létesítette báró Oreczi László. Miután a kertet a nagyközönség számára is megnyitották, kedvelt kirándulóhellyé vált. – Dőry Matild valószínűleg jobaházi Dőry Miklós császári és királyi kamarás ez idő szerint tízéves leánykájá, míg Sztójka Júlia báró Sztójka Imre Máramaros vármegyei követ, reformkori politikus gyermeke volt. A nőnevelő felosztatása után Sztójka Júliát Löwey Klára nevelte, Löwey 1851-ben a Sztójka-birtokról, Szlatináról hurcolták el.

32 De Gerando, 1892. 29. – De Gerando Antonina Teleki Blanka unokahúga, Emma nevű testvérének leánya. Édesapja, a magyar forradalom híveként számon tartott francia nemes, de Gerando Ágost 1848-ban halt meg, a család az osztrák megszállástól félve Párizsban telepedett le. Antonina nagynénje hatására a tanítónői hivatást választotta. 1872-ben tért vissza Magyarországra, 1880-ban Kolozsváron elvállalta a felsőbb leányiskola vezetését. Életét a nevelés ügyének szentelte. 1890-ben alapította a Teleki Blanka Kört, amely számára megírta Teleki Blanka életrajzát 12 fejezetben. Gaal, 2016.

33 HU-MNL-OL-H-117. I.2-37. Erdélyi Erzsi: Irataim tisztelt tanítónak, keltezés nélkül. Tervek jövő életemre c. rész. – Leonidasz: spártai király, Kr. e. 480-ban a thermopülai csatában esett el a görög városokat támadó perza uralkodó, Xerxész csapatai elleni küzdelemben.

vonatkozó figyelmeztető jótanácsért. A levél sorai felidézik a grófnő tapintatosan megfogalmazott intelmeit, maga az epizód pedig a később bekövetkezett események fényében válik különösen elgondolkodtatóvá: „Méltóságos Teleki Blanka grófnőnek tisztelettel. Méltóságod szavaiból azt értettem meg, hogy egy leánynak igen szerénynek kell lenni, többet hallani és tudni, mint kibeszélni, azért is van az embernek két füle és csak egy szája, hogy még egyszer annyit halljon, mint beszéljen, erénydús legyen, s mindent először jól meggondoljon, míg valamit kimond. Másképp, ha egy kis tudománnyal bír, ne gondolja, hogy mindent tud, mert Szókratész is azt mondá: »az az ember tudós, ki azt tudja, hogy mit sem tud.« Csókolom kezeit e nemes tanácsért, s igyekezni fogok eszerint cselekedni. Háládatos E. Erzsi.”³⁴

Tragikus évek Teleki Blanka mellett és nélküle

Alig kétéves működés után, 1848 decemberében, a hazai politikai helyzetből kifolyólag, Teleki Blanka bezárni kényszerült iskoláját. A tanári kar és a lányok szétszéledtek, a grófnő pedig a kormány után utazott Debrecenbe. A szabadságharc során sebesült honvédekkel ápolt, Vasvári Pál szabadszereplőjének szervezéséhez anyagi és eszmei segítséget nyújtott.³⁵ A világosi fegyverletételt követően, 1849 végén Teleki Blanka Pálfalvára menekült. A családi birtokon a forradalom emlékeit gyűjtötte, bujdosókat segített és életben próbálta tartani a nemzet ügyében a reményt. Háztartásában élt 1850-től Erdélyi Erzsébet, szobalányi, illetve társalkodónői minőségben, aki a grófnő útmutatásainak megfelelően francia és német nyelvekben, valamint földrajzban és számtanban tökéletesítette tudását. „Mindezt azért tartottam szükségesnek – fejtette ki később vallomásaiban Teleki Blanka –, hogy túlfűtött fantáziáját egy kissé levezessem.” Az úrnő megbízása alapján Erzsi egy politikai üldözöttnek a birtokra befogadott kislányát, Jeney Jusztinát is tanította földrajz és történelem témakörökből.³⁶ A pálfalvi időszak alatt Teleki Blanka az idősödő és naplóit kiadásra szánó Brunszvik Teréz írásainak válogatását, kivonatolását végezte, amelyben Erzsi szintén a segítségére volt.³⁷

Teleki Blanka már 1847-ben szerepelt a pesti titkosrendőrségi följegyzések között mint „megfigyelendő” személy. 1850 elejétől az osztrák hatóságok folyamatosan szemmel tartották, különösen Franciaországban élő hűgával, Emmával

34 HU-MNL-OL-H-117. I.2-37. Méltóságos Teleki Blanka grófnőnek, keltezés nélkül.

35 A Vasvári Pál által szervezett szabadszereplő Rákóczi nevét viselte. Vasvári a zászlóanyai tisztre Teleki Blankát kérte fel. A csapatot 1849 júliusában Havasnagyfalunál román felkelők körülvették, a harcokban több mint 400 honvéd és a vezérkar, köztük Vasvári Pál is elesett. Vasvári eltűnésének hírére Teleki Blanka és Lövey Klára Erdélybe, a bánffyhungyadi havasokba utazott, hogy az elesett barátot, hőst megtalálják és méltó módon eltemessék, küldetésük azonban nem járt sikerrel. Péntek, 2024; Hornyák, 2012. 70.

36 Ellenék, 1929. augusztus 29. 7. „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

37 Czeke, 1938. XXVIII.

folytatott élénk – kódolt, vegytintával írt üzeneteket is tartalmazó – levelezését. Hosszas megfigyelést követően 1851. május 13-án tartóztatták le Szatmárpálfalván Erdélyi Erzsébettel együtt, majd másnap hajnalban indították őket útnak a nagyváradai börtönbe, ahol a két nőt elkülönítve tartották.³⁸ A grófnő házában lefoglalt iratok átvizsgálása után 1851. július 12-én fogták el és szállították a pesti „Neugebaude”-be Lövey Klárát, aki a nőnevelde felszámolása után is szoros kapcsolatot tartott Teleki Blankával.³⁹ 1851 októberében a grófnő és szobalánya szintén a hírhedt fővárosi börtönpületbe kerültek, ahonnan Erzsébet 1852. június 10-én szabadult, mivel a kihallgatások során úrnője ellen vallott.⁴⁰

Az osztrák hatóságok Teleki Blanka, Lövey Klára és Erdélyi Erzsébet ügyét a pesti haditörvényszéken két évvel a letartóztatás után, 1853 nyarán tűzték napirendre. A peres iratok egyes magyar nyelvre lefordított részleteit 1929-ben folytatásokban tette közzé az *Ellenzék* című lapban Bartha Albert nyugalmazott miniszter, innen ismerjük a részleteket.⁴¹ A vádlók Teleki Blankát „*a jelenkor legnagyobb fölforgatójának*” titulálták, aki intézetében fiatal lányokat nevelt forradalmi eszmék szerint, lázító tartalmú könyveket, iratokat terjesztett, hangulatjelentéseket küldött külföldre, forradalmi nyomtatványok kiadását támogatta, szökevényeket bújtatott és Kossuth visszatérésére számítva szervezkedett. Erdélyi Erzsébet, aki „*tökéletesen vak eszközévé vált a grófnőnek*”, azzal vádolták, hogy forradalmi költeményeket, izgató tartalmú cikkeket másolt le és terjesztett a cselédség között, ő maga is írt gúnyverseket és Kossuth-bankókat rejtegetett. A fiatal lány első kihallgatásai folyamán – félelemből vagy zsenge korából fakadó meggondolatlanságból – több mindent beismert saját, illetve a grófnő és Lövey Klára vonatkozásában is.⁴² Például, hogy a grófnő érdeklődött a forradalom iránt, és hogy ő maga tisztában volt Teleki Blanka és Emma grófnők, illetve Lövey Klára szándékaival és eszközeivel. Beismerte, hogy „*izgató tartalmú híreket gyűjtött, melyeket azután Lövey Klárához juttatott*”, hogy a Kossuth-bankót emlékébe tette el, hogy „*énekelt Kossuth dalokat, de ebben sem talált bűnt, mert ezeket a dalokat akkor mindenki énekelte...*”⁴³ A naivitás, a következmények mérlegelésének nem megfelelő módja a túlfűtött képzeletű, álmodozásra, fecsegésre hajlamos természetet könnyelmű megnyilat-

▼
38 Hornyák, 2012. 70.

39 A letartóztatás időpontjára vonatkozóan l. Hornyák, 2012. 70.

40 Hornyák, 2012. 71.

41 *Ellenzék*, 1929. augusztus 22. 5., augusztus 25. 7., augusztus 26. 7., augusztus 29. 7. „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

42 *Ellenzék*, 1929. augusztus 22. 5., augusztus 25. 7. „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

43 *Ellenzék*, 1929. augusztus 25. 7. „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

kozásokra ragadhatta.⁴⁴ A vizsgálati fogság hosszúsága, a vallatók kíméletlensége is odavezethettek, hogy Erzsi lélekben megtört és együttműködésre kényszerült.⁴⁵

Amikor 1852 júniusában kiengedték, Brunszvik Teréz vette magához. A grófnő mindent elkövetett a felsőbb hatóságoknál, hogy unokahúgát, Teleki Blankát kiszabadítsa, az ő befolyásának tudták be azt is, hogy a későbbiekben Erzsi visszavonta, illetve megmásította eredeti vallomását. Ez azonban ekkor már nem segített, az osztrák katonai bíróság az első vallomást figyelembe véve – „mert első íjedelmében önállóan tette” –, illetve a lefoglalt dokumentumokat, levelezést, naplókat bizonyítékkul felhasználva 1853. június 30-án felségsértés büntetében bűnösnek mondta ki a vádlottakat.⁴⁶

A három nő közül Teleki Blankát tíz, Lövey Klárát öt év várfogsággal sújtották, az ítéletet 1853. július 20-án Bécsen át Kufsteinbe szállították.⁴⁷ A hírhedt várbörtönből Lövey Klára 1856 júliusában szabadult, Teleki Blankát 1856 novemberében a laibachi várbörtönbe vitték át, ahonnan 1857. május 9-én távozott, a politikai foglyokra vonatkozó általános amnesztia kihirdetése után.⁴⁸ Erdélyi Erzsi, aki az ítélezők meglátása szerint „csak félrevezetett eszköze” volt Teleki grófnőnek, és „csak engedelmességből cselekedett”, bár bűnösnek találtatott, 13 havi vizsgálati fogságán kívül nem kapott több büntetést. Az ítélet indoklásában vele kapcsolatban megjegyezték, hogy „ő a 13. életéve óta mindig a grófnő és a grófnő hasonló romlott érzésű környezetének befolyása alatt állott, akik az ő rosszirányú politikai meggyőződésüket belenevelték a gyermekbe, már pedig Erdélyi Erzsi, aki 16 éves korában történt elfogatásáig a történeteket fölfogni sem tudta helyesen, csupán a grófnő belátására bízta magát, akinek utasításait és parancsait könnyelműen követte.”⁴⁹

A periratok által 17 évesnek mondott „gyermek” életkora körüli anomáliát is figyelembe véve Erdélyi Erzsébet védelmében fiatal életkora és tapasztalatlansága szól.⁵⁰ A grófnővel való éveken át tartó közeli, bizalmasnak mondható kapcsolata, ragaszkodása nem támasztják alá a szándékos árulás lehetőségét.⁵¹

▼

44 Az alábbi részlet is arra utal, hogy a fiatal lány nem fogta fel a történetek súlyát. Amikor ugyanis letartóztatásuk bekövetkezett, Erdélyi Erzsi panaszos levelet írt a grófnő által 1851-ben befogadott Jeney Jusztinának arról, hogy várhatóan törvény elé állítják és bebörtönzik őket. „De mindez nem tesz semmit – írta levelében – ez mireánk dicsőséget és büszkeséget fog hozni.” Ellenzék, 1929. augusztus 25. 7. „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

45 A Teleki-életrajzokban több helyen olvasható, hogy a pert levezénylő, cseh származású vizsgálótiszt, Bilko hadbíró a grófnő megtörését akarta elérni. Solymos Bea *Kufsteini rózsák* című művében Erdélyi Erzsi Bilko általi vallatását írja le nagy képzőőerővel, miközben a lányt a „beteg”, „terhelt”, „cszelős”, „szánalmas” jelzőkkel illeti. Solymosi, [1943.] 142–144.

46 Ellenzék, 1929. augusztus 25. 7., augusztus 26. 7. „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

47 Hornyák, 2012. 71.

48 Laibach: Ljubljana. – Hornyák, 2012. 71.

49 Ellenzék, 1929. augusztus 26. 7. „Gróf Teleki Blanka és Lövey Klára pere 1853-ban”.

50 Ha Erdélyi Erzsébet tényleg 1832-ben született, az ítélet meghozatalkor néhány évvel idősebbnek, 21 évesnek kellett lennie. A háttérben állhatott tévedés, de akár következetes félrevezetés is, utóbbi pl. a büntetés elkerülésére vonatkozó igyekezet motiválhatta.

51 A *Fehérvári Híradó* Erdélyi Erzsébetre emlékező híradása szerint az ítélethirdetésekor a fiatal lány nem akarta elfogadni a rá vonatkozó, további büntetést nem tartalmazó végzést, és a következő kijelentést tette: „*Ünnömmel akarok élni és halni*”. Fehérvári Híradó, 1881. június 5. 225.

Erdélyi Erzsébet az 1860-as években

Az ítélethirdetés után következő életszakaszt homály fedi. Nem tudni, mi történt a vizsgálati fogságból 13 hónap után kiengedett fiatal lánnyal az elkövetkező években, meddig állt az eljárás folyamán tanúként szintén kihallgatott és a hatóság által meghurcolt Brunszvik grófnő védelme alatt, mikor váltak el végleg útjaik. Az idős grófnő 1857 májusában Bécsben találkozott börtönből szabadult unokahúgával, majd néhány évvel később, 1861-ben elhunyt. A fogság alatt erősen leromlott egészségi állapotú Teleki Blanka rövid magyarországi tartózkodását követően Nyugat-Európába utazott, majd 1862-ben Párizsban, húga családjának körében érte a halál. Nem ismerünk forrást, amely arra utalna, hogy az egykori növendék, társalkodónő, illetve szobalány a későbbiekben kapcsolatba került volna jótevőivel, nevelőivel.⁵² Teleki Blanka, Brunszvik Teréz és Lövey Klára életrajzírói nemigen térnek ki a mellékszereplő sorsára, a személyére tett utalások pedig nem láttatják őt rokonszenves színben. A kortárs, P. Szathmáry Károly, a kisdédóvás ügyének egyik ismert hazai személyisége például így írt a fiatal Erdélyi Erzsébetről Lövey Klára jegyzetei alapján összeállított, 1886-ban megjelent életrajzi művében, a pálfalvi időszak kapcsán: „...volt az udvarban egy fiatal leányka, egy beteges, ábrándozó teremtes, kinek épen ezért sok meg volt engedve. Eredeti neve Bernwaller Erzsébet, kit azonban a grófnő Erdélyi Erzsinek keresztelt. E leányka beteges voltánál fogva nagy hajlammal birt a holdkórosság és éber álmodozásra, s ennek álomlátó jövendőléseit a világtól elszakított szigetben gyakran érdeklél hallgatták.”⁵³

Teleki Blanka unokahúga, De Gerando Antonina 1892-ben napvilágot látott életírása támadóan, kifejezett nehezteléssel említi Erdélyi Erzsébet perbeli szerepét. „Nevezetes, és a magyar nemzetnek becsületére válik, hogy azon százon felül behítt, minden nemű és rangu egyének közt, kiket a Teleki Blanka-féle perben Budapestre idéztek és kihallgattak, sem rémités, sem jutalom-ígéret által egyetlenegy sem lehetett találni, ki kész lett volna Teleki Blanka ellen tanuskodni. Csupán a grófnő 17 éves, holdkóros, beteges szobaleányát tudták rávenni ügyes hízlegésekkel, hogy megesküdjék arra, miszerint Teleki Blanka valóban forradalmat akart előidézni, azért állított intézetet, azért akart remekműveket fordítani, azért levelezett özvegy nővérével. Csakhogy egy, és még nem is nagykoru tanura, még sem volt lehetséges halálítéletet aláírni.”⁵⁴

Vajon a grófnő unokahúgának ellenszenve a család, esetleg Teleki Blanka későbbi álláspontját is tükrözi? Mi lehetett a perről és az ítéletről értesült magyar társadalom véleménye? Hibáztathatta-e bárki komolyan az ún. koronatanút, ha

52 Pesti tartózkodása alatt rokonai, ismerősei felkeresték a fogságból kiszabadult Teleki Blankát. P. Szathmáry, 1886. 140.

53 P. Szathmáry Károly, 1886. 64. – Péterfalvi Szathmáry Károly (1831–1891) erdélyi születésű 1848-as honvédfőhadnagy, maga is börtönt szenvedett szabadságharcos. Szépiró, tanár és publicista, a Kisfaludy és a Petőfi Társaságok tagja. 1869–78-ban országgyűlési képviselő. 1872-ben megalapította az Országos Kisdédóvó Egyesületet. A hazai kisdédóvók miniszteri biztosaként működött, számos törvényjavaslatot készített a kisdédóvás érdekében. MÉK.

54 De Gerando, 1892. 47.

a vádlottak szigorú megbüntetése az osztrák hatóságok megtorló hadjáratának részeként nem lehetett kérdéses?

A fiatalon több mint egy év börtönt elszenvedett, súlyos megrázkódtatásokat átélt Erdélyi Erzsébet bizonyára élete végéig küzdött múltja kísérteteivel. Mindemellett – a forrásokból úgy tűnik – sikerrel dolgozta fel traumáit, és egykori mentorainak szellemi örökségéből merítve erős, határozott kiállású nő, hivatását nagy öntudattal és szakértelemmel gyakorló óvópedagógus vált belőle. Valamikor 1862 és 1868 között végezhetette el a fővárosban működő országos óvóképzőt, egyike volt az intézet első női hallgatóinak.⁵⁵ Tanulmányai alatt az igazgatótól, Rapos Józseftől bérelt szobában élt, és a mintaóvodában töltötte napjait.⁵⁶ Rapos igazgató Aranka nevű leánya az első női óvókra visszatekintő cikkében így emlékezett meg az általa valószínűleg személyesen is ismert Erdélyi Erzsébetről: „A kis szobának minden évben volt lakója, így került oda Erdélyi Erzsébet is, Teleky Blanka grófnőnek egykori kedvenc Böskéje – Bicskéről, a kit annak idején mindenüvé magával vitt. Pirosposztag, jóképű magyar nő volt E. E. Ekkor élte második fiatalságát. Beszélt németül és franciául is. Jó, könnyed, gyakorlott írása volt. Sokat és szépen levelezett. Szívesen és gyakran beszélt az »öreg grófnő«-ről (Br. T.) [Brunsztvik Teréz – TSzÁ] és »Blanka grófnő«-ről. Köszönünk is neki sok adatot, útbaigazítást, segítséget Br. T. grófnő életének megörökítéséhez. Eleinte Kerekibe, később Kecskemétre került óvónőnek a derek, de mindig kissé túlcsporgó fantáziájú hajadon [...]”.⁵⁷

Erdélyi Erzsébet minden bizonnyal tagja volt a kisdednevelők országos egyesületének, az egyesület lapjának munkatársai közé tartozott.⁵⁸ Benne tisztelhetjük nemcsak az első hazai óvónők egyikét, hanem az első magyar szakíró óvónőt is, aki hozzáértéssel publikált saját hivatásáról.⁵⁹ Nem ment férjhez, nem alapított családot később sem. 1868 novemberétől a Somogy megyei Kereki községben újonnan létesített kisdedóvó vezetőjeként dolgozott két évig, innen adakozott

▼
55 Az első magyarországi óvóképzőt 1837-ben alapította gróf Festetics Leó, Tolnán. Az intézményt 1843/44-ben Pestre költöztették át. Az első nő 1862-ben iratkozott be az óvóképzőbe. Végh, 1937. 35. – Erdélyi Erzsébetet, mint az első női növendékek egyikét említi a *Kisdednevelés* visszatekintő cikkei. Kisdednevelés, 1898. szeptember 1. 451. „A mi Raposunk!”, Kisdednevelés, 1901. szeptember 15. 444. „Emlékezzünk régiekről. A női óvók elterjedése” (Dorogszághy-Érseki Aranka).

56 Rapos József (1814–1894) az 1840-es években került kapcsolatba Brunsztvik Teréz grófnővel és vált az óvodai nevelés gondolatának elkölvezett hívévé. Meglett emberként végezte el a kisdedóvóképzőt, majd megnyitotta Szekesfehértvár első óvodáját. Az 1860-as években elvállalta az Országos Kisdednevelést Terjesztő Egyesület kisdedóvóképzőjének és a hozzá tartozó óvodának a vezetését. 1868-ban könyvet jelentetett meg Brunsztvik Teréz életéről. Szirma, 2021. Kisdednevelés, 1898. szeptember 1. 451. „A mi Raposunk”.

57 Kisdednevelés, 1901. szeptember 15. 444. „Emlékezzünk régiekről. A női óvók elterjedése” (Dorogszághy-Érseki Aranka).

58 A kisdednevelők országos szervezkedése folyamán először az Alapnevelők Országos Egyesülete alakult meg 1869-ben. Szaklapjukat 1870-ben indították *Alapnevelők és szülők* lapja címmel. 1872-től a *Nevelési Szakközlöny*, 1879-től a *Kisdednevelés* címet viselte a lap. Erdélyi Erzsébet a források alapján részt vett az egyesület harmadik nagygyűlésén, a városi tanácsnak pedig javasolta a szaklap előfizetését. Kecskeméti Lapok, 1872. október 6. „Óvodánk helyzete” (Erdélyi Erzsébet); HU-MNL-BKML-IV.1908.b. 5944/1872. 1872. szeptember 17. Erdélyi Erzsébet levele a városi tanácsnak.

59 „1877-ben harmadikszor indította meg lapját a »Kisdednevelők Országos Egyesülete«. A lap címe most »Kisdednevelés« [...] A munkatársak közül kiválóbbak voltak [...] Erdélyi Erzsébet, aki hazánkban az első óvónők közé tartozott.” Kisdednevelés, 1896. szeptember 1. 423. „Kisdednevelés. Rövid ismertetés a kiállítás sajtóügyi osztálya számára”; Az írók között az első nő Erdélyi Erzsébet kereki óvónő volt, ki óvodájának bemutatásával sok reményre jogosítólát nyitotta meg az írókat óvónők sorát.” Kisdednevelés, 1901. január 1. 2. „Harmadik évfolyam”.

a Pesten felállítandó Brunszvik-szobor javára három forintot.⁶⁰ Kerekiből került aztán Kecskemétre, ahol talán mit sem tudtak különös, kalandos előéletéről, és ahol az eltöltött tíz év alatt egykori patronálója, Brunszvik Teréz grófnő szívügyét, az óvodaügyet igyekezett szolgálni, több-kevesebb sikerrel.

LEVÉLTÁRI IRATOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

HU-MNL-OL-H-117. Vasvári Pál iratai, 1848–1849

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (MNL BKVL)

HU-MNL-BKML-IV.1504.c. Kecskemét Város Tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1665–1849

HU-MNL-BKML-IV.1609.b. Kecskemét Város Tanácsának iratai, Közigazgatási iratok, 1849–1871

HU-MNL-BKML-IV.1907. Kecskemét Város Községi Iskolaszékének iratai, 1872–1974

HU-MNL-BKML-IV.1908.b. Kecskemét Város Tanácsának iratai, Közigazgatási iratok, 1872–1928

HU-MNL-BKML-X.245. Kecskeméti Jótékony Nőegylet iratai, 1870–1912

HU-MNL-BKML-XV.43.d. Bács-Kiskun Megyei Levéltárba leadott kéziratok gyűjteménye, 1898–2018

IRODALOM

- Brunszvik, 1926 Brunszvik Teréz: Fél évszázad életemből. In: *Gróf Brunszvik Teréz élet- és jellemrajza*. Budapest 1926. 39–100.
- Czeke, 1938 *Brunszvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései I.* Szerk. dr. Czeke Marianne. Budapest, 1938. Bevezető tanulmány.
- Dániel, 1986 Dániel Anna: *Teréz küldetése*. Budapest, 1986.
- De Gerando, 1892 De Gerando Antonina: *Gróf Teleki Blanka élete*. Budapest, 1892.
- Gaal, 2016 De Gerando Antonina, a leánynevelő és intézete. *Református Szemle*, 109. évf. 2016. 5. sz. 542–580.
- Gáspár, 1934 Gáspár Ármin: *Teleki Blanka grófnő Golgothája: Történelmi képek a szabadságharcból*. Budapest, 1934.
- Hornyák, 2012 Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi” gyermeke: Teleki Blanka (1806–1862)*. Martonvásár 2012.
- MÉK *Magyar életrajzi lexikon II. (L–Z)*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1969. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14576.htm> (Hozzáférés: 2025. január 8.)
- Pásthly, 1899 Pásthly Károly: *Kecskemét közoktatásügye a múltban és jelenben*. Kecskemét, 1899.
- Péntek, 2024 Péntek László: Vasvári Pál és a Rákóczi-szabadságpart élet-halál harca Kalotaszegen. *Szabadság*, 2024. március 15. <https://szabadsag.ro/article/vasvari-pal-es-rakoczi-szabadsagpart-élet-halál-harca-kalotaszegen> (Hozzáférés: 2025. január 8.)
- P. Szathmáry, 1886 P. Szathmáry Károly: *Gróf Teleki Blanka életrajza*. Budapest, 1886.
- Solymos, [1943] Solymos Bea: *Kufsteini rózsák. Gróf Teleki Blanka élete*. [Budapest], [1943.]

▼

60. Népművelők Lapja, 1868. november 25. 123. „Az alapnevelés ünnepe Somogyban” (Rapos); Néptanítók Lapja, 1869. július 29. 479. „Nyilvános nyugta. A Brunszvik Teréz grófhölgynek Pesten állítandó szoborra befolyt adományokról”. A szoborbizottság elnöke Rapos József volt.

- Szima, 2021 Szima Viktória: Rapos József a magyar kisdédóvás egyik „előharcosa”. 2021. 03. 16. https://mnl.gov.hu/mnl/fml/hirek/rapos_jozsef_a_magyar_kisdedovas_egyik_eloharcosa (Hozzáférés: 2025. március 10.)
- Takács, 1978 Takács Péter: Vasvári Pál tanári tevékenysége I. *Pedagógiai Műhely*, 1978/4. 87–94.
- Takács, 1980 Takács Péter: Vasvári Pál tanári tevékenysége II. *Pedagógiai Műhely*, 1980/2. 79–89.
- Végh, 1937 Végh József: *A Budapesti Magyar Királyi Állami Óvónőképző Intézet százéves története 1837–1937*. [Pécs], 1937.

Bence Erika

Mi lesz ezután?

Kovács Dominik – Kovács Viktor: *Lesz majd minden*.

Nehéz röviden írni egy majdnem ötszáz oldalas regényről, amely nemcsak terjedelmében, hanem elbeszélői építkezésében is a nagyregény sajátosságaival rendelkezik. A recepció az Ilf és Petrov, illetve az Alfred de Musset és George Sand szerzőpárosok példájával veti össze a *Lesz majd minden* létrejöttének módját, de akár a Goncourt-fivérek műveit is említhetnénk, mivel egy testvérpár közös munkájáról van szó. Érdekes viszont, hogy beszédmódjában és nyelvhasználatában semmilyen módon sem tükröződnek az elbeszélői „helycserék”. A kortárs magyar irodalomból – több más példa mellett – Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba *Magyariné szeretője* című „ördögregénye” juthat róla eszünkben, bár utóbbi esetében érezhető, hogy a kettős elbeszélői szál kétféle szerzői hangot is képvisel.

Mitikus-babonás világa ugyanakkor a márquezi mágikus realizmusra „hajaz”, legalábbis ezt ígéri a fülszöveg, s ezt emlegeti vele kapcsolatban a kritika egy része is. A történetmondás előrehaladtával azonban egyre kevésbé érezzük ezt teljesülni. Az életsors misztikus megéltsége ugyanis a Kovács ikrek regényében nem jelent (mint a *Száz év magányban*, vagy a vajdasági Márqueznak nevezett Gion Nándor *Virágos Katonájában*) világtérítést és magatartást, csak a múlt szokásos legendásítását, a transzcendens, megmagyarázhatatlan jelenségek – mint amilyen a véletlen, a csoda, illetve a születés és a halál titka – hiedelmekbe, mesékbe oldását. A múlt elbeszélése – az égetthalmi Balogh család elődeinek sorsáról és életéről szóló mese – ezért inkább az anekdota, a humoros rövidtörténet, sőt, a vicc nyelvi alakzatait működteti. Az elbeszélő idő haladtával (és a 20. század legnagyobb katasztrófáinak közeledtével) egyre komorodik az elbeszélés hangvétele. A múlt ábrázolásában az „átemlékezés” megszépítő és derűbe oldó hatása érvényesül, míg az utódok, Balogh Simon és neje, Zsófi, majd gyermekeik, Nusi és György, valamint unokájuk, Sári történetében inkább a tragikum.

Égetthalom nincs és soha nem is volt rajta Magyarország történelmi térképén, de bárhol lehetett volna, miként számos településre nagyjából ráilleszthetők lennének főbb vonásai. Stilizált népies nyelve viszont – állítólag – élő nyelv, karakterisztikái alapján felismerhető az a vidék, ahol ezt a tájnyelvet még ma is beszélik.

A történelem, ami itt az első világháborút, a Tanácsköztársaság eseményeit és az azt követő fehérterrort, a második világháborút és a holokauszt kezdetét jelenti, csak kulissza az egyéni sorstragédiák mögött. Nem lehet maradéktalanul egyetérteni hát azokkal a szemléletekkel sem, amelyek a *Lesz majd mindent* – mert alcíme a múltra reflektál – a történelmi, s nem a családtörténeti narratívák, illetve a

faluregények sorában értelmezik. Egyre komorodó, a térségi feltörekvő kisember személyes kudarcait és sorsba vetettségét kifejező hangvétele tehát nem hangsúlyváltás vagy -tévesztés eredménye a narrációban, hanem a faluregény magyar irodalmi hagyományához igazodó építkezés. Egy Mikszáthtól Illyésen, Nagy Lajoson és Oravecz Imre regénytrilógiáján át Borbély Szilárd *Nincstelenek*éig, Vida Gábor *Egy dadogás története*, illetve Nádas Péter *Rémtörténetek* című regényéig húzódó alakulástörténeti sor ez, amelynek elvi alapjait a szerzés és a társadalmi felemelkedés lehetőségei modulálják.

Lélektani értelemben kudarc- és továbbörökített traumatörténet. A *Lesz majd minden* cím is ezt sugallja: minden megtörténhet és meg is történik benne. Egy máig ható, a mindenkori jövőt is determináló tragikus világértési és életvezetési modell ábrázolásáról van szó. Balogh Simon sorsának végzete egyrészt Turi Daniét idézi a *Sáraranyból*, másrészt az *Ondrok gödrének* magatartásmintázatai ismétlődnek benne.

Az elbeszélés „legendásító” építkezése lehetőséget teremt az olvasó számára, hogy saját lelki beállítódása szerint értelmezze az elbeszélteket. A „hüvösebb agyú” olvasónak nem kell elhinnie, hogy a falu ősanja, nemes Aradi Erzsébet Gizella és pereputtya, valamint a település halottai évente visszajárnak mulatozni utódaikhoz – értelmezheti ezt a halottak napi megemlékezés helyi népszokásaként, annál is inkább, mivel elemeiben (például, hogy a halottaknak is terítenek ezeken a napokon) másutt is fellelhető rituáléről van szó, miként ismert, hogy egyes vidékeken valóban szokás ételt-italt vinni a temetőbe.

A két Pusztujka fivér leírásában – akik unokaöccsüket, az árván maradt Simon gyereket (a regény főhősét) felnevelik, egy szemen és egy fogon „osztzkodnak”, ezért a férficsúfság páratlan megtestesítői – viszont az a felfogás érvényesül, hogy a lelki rútság, a belső nyomor kiütközik az ember arcára, felismerhető a küllemében.

A regény „in medias res” kezdődik, azaz Balogh Simon az újszülött Gyuri gyereket tartja a kezében, majd az erre vonatkozó hiedelmek (például, hogy az apa első gondolata determinálja a gyermek sorsát) nyomán igyekszik nem az adott pillanatra, hanem a múltra koncentrálni. Ebből következik a falu és saját történetének, gyermekkorának, nevelődésének, küzdelmeinek, testi-lelki nyomorúságának és felemelkedésének elbeszélése. Majd egy bizonyos ponton visszacsatol az elbeszélő a kezdő jelenethez, amit a család bukásához és tragédiájához vezető utat bemutató fejezetek követnek.

Olvasásának első szakaszában a befogadó úgy gondolhatja, a *Lesz majd minden* nevelődési és fejlődésregényként értelmezhető, amelyben – mint a műfajtypus etalonjaiként ismert, és azokra ráíródó kortárs változatokban – a főhős elsősorban lelki értelemben tesz meg egy felfelé ívelő utat: a nemtudástól a világ elmélyült megismeréséig, a haszontalan életformától a közösség érdekében hozott áldozatos

magatartásig (mint Wilhelm Meister, Heinrich von Ofterdingen, Abafi Olivér, Medve Gábor; illetve Kontra Ferenc vagy Majoros Sándor regényeinek kamasz hősei). Csakhogy Balogh Simonnál ez a lelki/szemléleti átalakulás nem megy az említettekhez hasonló arányban végbe, mintha nem tudna eléggé eltávolodni attól a negatív, elsősorban kapzsiságon alapuló magatartásmintától, amit nevelőitől, a Pusztujkáktól tanult el. A sorsát megpecsételő végzetes cselekedete, a lánya tragédiáját okozó vő megölése, ezért is nem mérhető tragikumában Turi Dani tettehez. Mintha inkább az *Ondrok gödre* Árvai Jánosának erkölcsi, de ott csak metaforikus értelmű alászállását jelenítené meg manifestatív módon is.

Égetthalom társadalmi élete mintha nagyon is egysíkú volna. Elképzelhetetlen, hogy egy falusi közösségben az égvilágon mindenki rossz ember legyen: hősei sem átmeneteket, sem árnyalatokat nem képviselnek; egyöntetűen képmutatók, kétszínűek, gonoszak. Még azok is, mint a tiszteletesek, akik egyébként kívülről, máshonnan érkeznek a faluba. Ezért érezzük úgy, hogy a regény legjobban kidolgozott alakjait a két nő főhős: Zsófi, és a lánya, Nusi jelenti. Mivel jellemük összetettebb, bonyolultabb, tragédiájuk épp ezért is lesz kifejezettebb másokénál.

A történet végén, az utolsó fejezetben a felnőtté ért és a tragédiák után majdnem teljesen egyedül maradó (csak egy idősödő főzőasszony és egy agglegény barát áll mellette), a letargiából kievickélni igyekvő Gyurit látjuk, amint családjuk és hajdani gazdaságuk/gazdagságuk romjaiból próbál új sorsot maguknak építeni. Árván maradt Sári unokahúgát szeretné felnevelni. Remény is vegyül ebbe a képbe. Feltételezhetjük, hogy Gyuri tanult elődei sorsából, és barátjával már nem úgy, azaz nem a gonoszság és a fősvénység törvényei szerint neveli fel a gyermeket, mint a Pusztujkák az apját. Erre utal a regény utolsó jelenete is, ahol a két férfi, mint anno a két nagybácsi Simon gyermekkorának idején, rétesnyújtásban segédkezik a főzőasszonynak. A tészta most is kettészakad. Ám ezúttal a szereplők bosszankodás és káromkodás helyett annak a meggyőződésüknek adnak hangot, hogy „máskor majd jobban sikerül”.

(Európa, 2024)

A száz éve született Orosz László emlékezete

Orosz László irodalomtörténész, középiskolai tanár, címzetes egyetemi docens, a Katona-kutatás meghatározó alakja száz évvel ezelőtt, 1925-ben született, és 91 éves korában, 2016-ban hunyt el. Amikor 1985-ben a kecskeméti Katona József Gimnázium tantestületébe kerültem, már nyugdíjba vonult. Ha katedrán nem is láthattam, számos előadásán jelen voltam, és megtapasztaltam legendás felkészültségét, olvasottságát, szabatos, nyomdakész mondatait. 1986 nyarán kapta meg az Apáczai Csere János-díjat, amire sokan nem számítottak korábbi politikai meghurcoltatása miatt, bár azt nem vonta kétségbe senki, hogy tanári teljesítménye nehezen túlszárnyalható, ha egyáltalán. 1998-ban, 73 éves korában megtisztelt azzal, hogy hosszabb televíziós interjút adott nekem az életéről. Ennek a közel 30 évvel ezelőtt készített interjúnak néhány rövid részletét felidézve emlékezem rá. Azokkal a mondatokkal, amelyeket pedagógiai eszményeiről, a tanári hivatásról gondolt. Az idézett mondatokból nem bontakozik ki egy teljes tanári krédó, de sokat elárulnak a részletek Orosz László gondolkodásáról, értékvilágáról.

Pályáját középiskolai tanárként kezdte, és úgy is fejezte be. Kijárt volna neki az egyetemi katedra, de 1956-os szerepvállalása miatt a hatalom egy időre eltöltötte őt hivatása gyakorlásától. Egy általános iskolába került adminisztrátornak, majd 1961-ben visszatérhetett volt iskolájába, a Katona József Gimnáziumba – könyvtárosként. A rendszerváltozást követően ismételten felmerült az egyetemi oktatói karrier lehetősége, de alapos megfontolás után mégis inkább Kecskeméten maradt gimnáziumi tanárként és a Forrás folyóirat meghatározó szerzőjeként, sokat publikáló, jelentős irodalomtörténészként.

Az Alföldön, Csépan született. Szülei mindketten az egykori Bereg vármegyéből valók voltak. A nagyszülők az akkor éppen Csehszlovákiához tartozó Barkaszon és Izsnyétén éltek, és Orosz László itt éppúgy otthon érezte magát, mint a szülői házban. Első, meghatározó városi élményeit is Munkács és Beregszász történelmi mondákkal teli vidékén, Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Esze Tamás földjén szerezte. A történelmi hagyományok meghatározták a családját is. Az egyik dédapja református pap volt, aki a szabadságharcban tábori lelkészként szolgált. A másik ágról való dédapja is részt vett a szabadságharcban. A fiatal Orosz László történelem iránti vonzódása itt, a beregi tájban és a családi hagyományokban gyökerezett.

A július 13-án 100 éve született Orosz Lászlóra Kriskó János írásával emlékezünk. (A Szerk.)

Fontos szerepet játszott az életében a közös református-katolikus kötődés is. Reformátusnak született, de Csépa, a szülőfalu zömmel katolikus település volt. Az édesapja katolikus vallású volt, az édesanyja református lelkész gyermeke. A szülők úgy egyeztek meg, hogy születendő gyermekeiket reformátusnak keresztelik, de Csépán nem volt, csak katolikus iskola. Így a kisdíák Orosz László katolikus hittant is tanult. Mire gimnáziumba került, a református és a katolikus vallás hittételeit egyaránt alaposan megismerte.

Szülei a kecskeméti református gimnáziumba íratják be, ahol az internátus lakója lett. Az internátus nem csak szállás, de tanintézmény is volt, ahol a neves gimnáziumi tanárokkal egyenrangú szaktanárok segítettek a diákoknak a tananyag megértésében. Az ifjú gimnazista itt kapta az első, életre szóló benyomásokat a tanítás mesterségéről egykori osztályfőnökétől, Baracska Gyulától, akiről a hivatkozott interjában ezt mondta: *„Baracska tanár úr órái akkor forrósodtak föl igazán, amikor nem a tananyagról beszélt, hanem például órákon keresztül mesélte nekünk a trójai háború történetét. Gyakran eszembe jut ez azért is, mert mostanában inkább tanterveket gyártanak, nem véve észre azt, hogy ha egy tanár eltér a tantervtől, gyakran akkor kelti a legnagyobb, legmaradandóbb élményt a tanítványaiban.”*

Orosz László 1940-ben, öt kecskeméti gimnáziumi év után került a még hátra lévő három évre Beregszászba. A város akkor már újra Magyarországhoz tartozott. A fiatal kamasz ettől az időtől kezdve kapott rá az olvasásra. Így vall erről az interjában: *„... akkor kaptam rá igazán a komoly művek olvasására. Ezek a komoly művek voltak a költészetben a Nyugatosok, mindenekelőtt Ady, de akkor ismertem meg Babitsot, Kosztolányit, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát is. A legnagyobb olvasói élményem azonban három íróhoz köthető: Tolsztoj, Dosztojevszkij és Németh László. Azt, hogy az írás egyben erkölcs, és hogy az olvasás erkölcsre való nevelődés, erkölcsben való megerősödés, azt számomra Tolsztoj, Dosztojevszkij és Németh László közvetítette.*

Ekkor döntöttem afelől, hogy tanár leszek, mégpedig magyar szakos tanár. Hogy a magyar mellett melyik lesz a másik szakom, az számomra talán nem is volt akkor még döntő fontosságú. Hogy végül a magyar mellett a latin mellett döntöttem, az az Eötvös Collegium főlvételi vizsgájának köszönhető.”

Az Eötvös Collegium szintén megerősítő hatású volt Orosz László tanári pálya felé vezető útján. Erősebb hatású, mint maga az egyetem.

„Az Eötvös Collegium az egyetem mellett megint egy másik iskola volt, szigorúbb, mint az egyetem, mert az egyetemre vagy járt az ember, vagy nem járt. Horváth János óráira például mindig járt, mert óriási élmény volt Horváth János előadásait hallgatni. De voltak olyan tanárok, akikhez felesleges volt járni, mert azt a könyvet, amelynek alapján ők az előadásukat tartották, el lehetett olvasni a kollégium könyvtárában is.

Egyébként a Collegium elsősorban a kollégiumi órákat jelentette. A magyar irodalmat Keresztury Dezső adta elő, a latint Tomasz Jenő, aki igen kitűnő szakembere

volt ennek a nyelvnek, a magyar nyelvészetet pedig Hadrovics László és Lakó György. Hadrovics később az orosz szótáráról vált nevezetessé. Emlékezetesek voltak a kollégiumi filozófia előadások is, Mátrai Lászlóval. Ezek az órák voltak az egyik különlegesség a Collegiumban, a másik a kollégiumi könyvtár. A kollégiumnak már akkoriban is körülbelül 60–70 ezer kötetes könyvtára volt, amelyet minden megkötés nélkül, szabadon használhattunk reggel 8-tól éjjelig.”

Orosz László végül magyar–latin–könyvtár szakon végzett az ELTE-n. Hamarabb szerzett bölcsészdoktori címet, mint tanári oklevelet. A felvilágosodás korának magyar olvasóközönségéről írott egyetemi szakdolgozatát változtatás nélkül elfogadták doktori értekezésnek.

A háború szétzilálta ugyan Orosz László egyetemi éveit, de 1945 nyarán sikeres alapvizsgát tett, majd 1948-ban befejezte egyetemi tanulmányait. Még abban az évben kinevezték Kecskemétre, az akkor államosított Piarista Gimnázium tanárának. Reformátusként. Ahogyan a piarista atyák helyére kinevezett új tanárok többsége is református vallású volt. Orosz László tehát vidéken lett tanár, de kapcsolatai az egykori kollégiumi társakkal, a fővárosban maradt fiatal irodalomtörténész körökkel megmaradtak. Rendszeresen vállalt és kapott irodalomtörténetési feladatokat is szépen alakuló tanári életpályája mellett. Meghatározó fontosságú kismonográfiát írt Katona Józsefről és Berzsenyi Dánielről, közreműködött Jókai kötetek kritikai kiadásának szerkesztésében, Ady-bibliográfiát állított össze, sokadmagával dolgozott a magyar irodalom történetét összefoglaló akadémiai kiadvány megírásán. Tanári pályája is meredeken ívelt fölfelé. Másfél évvel a diplomája megszerzését követően már szakfelügyelővé nevezték ki. Erről az időszakról mondta: *„Tanítottam gimnáziumban, és tanítottam szakérettségis tanfolyamon. Hívtak a szegedi egyetemre, egy darabig lenn is voltam bölcsészkar titkárként, de aztán visszajöttem Kecskemétre, mert nem sikerült átkerülnöm a tanszékre. Azután egészen fiatalon kineveztek szakfelügyelőnek. Egészen különös dolog, hogy valaki másfél évi tanári működés után szakfelügyelő lesz. Erre úgy kerülhetett sor, hogy ’49 nyarán, Kecskeméten szakosító tanfolyamot szerveztek tanítók részére. Az általános iskolák szakoktatása megkövetelte a szakosítást. Ezen a tanfolyamon én magyar nyelv és irodalmat adtam elő. A tanfolyam igazgatója, Kardos László, abban az időben miniszteri tanácsos volt, és valószínűleg fölfigyelt rám, és így kineveztek. Abban az időben a minisztérium nevezte ki a szakfelügyelőket. Akkor még nem a mai megerendszer volt, én a kinevezésemet Dél-Pest, Csongrád, Csanád és Bács-Bodrog vármegye területére kaptam meg. Így történt aztán, hogy szakfelügyelőként megismerkedtem olyan, nálam sokkal kiválóbb tanárokkal, mint például az egyik szegedi gimnáziumban magyar nyelv- és irodalmat tanító Madácsi Lászlóval, akit akkortájt tettek ki az egyetemről. Kitűnő tanár volt. Ugyanílyen kitűnő tanár volt Kiskunfélegyházán Illésy István, Kunszentmiklóson Illyés Bálint. És sorolhatnám még hosszan a neveket. Rövid, körülbelül másfél éves szakfelügyelői működésem során rájöttem arra, hogy mit sem ér a szakfelügyelet, legalábbis a mi szakmánkban, mert*

nemigen lehet itt tanácsokat adni, nem lehet módszereket előírni. Egy magyartanár akkor tanít jól, ha a saját érdeklődésének megfelelően kelti fel az érdeklődést a tanítványaiiban.”

Orosz László konkrét példát is említett a maga gyakorlatából. Tanította például a jeles irodalomtörténésszé lett Grezsa Ferencet hetedik-nyolcadikos gimnazista korában. Ő irányította a tehetséges fiatalember figyelmét Németh Lászlóra. Mindez egyáltalán nem volt veszélytelen: abban az időben Németh László éppen tiltólistán volt. Tudósként aztán Grezsa Ferenc három korszak-monográfiát írt Németh Lászlóról, s lényegében megalapozta a vele foglalkozó „tudományágat”. Makacsul tartja magát az a legenda is, miszerint a fiatal Orosz László Hódmezővásárhelyen szakfelügyelője lett volna Németh Lászlónak. Erről a következőket mondta: *„Hódmezővásárhely. Ott is megfordultam szakfelügyelőként, és az a hiedelem kapott lábra, hogy én Németh László szakfelügyelője voltam. Ezt cáfolnom kell. Amikor én ott megfordultam, Németh László már nem tanított, de ott lakott Vásárhelyen, és egy délután meglátogattam. Hosszan elbeszélgettünk, számomra igen emlékezetes volt az a találkozás. Nem voltam teljesen ismeretlen előtte, hiszen két drámájáról, a Széchenyiről, meg az Eklészia-megkövetésről ’48 tavaszán valamikor írtam a Magyarok című folyóiratban.”*

A tanítás és az irodalomtörténet művelése nem vált élesen ketté Orosz László tevékenységében, inkább kedvezően hatottak egymásra. Ismét a szavait idézem: *„Ki szokták emelni a kritikusaim: megnyugtató a könyveim és cikkeim olvasása közben, hogy érthető nyelven fogalmazok. Nem minden irodalomtörténészt jellemez ez. Azért szoktam érthető nyelven fogalmazni, mert amikor írok, akkor rendszerint arra gondolok, hogy vajon érettségi előtt álló diákjaim megértenék-e azt, amit írok?” [...] Én nagyon sokat gondoltam tanári pályám során Illyés Gyulának egy, még a 30-as években írt versére, amelynek a címe: Haza a magasban. Így kezdődik:*

*„Jöhet idő, hogy emlékezni
bátrabb dolog lesz, mint tervezni –
bátrabb új hont a mult időkben
fűrkészni, mint a jövőndőben –?”*

És aztán folytatja azzal, hogy – néhány versszakot itt kihagyva, –

*„ha útaink megcsavarodnak,
mint giliszta, ha rátapodnak:*

*te mondd magadban, behunyt szemmel,
csak mondd a szokat, miktől egyszer
futó homokok, népek, házak
Magyarországgá összeálltak.”*

Illyés két költő nevét említi ebben a versben, az egyik Petőfi, a másik Berzsenyi. Kedves költőm nekem is mindkettő. Szóval egy irodalomtanárnak, egy magyar irodalomtanárnak azt kell éreznie, hogy egy nagyon gazdag kulturális örökséget kell átadnia a felnövekvő nemzedék számára. És ezt nem lehet kicentizni, hogy ebből mennyit. Ez a tanár érdeklődésétől, lelkesedésétől, átadóképességétől is függ, de mindenesetre a diáknak azt kell éreznie, hogy ez a tanár, ez nem tanterv-lebonyolító automata, hanem ez a szíve ügyéről beszél, amikor nekünk irodalomról beszél.

Tanári hitvallását sokan próbáltuk, próbáljuk zsinórmértékként használni pályánk során. Orosz László mindig is számontartotta legkedvesebb tanítványait, egykori tanártársait. Bár minden bizonnyal sokak felett állt tudásban, soha nem érezte senkivel, hogy felkészültsége, tekintélye, országos elismertsége miatt különleges státuszra tartana igényt. Kecskemét díszpolgáraként sem várt előjogokat. Épp olyan lebilincselően okos, szerény pontos és igényes volt, amilyen tanítás vagy előadás közben. Így őrizte meg őt tanítványai, kollégái és tisztelői emlékezete, és őrzi nem csak a kerek évfordulókon, de a hétköznapiakban is.

Pintér Lajos

Szekér tanár úr

A kalap

Egy ismerősöm mesélte, hogy Szekér Bandival, Szekér tanár úrral találkozott egykor a kecskeméti főtér szegletében. Valamit meg kellett volna nekik beszélni, ráadásul az ismerősömnek sürgős és fontos kérdést.

Elindultak a főtéren, és Szekér Bandi mindenkit ismert, helyesebben őt mindenki ismerte, hiszen évtizedek óta tanított a város legendás gimnáziumában.

Elindultak a főtéren, és ismerősöm kezdte volna a mondandóját, de az első szembejövő már Bandira ráköszönt, és Bandi színészi udvariassággal, kalapját megemelve köszönt vissza.

Megint beszélgettek volna, ha nem jön a következő ember, aki Bandira ráköszön, és ő neki persze legfontosabb dolga volt, hogy kalapját magasan, hosszan megemelve visszaköszönjön.

Így mentek végig a hosszú főtéren anélkül, hogy problémájukat meg tudták volna beszélni. Csak a köszönést köszönés követte, és Szekér Bandi karja lengett, és kalapja úszott a levegőben.

Mint egy Fellini-filmben.

Nem hiába volt Márai Sándor a kedvenc írója, ő is polgár volt a városában.

Az utolsó polgár, tehetnénk hozzá. Már amennyiben polgár lehetett valaki azokban az években párttagkönyvvel a zsebében és a soha le nem hulló vörös csillaggal feje fölött.

Az ügyek intézője

89-ben, a rendszerváltás táján sok értekezletre el kellett mennünk. Nemcsak a rendszer forrongott, hanem forrt a világ a Forrás folyóirat körül is.

Megszűnt tulajdonosunk, a Lapkiadó Vállalat, nem volt gazdánk. A Lapkiadó épületéből kiebudalva megszűnt szerkesztőségünk, és ami legsúlyosabb, megszűnt anyagi hátterünk.

Amiben reménykedni lehetett, az az, hogy a rendszerváltás viharában nem szűnhet meg az egyik legrangosabb irodalmi folyóirat.

De ennek ügyében sokat kellett házalnunk, elsősorban akkori felügyeletünk-nél, a megyei tanácsnál, majd megyei önkormányzatnál.

▼

Pintér Lajos írásával emlékezünk a július 3-án 90 éve született Szekér Endrére. (A Szerk.)

Általában hárman mentünk, két fiatalember, két szerkesztő farmerben, kinyúlt pulóverben (én ezt az öltözetemet fel nem adtam volna, hisz mentoromtól, Kormos Istvántól is ezt láttam; egyetlen kopott könyökű, megnyúlt pulóverében élte le életét). És velünk volt persze a főszerkesztő-helyettes Szekér Endre, de ő hibátlan öltönyben, vasalt fehér ingben, nyakkendőben, elegáns bársonykabátban és szokott kalapjában.

(Szekér Bandi biztosan nem Simonyi Imrétől, a gyulai költőtől tanulta, de akaratlanul is követte példáját. Simonyi ugyanis azt mondta, először is drága anyagból csináltass egy jó szabású öltönyt, és abban tegyél nagy sétákat, ez érvényesülésed titka.)

Érdekesesek voltak ezek a beszélgetések, mi ketten, fiatal szerkesztők izzadtunk, hebegtünk, habogtunk, alkudoztunk, Szekér Bandi pedig ült mellettünk elegánsan és némán.

A vége az lett, hogy a dolgok rendben megoldódtak. Tárgyalásaink sikerre vezettek.

És sok év múltán van egy érzésem. Nem is a mi fiatal tettekkészségünk vezetett eredményre, nem is a tanár úr tekintélye.

Hanem a döntő érv, az igazi tekintély, a döntő érv Bandi bátyánk jól szabott öltönye volt.

A tanár úr

Bandi évtizedeken át volt a kecskeméti Katona-gimnázium tanára. Népszerű és sikeres tanár.

(Fried István egyszer itt járt a szegedi egyetemről, és azt mondotta, hogy kecskeméti felvételizői közül meg se kell kérdeznie, ki a gimnáziumi tanáruk. Két válasz lehetséges. Vagy Orosz László vagy Szekér Endre.)

Bandiról, a tanárról sok legenda kering. Amilyen komoly és tekintélyes tudott lenni, olyan bohókás is.

Egyik kedves tanulója volt Szabó Csaba, bölcsész is lett, és évek múltak el, bekerült a megyei tanács művelődési osztályára, tehát Szekér tanár úr tanítványából az évek során, mondhatni, Bandi főnöke lett.

De most menjünk vissza a magyarórára. A gimnázium második osztályába, ahol a gimnázium névadójának, Katona Józsefnek a Bánk bánja épp az órai téma.

A tanár úr feladta kívülről megtanulni a Tiborc panaszát, és az órán sorra szólította fel tanítványait, hogy a panaszt visszamondják.

Szabó Csaba jó tanuló volt, irodalmi színpados, szakkörös, eminens, de valahogy erre az órára nem készült.

Bandi fölszólította, és nagy nyögések közepette hozzálátott a tiborci mondatokhoz: Te szánsz, nagyúr? Majd elhallgatott, és kis szünet után újramezde: Te szánsz, nagyúr? Majd újra: Te szánsz, nagyúr? És itt elakadt.

Szekér Bandi tanítványa vergődését látva csak ennyit mondott: Nem szánlak, Csaba, elégtelen.

A dilettáns

Szekér Bandi főszerkesztő-helyettesként a Forrásban afféle levelezőszerkesztő is volt. Ne a mai körülményekre gondoljunk, amikor egy-két sor íméllal el lehet intézni a dolgokat.

Ő hóna alatt vitte haza a szerkesztőségből a kupacnyi, postán beérkezett kéziratot, és egy hét múlva hozta a kupacnyi levelet a szerzőknek a válasszal.

Titkárnőnk orra alá dugta, hogy postázza el őket.

Háromféle levele volt. Amit legjobban szeretett, először is a kéziratkérő levelet, tisztelt és régi szerzőinktől, akik épp megfélelkeztek rólunk. Bandi egy-két kedves szóval kéziratküldésre figyelmeztette őket.

A másik típusú levél az elfogadott kéziratok visszaigazolása volt.

És harmadiknak persze ott volt a legkellemetlenebb, a dilettánsok visszautasítása.

Támadt Bandinak egy kedves dilettánsa. Egy verset küldött, aminek témája, talán címe is: Május elseje volt. Ennek szépségét és jelentőségét csak azok értik, akik éltek a régi rendszerben, és május elsején felvonultak.

Ez a felvonulás, kivonulás kötelezően ajánlott volt, de inkább kötelező, mint ajánlott.

A szerző pesti lehetett, mert versében szociográfiai alapossággal a Dózsa György téri felvonulást énekelte meg.

A találkozóhelyen gyülekeztek brigádtársaival, és megkapták a zászlókat, a felvonulási táblákat.

Szépen sorba rendeződtek, és elindultak a Dózsa György téri tribün felé, ahol népünk vezetői tartózkodtak.

A legszebb pillanat az volt, amikor a tribünhöz értek, föltekintettek a tribünre, és pillantásuk találkozott dolgozó népünk vezetőinek pillantásával.

Majd a költő úgy folytatta, hogy utána visszamentek a kiindulási pontra, és letették a táblákat, zászlókat.

Majd Szekér Bandi legnagyobb meglepetésére folytatódik a vers: azt írja a költő, utána hazamentem és haját mostam.

Bandi kedvet kapott a verstől, és hosszabban válaszolt a költőnek. Megírván neki, hogy a vers nagyon szép, nagyon emelkedett gondolatokat tartalmaz, csak azt nem érti, hogy miért írta oda zárásként a végére, hogy hazament és haját mosott.

Szekér Bandi elpostázta a levelet, és meglepetésére postafordultával jött a költő válasza: Mert így történt.

A könyvgyűjtő

Bandinak óriási könyvtára volt. Élmény volt a lakásába elmenni, de valami fura élmény, mert a lakás minden falát rogyásig töltötték a könyvek.

Könyv könyv hátán.

Bandinak volt egy kis dolgozóasztala fotellel, a mögött is hatalmas könyvespolc, roskadásig telerakva könyvvel.

Azt várhatta az ember, mikor dől rá gazdájára.

És persze ez a rengeteg könyv nem könyvtári rendezettséggel, hanem kicsit bohókás összevisszaságban, mutatván, hogy ezek a könyvek nemcsak dísznek vannak, hanem tulajdonosuk használatba is veszi őket.

Kicsit siessünk előbbre, nem véletlenül van ma Bandi sírkeresztjére ez a felirat írva: Olvasni életre, halálra (Márai Sándor).

Bandi bohókásságának és a kényszer adta helyzetnek következménye, hogy még a lakás WC-je is be volt polcozva, ott is százszámra álltak a könyvek.

Sok ember érdeklődését felkeltette ez a könyvtár-lakás. Vagy lakás-könyvtár.

Illés Endre mikor Bandinál járt, és Bandi leemelte a polcra a könyvét, hogy dedikáltassa, Illés Endre, a csokornyakkendő cenzor ezt írta zavarában a könyvbe: Illés Endrének szeretettel: Illés Endre.

Bandi nem figyelmeztette elírására, mint ereklyét, gyorsan eltette a könyvet.

Vekerdi Laci bácsi is járt Szekér Bandi lakásában, ott szerezte élményét.

Még a rendszerváltás előtt történt, amikor Vekerdi Laci bácsi Kecskeméten járt, és a művelődési központ kistermében, úgynevezett művészklubjában tartott előadást.

Laci bácsi ebben a szűk baráti körben feloldódott, és remek formában volt. Ő, aki több diplomás, doktorált, Németh László monográfusa, az utolsó magyar polihisztor (persze ezeket a nyilvánosság előtt nem mondta magáról, én teszem most hozzá), elmondta, hogy a rendőrségen fondorlatos módon sikerült elintéznie, személyigazolványában a szakképzettsége rovatban ez áll: nincs.

Hogy mindezt igazolja, elő is vette foszlott igazolványát, és körbeadta közöttünk.

Utána meglepő módon hosszú esztétikai fejtegetésbe kezdett. Fejtegetése végén aztán váratlan fordulattal hozzátette: Mindezt Ungvári Tamás Esztétikájában olvastam az előbb. Szekér Bandi WC-jében találtam a könyvre. Oda is való.

Weöres

1976-ban történhetett. 1976 tavaszán én épp lemaradtam róla, mert az év őszén kerültem Kecskemétre. De hallomásból, többek között Bandi elmondásából tudom a történeteket.

Weöres Sándort hívták költői estre Kecskemétre. Az est az új megyei művelődési központ nagytermében volt, és Szekér Endre vezette.

A résztvevők már a pódiumon ültek, amikor Szekér Bandi Weöreshöz fordult, hogy Sándor, hoztál-e verset? Miért, kellett volna? – kérdezett vissza Weöres.

(Ez jellemző Weöresre, hiszen mi más fémjelzi jobban az irodalmi estet, mint hogy a szerző a magával hozott kéziratokból olvas fel.)

De ezzel a mondattal, hogy miért? kellett volna? rögtön tovább is lépett, és azt mondta, hogy majd mindjárt írok egyet.

Az előtte lévő meghívót megfordította, és annak hátlapjára pillanatok alatt firkantotta oda a Szekér Endrének *Kecskeméten* című verset.

Pár hónap múlva e vers megjelent a *Forrásban*. Semmi rögtönzés, ez műremek. Többet elmond Kecskemétről, mit öt helytörténeti monográfia. Gondolati építkezését, verselését, rímeit, mindent tekintve hibátlan.

S e vers végén van az a klasszikus érvényű mondat, hogy „Mi mindent látni Kecskeméten, / milyet a világ nem terem,/ Ázsiát, Amerikát járunk,/ és minden itt van egy helyen.”

De ezzel még nem volt vége a megpróbáltatásoknak.

A szervezők váratlan ötlettel álltak elő, és kisdobosokat, úttörőket futtatnak fel a színpadra, hogy nyakkendőjüket lobogtatva arra kérjenek dedikációt Weörestől.

Szekér Bandi épp az utolsó simításokat végezte, hogy az estet megkezdje, és még Weöreshöz fordult, hogy van-e valamilyen kívánsága.

Arra gondolt, hogy kér-e egy pohár vizet, kávé, ilyesmit.

Weöres, aki gyerekszeretetéről ismert, hisz a világirodalom legszebb gyereverseivel ellátta olvasóit, és ezért irántuk való nagylelkűségét feltételezzük, ekkor Szekér Bandi mondatára, hogy van-e valami kérése még, fogai között sziszegve így válaszolt: Vigyék innen a gyerekeket!

A szerkesztő

1989-ben történhetett. Nagyobb mozgás volt akkor, nemcsak a politikai, hanem az irodalmi életben is.

Már 89 előtt megindult a folyamat, és egyre több határon túli író látogatható Magyarországra, még az emigránsok is.

A Kossuth Klub állandó helyünk volt, föl jártunk oda szerkesztőtársaimmal. Ez nem tudom, azon alkalomkor volt-e, amikor a vajdasági Herceg János volt a Kossuth Klub vendége, vagy akkor, amikor a londoni Határ Győző.

Vártuk az irodalmi est kezdetét, és az előtérben kollégám észrevett egy csoportosulást, középen Faludy Györggyel.

Faludy Györgyöt képről ismertük, beszivárgó írásait úgy-ahogy ismertük, de személyesen még nem találkoztunk.

Egymás között hoztuk szóba, hogy de jó lenne vele beszélni.

Aztán eltelt néhány perc, és látjuk, hogy kirándulótársunk, sofőrünk, Benes Jóska, a festő már ott áll Faludy György mellett, és vállát lapogatja. Másik kezével pedig integet, hogy menjünk oda mi is.

Odamegyünk, Jóska bemutat bennünket Faludynak, mondván, ők a Forrás szerkesztői, barátaim. Ott van persze Szekér Bandi is, és Gyuri bácsi látható örömmel üdvözlő bennünket.

(Később, mikor magunkra maradtunk, Benest persze megkérdeztük, hogy miként történt hirtelen ismerkedése és barátsága Faludyval. Benes azt mondta, odamentem hozzá, hátba vágtam, és azt mondtam, hogy de régen találkoztunk, Gyurikám! – Régen, valóban! – válaszolt neki Faludy.

– Miért, mikor találkoztatok előtte? – kérdeztük Benest. – Sose – válaszolt magától értetődően.)

Így ismerkedtünk meg Faludyval, és valamennyiünkben mély nyomot hagyott a találkozás, de leginkább Szekér Bandiban, aki a hazajövet után azonnal levéllel kezdte ostromolni Gyuri bácsit, és verskéziratot kért tőle.

Ment egy levél, két levél, három levél.

És egyszer csak Szekér Bandinak verses levél érkezett Faludy Györgytől. Majd kiugrott a bőréből örömeiben.

Fel s alá járkált a lakásban, hogy a legszebb borítékját megkeresse, gondolatait rendezze, hogy a legmegfelelőbbben köszönje meg a versküldeményt Faludynak.

Utána mást gondolt, és a képeslapjai, szép bélyegei között kezdett keresgélni, hogy a legszebb képeslapot a legszebb bélyeggel indítsa válaszként.

És mikor a mesélésben kipirulva Bandi idáig ért, akkor hozzátette: És hirtelen mást gondoltam. Átszaladtam a postára, és feladtam egy táviratot.

(Szekér Bandi ezzel a mókás történettel számomra a nagybetűs szerkesztő. Mert valóban nincs annál nagyobb öröm, szinte kifejezhetetlen öröm, mint ha jó kéziratot kap a szerkesztő.

És kíváncsi lennék Faludy meglepődésére is. Bejárta a világot, publikált világ-szerte folyóiratokban, de ugyan volt-e valahol máshol, ahol táviratban kapott köszönetet a kéziratáért?)

Luk ács

Szekér Bandi nagy szerelme Márai Sándor volt. Említettük már.

Tudós tanári, irodalomtörténeti életművét is úgy zárta, hogy írt egy tanulmánykötetet Márai Sándorról. Örömmel hozta a következő értekezletre valamennyiünknek a dedikált példányt.

Azután eltelt egy hét, és finoman érdeklődött tőlünk a következő értekezleten, hogy tetszett-e a könyve.

Közbevetem, hogy addigra a könyveket már elektronikus rendszerek szedték, tördelték, tehát sok minden a szerző akaratán kívül is történhetett.

Én gondoltam, hogy megtréfálom Bandit, és nem csupán szembedicsérem könyvéért, hanem megjegyeztem, hogy szép a könyved, Bandikám, egy hibája van, hogy Lukács (György) neve sorvégeken százszor úgy van elválasztva a kötetben, hogy Luk-ács.

Bandi értette máskülönben a tréfát, de úgy vettem észre, most kicsit elsápadt, nem különösebben nevetett vitriolos megjegyzésemen.

Kalap II.

Szekér Bandit, Szekér Endre tanár urat most is látom, ahogy megy Kecskemét főterén.

Elegáns öltözet, egyenes derék, a főtérrel az Ókollégium felé befordul, balról a posta épülete, ahol nevezetes táviratát feladta, jobbról a régies református bérház, amiben lakik.

Bandi! – kiáltok utána, és kalapom megemelve integetek, köszönök én is.

Kalapom megemelvén, ha lenne, ha volna. Egy posztósapkám van, a Duna utcában vettem Újvidéken, ha minden igaz.

Emlékeim Láng Gusztávról

Azok közé tartozom, akik legrégebben ismerték a nemrégien elhunyt Láng Gusztávot. 1956 szeptemberében, erdélyi kutatóutam végén találkoztam vele először az (akkor még létező) kolozsvári vegetáriánus étteremben. Ezt a találkozást ő kezdeményezte, mert hallotta, hogy Dsida Jenő életművét kutatom, és mint elsőéves egyetemistát a Bolyai Egyetemen, érdekelte, mit találtam a Romániában töltött hat hét alatt Dsidáról. Költészetét már akkor jól ismerte, és maga is szatmári lévén, már csak lokálpatrióta alapon is nagyra tartotta. Úgy emlékszem, mindent, amit tudtam, elmondtam az információra éhes és nagyon rokonszenves fiatalembernek, aki nálam csak két évvel volt fiatalabb, azzal, hogy Budapestre visszatérve, kismonográfiát tervezek Dsida Jenőről, akiben a két világháború közötti erdélyi líra legjobb művelőjét látom.

Ezt az ígéretet olyan komolyan vettem, hogy az újonnan alakult Magvető Kiadó akkori igazgatójával, a polihisztor Hegedűs Gézával alá is írtam egy „előszerződést” a tervezett Dsida-könyvről. Közbejött azonban október huszonharmadika és a forradalom, ami után november közepén Ausztriába távoztam, s így Dsida-életrajzomból csak egy hosszú tanulmányra futotta egy kérészéletű emigráns lapban, az oxfordi *Eszmélet*ben. Láng Gusztáv nálam jóval szívósabbnak bizonyult, mert miután már 1967-ben közzétett egy tanulmányt Dsidáról a kolozsvári *Korunk*ban, lényegében életének felét a Dsida Jenő-hagyaték gondozásának, illetve a költőről szóló nagymonográfia megírásának szentelte. Igaz, ez már Szombathelyen történt, ahová 1984-ben átköltözött. Ebben az áttelepedésben is fontos szerepe volt Dsidának, erről később fogok írni.

Gusztáv, azt hiszem, kezdettől fogva két dolgot szeretett, verset elemezni és a vers élményét a katedráról továbbadni, más szóval: tanítani. Ezt hosszú éveken át művelte a Bolyain, majd a Babeş-Bolyain, illetve a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskolán. Közben azért írt is, kritikákat az *Utunk*nak és a *Korunk*nak, meg tankönyveket; az *Utunk*ban évekig volt „Kiskatedra” címmel egy népszerű rovata a modern magyar irodalomról. Az egyetemi tanítást különösen azért szerette, mert az mentesítette a romániai cenzúra megalázó törléseitől és fokozódó ideológiai követelményeitől, élőszóban csak az irodalmi művel kellett foglalkoznia. Ennek csak részben mond ellen Láng Gusztáv 1971-es nagy fegyverténye, a Kántor Lajossal együtt írt *Romániai magyar irodalom 1945–1970* (a második, 1973-as kiadásban: 1944–1970) című könyv, amelynek alapelve az volt, hogy minden más elvárással szemben kiemelje „az írásművek immanens esztétikai értékét”. Erről

a kötetről én írtam az első és talán egyetlen angol nyelvű ismertetést a *Books Abroad* nevű amerikai világirodalmi folyóiratba,¹ amit Lajos és Gusztáv hálásan vett tudomásul.

Visszatérve Dsidára, abban, hogy Láng Gusztáv kolozsvári egyetemi állását föladvá átköltözött Szombathelyre, fontos szerepe volt annak, hogy úgy érezte, kandidátusi Dsida-disszertációját csak megcsonkított, cenzúrázott formában adhatja ki. Az átköltözésében nekem is volt valamekkora részem, egy közölhetetlen dokumentum kapcsán. Az ún. 1956-os Pakocs-levélre gondolok, amit én ugyan csak 1988-ban tettem közzé a *Vigiliában*, de amelynek másolatát már évekkel korábban átadtam az engem Cambridge-ben meglátogató Láng Gusztávnak. 1956 szeptemberében Kolozsvárt hallottam először Bányai Lászlótól Pakocs Károly kanonokról, egy ideig a gyulafehérvári főiskola tanáráról, azzal, hogy ez az ember sokat tud a fiatal Dsidáról. Gyorsan írtam neki egy levelet, amire készséggel válaszolt, leírva benne a költő küzdelmét a román hatóságokkal, pontosabban magyarellenes tanáraival, akik csak kitűnő román nyelvtudása miatt engedték át az érettségin ezt a „magyar nacionalistát”. Tudom, hogy ez volt az egyik ügy, aminek említését a román cenzúra nem engedélyezte volna, annál is inkább, mert Pakocs Károlyt, a hitvalló katolikust háromszor is bebörtönözték, és végül 1966 októberében a Securitate kínzásainak következményeként szenvedett mártírhalt.²

Láng Gusztávval újra 1971-es kolozsvári látogatásomkor találkoztam, amikor Gusztáv feleségével még Kolozsvár szélén, egy elég szűkös lakótelepi lakásban lakott. Ekkor Kántor Lajoséknál szálltam meg, élvezve Lajos és felesége Erzsike messze földön híres vendégszeretetét. Gusztáv cambridge-i látogatása már Kántor Lajos hasonló látogatása utánra esett; erről ugyan Lajos beszámol egyik könyvében,³ de Gusztáv hallgat róla, csak azt írta meg nekem, mennyire imponált neki, hogy amikor nem tudtam elé kimenni a cambridge-i vasútállomásra, külön bemondattam a nevét a hangszóróban azzal az utasítással, hogy szálljon taxiba, már várom a Darwin College-ban.⁴

1974-ben újra találkoztunk Kolozsvárt, erre a látogatásra csak halványan emlékszem, egy biztos, hogy utána Gusztai felesége, Zsozsó vitt le engem autón Marosvásárhelyre, ahol meglátogattam régi ismerősömet, Székely János költőt és drámaíró-t. János akkor kicsit meghökkentett azzal a kijelentésével, hogy mivel egy francia lapban azt olvasta, nem lehet már igazán verset írni, ezért teljesen abbahagyta a versírást. Egészen biztos, hogy 1977-es erdélyi látogatásom alkalmával (amikor a British Council „gazdag” ösztöndíjasaként érkeztem Kolozsvárra) megint találkoztam Gusztival, akivel időközben is sűrű levelezést folytattam. Alighanem ő is jelen volt azon a „búcsúlakomán”, amit megmaradt pénzemből rendeztem a fellegyári hotelben, ahol 6-7 erdélyi barát előtt kellett szígyenkez-nem az asztalra feltett hihetetlen méretű vacsorai hússzelet miatt, ami csakis a

„külföldi vendégnek” járt, és amihez hasonlót az erdélyiek évek óta csak álmukban láttak.

Azzal, hogy 1984-ben átköltözött Szombathelyre, új – és merem hinni – boldogabb időszak kezdődött az életében. A Berzsenyi Főiskolán csakhamar híre ment, hogy egy olyan erdélyi érkezett ebbe a városba, akinek előadásait érdemes meghallgatni, akár a nyugatosokról, akár az újabb romániai magyar írókról, költőkről beszél. Gusztáv ugyanakkor nem lett teljesen hűtlen régi lapjaihoz, mert „Solt Ágoston” álnéven továbbra is írt az *Utunknak* egészen a rendszerváltásig, ami után már nem volt szüksége álnévre a közléshez.⁵

Tudtam, hogy Gusztávnak kedves költője Radnóti Miklós, ezért meghívtam 1994-ben a Cambridge-ben rendezett nemzetközi Radnóti-konferenciára. Itt Radnóti eclogáiról tartott érdekes előadást, rokonítva a *Meredek út* költőjét másik kedves költőjével, Tóth Árpáddal, ugyanakkor rámutatva arra, mennyire különbözik Radnóti neoklasszicizmusa a nyugatosok posztromantikus szemléletétől. Ez az *Imitation and Variaton: A New Analysis of the Eclogues of Miklós Radnóti* című írása volt tudtommal Gusztáv egyetlen tanulmánya, amelyik angolul megjelent egy, a kritikusok által eléggé elhallgatott 1999-es kötetben.⁶

Meghívásomat Gusztáv több szombathelyi meghívással viszonzta, egyszer a szombathelyi városi könyvtárban szerzői estet is rendezett verseimből. Bevezetője, mint mindig, rövid volt és pontos, és tudom, hogy a szombathelyiek főleg az ő kedvéért jöttek el estemre, azt gondolván „ha ezt a vendéget Láng tanár úr kedveli, az nem lehet rossz”. Gusztáv még azt is vállalta, hogy írjon rólam egy laudációt a *Parnasszus* 2012 nyári, a centrumban nekem szentelt számába, de ebben szerintem a saját képzeletét vetítette ki rám, azt írva, hogy én emigráns-helyzetem miatt követem akkora figyelemmel a kisebbségi (főként az erdélyi) magyar irodalom eseményeit. Ez éppen a korábbi Dsida-kutatásom és változatos Erdély-élményeim miatt nem felelt meg egészen az igazságnak.

Láng Gusztáv azért volt jó tanár, mert műelemzéseit közvetlen stílusban, az éppen divatos szakzsargon mellőzésével nyújtotta át a hallgatóknak. Ebben különösen segítette humora. Bár minden verset komolyan vett, nem mulasztotta el, hogy akár a versről, akár költőjéről mondjon valami mulatságosat. Ha együtt voltunk, általában sokat nevettünk. Én tudtam, hogy az értékítéleteiben általában megbízhatok, ami pedig a tényeket illeti, Gusztáv mindig hajlandó volt a kisebb tévedéseket helyreigazítani. Erre egy-két alkalommal a Dsida-kutatással kapcsolatban került sor, például bizonyos tények alapján ki tudtam igazítani barátom elképzelését a *Psalmus Hungaricus* keletkezéséről.⁷ Ugyanakkor a Dsida-monográfiájánál jobbat keresve sem találok, a szakmai megbízhatóságához olvasmányos, jó elbeszélő stílus járul és magát a monográfiát még tovább olvastatja az az öt Dsida-tanulmány, amelyeket még a kézirat lezárása után adott hozzá sikerült írásművéhez.

Az elmúlt tizenkét évben Gusztival gyakran váltottunk email-üzenetet, elküldtem neki újabb könyveimet, amelyekre röviden, de megbízhatóan reagált. Utoljára (Fűzfa Balázs segítségével) csak Zoomon találkoztunk, egy alkalommal, ha jól emlékszem, 2021-ben, amikor lelkesen, kicsit érzelmesen köszöntöttem, mert elfogott az öregkor nosztalgiája közös fiatalságunk iránt.

Gusztáv a Költészet Napján vagy annak éjszakáján hunyt el, hagyott el bennünket. Azóta több szép emlékeztést olvastam róla, főleg erdélyiektől. Ezek közül az egyik legtömörebb Kelemen Hunortól származik, utólagos engedelmmel idéirom: „Világos elme és érzékeny szellem”. És olyan kritikus, illetve irodalomtörténész, aki sohasem alkalmazkodott az éppen regnáló politikai rendszer elvárásaihoz. Többek között emiatt is nagyon fog hiányozni.

Jegyzetek

- ¹ *Books Abroad*, November 1972
- ² „Háromszáz nap a föld alatt”, *Művelődés*, LXXII. évf. 2019. július. Halálának pontos idejére nézve két különböző adatom van: az egyik szerint Pakocs 1966. október 22-én, a másik szerint 23-án halt meg egy romániai kórházban.
- ³ Kántor Lajos, *Szárny és gyökér*, 1979, Dacia, Kolozsvár
- ⁴ Ezt az anekdotát egyszer már megírtam: „Fodor úr”, *Korunk*, 2024. december, 91.
- ⁵ Vö. *A hajnal frissessége*, (Savaria, Szombathely, 2006) c. emlékkönyvben közölt Láng Gusztáv „életmű-bibliográfiájával”.
- ⁶ George Gömöri and Clive Wilmer (szerk) *The Life and Poetry of Miklós Radnóti, Essays*. East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York., 1999, 107–116. Ennek a tanulmánynak a címét *A hajnal frissessége* c. kötet bibliográfiája több sajtóhírbával adja közre és tévesen 2001-re datálja.
- ⁷ „Adalékok a Psalmus Hungaricus geneziséhez”, *Korunk*, 2021/4, 101–103. Láng megköszöni ennek átküldését: *Dsida Jenő költészete*, Savaria University Press, Szombathely, 2021, 205.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu